

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TASAVVUF)
ANABİLİM DALI

XVI-XVII. YÜZYILDA AMASYA'DA TASAVVUF HAREKETLERİ

Yüksek Lisans Tezi

İsmail İPEK

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TASAVVUF)
ANABİLİM DALI

XVI-XVII. YÜZYILDA AMASYA'DA TASAVVUF HAREKETLERİ

Yüksek Lisans Tezi

İsmail İPEK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mustafa AŞKAR

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TASAVVUF)
ANABİLİM DALI

XVI-XVII. YÜZYILDA AMASYA'DA TASAVVUF HAREKETLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa AŞKAR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Mustafa AŞKAR

Doç. Dr. Vahit GÖKTAŞ

Yrd. Doç. Dr. Nuran ÇETİN

İmzası

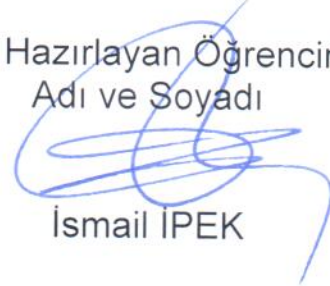

Tez Sınav Tarihi : 29.03.2016

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (02.05./2016)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

İsmail İPEK

	Sayfa N.
İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ	IX

BİRİNCİ BÖLÜM

1- AMASYA'NIN COĞRAFI, TARİHİ, DİNİ VE KÜLTÜREL DURUMU

1.1. Amasya'nın Coğrafi Yapısı	1
1.2. Amasya Tarihi	2
1.2.1. Amasya İsmi'nin Kaynağı	2
1.2.2. Türkler'in Fethinden Önceki Tarihi	4
1.2.3. Türkler'in Fethinden Sonraki Tarihi	5
1.2.4. Osmanlılar Dönemi'nde Amasya	6
1.2.5. Cumhuriyet Dönemi'nde Amasya	8
1.3. Amasya'da Dini Hayat	9
1.4. Amasya'da Kültürel Hayat	11

İKİNCİ BÖLÜM

2- XVI. ASRA KADAR TASAVVUF HAKKINDA GENEL DEĞERLENDİRME

2.1. Tasavvuf Nedir?	12
2.2. Tasavvufun Tarifi	13
2.3. Tasavvufun Konusu	16
2.4. Tasavvufun Gayesi	17
2.5. Tasavvufun Özellikleri	18
2.6. XVI. Yüzyıla Kadar Anadolu'da Tasavvufi Hayata Genel Bir Bakış	20

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3- XVI-XVII. YÜZYILDA AMASYA'DA TASAVVUF HAREKETLERİ...29

3.1. Halvetîlik	29
3.1.1. Amasya'da Halvetîlik	32
3.1.1.1. Pîr İlyas Kolu	33
3.1.1.2. Habib Karamânî Kolu	34
3.1.2. Amasya'da Halvetî Tekkeleri	37
3.1.2.1. Gümüşlüoğlu Tekkesi	37
3.1.2.2. Çilehâne (Yakup Paşa) Tekkesi	38
3.1.2.3. Ehlullah Tekkesi	41
3.1.2.4. Çevikce Tekkesi	42
3.1.2.5. Hızır Paşa Tekkesi	42
3.1.2.6. Hoca Sultan Tekkesi	43
3.1.2.7. Şamlar Tekkesi	43
3.1.2.8. Kutup Tekkesi	44
3.1.2.9. Kuşbaz Tekkesi	44
3.1.2.10. Mehmet Paşa Tekkesi	44
3.1.2.11. Müftüoğlu Tekkesi	46
3.1.3. Amasya'da Halvetî Türbeleri	47
3.1.3.1. Akbilek Türbesi	47
3.1.3.2. İğnecizâde (İğneci Baba) Türbesi	48
3.1.3.3. Pîr İlyas Türbesi	48
3.1.3.4. Pîr Sinân Türbesi	49
3.1.3.5. Pîr Abdurrahmân Çelebi Türbesi	50
3.1.3.6. Çelebioğlu Türbesi	51
3.1.3.7. Habib Karamânî Türbesi	51
3.1.3.8. Abdurrahman Baba Türbesi	52

3.1.3.9. Hüseyin Dede Türbesi	52
3.1.3.10. Şeyh Zekerıyyâ Türbesi	52
3.1.3.11. Sinân Efendi Türbesi	53
3.1.3.12. Kuba Evliyâsı Türbesi	53
3.1.3.13. Kutup Türbesi	53
3.1.3.14. GümüŖlüzâde Türbesi	54
3.1.3.15. Mansur Baba Türbesi	54
3.1.3.16. Ya'kûb Halvetî Türbesi	54
3.1.3.17. Memi Dede Türbesi	55
3.1.3.18. Kurtboğan Evliyâsı Türbesi	55
3.2. NakŖbendîlik	57
3.2.1. Muhammed Bahâeddin Şâh-ı NakŖbend	59
3.2.2. Amasya'da NakŖbendîlik	61
3.2.3. Amasya'daki NakŖbendî Tekkeleri	62
3.2.3.1. Yâ Vedûd Tekkesi	62
3.2.3.2. Şeyh Abdal Tekkesi	63
3.2.3.3. Gülâbî Tekkesi	63
3.2.3.4. Mahmud Çelebi Tekkesi	64
3.2.4. Amasya'da NakŖbendî Türbeleri	64
3.2.4.1. Arif Efendi Türbesi	64
3.2.4.2. İsâ Efendi Türbesi	65
3.2.4.3. Selâmet Hâtun Türbesi	65
3.3. Kâdirîlik	65
3.3.1. Abdulkâdir Geylânî Hazretleri'nin Kısaca Hayatı	66
3.3.2. Amasya'da Kâdirîlik	67
3.3.3. Amasya'da Kâdirî Tekkeleri	67
3.3.3.1. Kağnı Tekkesi	68
3.3.3.2. Gülâbî Tekkesi	68

3.4. Mevlevîlik	69
3.4.1. Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin Hayatı ve Kişiliği	74
3.4.2. Amasya'da Mevlevîlik ve Mevlevî Tekkesi	76
3.5. Rifâîlik	78
3.5.1. Ahmed er-Rifâî Hazretleri'nin Kısaca Hayatı	79
3.5.2. Amasya'da Rifâîlik ve Rifâî Mekanları	81
3.6. Bektâşîlik	83
3.6.1. Hacı Bektâş-ı Velî'nin Hayatı, Eserleri ve Prensipleri	85
3.6.2. Amasya'da Bektâşîlik ve Bektâşîliğe ait mekanlar	89
3.7. Alevîlik	90
3.7.1. Amasya'da Alevîlik	91
3.7.2. Amasya'da Alevîlere Nispet edilen mekanlar	91
3.8. Amasya'da XVI. ve XVII. Yüzyıllardaki Tasavvufî Hayata Etki Eden	
Diğer Unsurlar	92
3.8.1. Amasya'da Şehzâde Olan Devlet Yöneticileri'nin Tasavvufla İlgisi	92
3.8.1.1. Sultan II. Bâyezid	94
3.8.1.2. Şehzâde Ahmed	95
3.8.1.3. Yavuz Sultan Selîm Hân	96
3.8.1.4. Şehzâde Mustafa	97
3.8.1.5. Şehzâde Bâyezid	97
3.8.1.6. Şehzâde Murad	98
3.8.2. Amasya'da Görev Yapan Devlet Adamlarının Tasavvufla Alâkası	99
3.8.2.1. Koca Mustafa Paşa	99
3.8.2.2. Bayram Paşa	100
3.8.3. Ulemâ ve Tasavvuf	100
3.8.4. Şeyhu'l-İslâm Olan Âlimler	100

3.8.4.1. Şeyhu'l-İslâm Zembilli Ali Efendi	101
3.8.4.2. Şeyhu'l -İslâm İbn-i Kemâl (Kemâlpaşazâde)	102
3.8.5. Amasya'lı Âlimlerden Tasavvufla ilgisi olanların bazıları	104
3.8.5.1. Abdullah Hilmi Efendi	104
3.8.5.2. Akbilek Bahşî Halîfe	106
3.8.5.3. Cemâl Halvetî (Çelebi Halîfe)	107
3.8.5.4. İbrahim Tâceddin Efendi	109
3.8.5.5. Hayreddin Hızır Efendi	110
3.8.5.6. Abdürrahîm Efendi	111
3.8.5.7. Küçük Mehmet İlmî Efendi	111
3.8.5.8. Yusuf Sinâneddin Efendi	111
3.8.6. Amasya'da Yaşayan Meşhûr Hattatların Tasavvufla Alâkası	112
3.8.6.1. Şeyh Hattat Hamdullah Efendi	112
3.8.6.2. Diğer Hattatlar	114
3.8.7. Zâviyeler	114
3.8.7.1. Elvan Zaviyesi	116
3.8.7.2. Hacı Mahmut Ağa Zâviyesi	116
3.8.7.3. Şeyh Sâdî Zâviyesi	117
3.8.7.4. Şeyh Cu'î Zâviyesi	117
3.8.7.5. Çevikçe Zâviyesi	118
3.8.7.6. Ahî Saâdettin Zâviyesi	118
3.8.7.7. Mehmet Paşa Zâviyesi	118
3.9. Evliyâ Çelebi'nin Tespitleri	119
SONUÇ	124
KAYNAKÇA	126

KISALTMALAR

T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti.
a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.s.	: Adı geçen site.
bkz.	: Bakınız.
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
TDVY.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
İA.	: İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı.
MEB.	: Millî Eğitim Bakanlığı.
OA.	: Osmanlı Araştırmaları.
AŞS.	: Amasya Şeriyeye Sicili.
TKGMA	: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-u Kadîme Arşivi
ö.	: Ölüm tarihi.
M.Ö.	: Milâttan Önce.
Terc.	: Tercüme.
Neşr.	: Neşreden.
Haz.	: Hazırlayan.
Çev.	: Çeviren.
Tahk.	: Tahkîk Eden.
C.	: Cilt.
S.	: Sayı.
s.	: Sayfa.
Vr.	: Varak.
Mad.	: Maddesi.
VD.	: Vakıflar Dergisi.
MÜİFY.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını.
MÜİFD.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
İÜİFM.	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mecmuası.
İÜEF.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
KAM.	: Kubbealtı Akademi Mecmuası.
İED.	: İstanbul Enstitüsü Dergisi.
(s.a.v.).	: Sallallahü Aleyhi Vesellem.
(r.a.)	: Radiyallahü anh.
İst.	: İstanbul.
No.	: Numara.
vs.	: Vesaire.
b.	: Bin (ibni).
H.	: Hicrî
M.	: Milâdî

ÖNSÖZ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd, Efendimiz Hazreti Muhammed (s.a.v.) ve diğer Peygamberlere, âl ve ashabına salât ve selâm ederek başlıyorum.

İslam'ın Kur'an ve sünnete uyarak yaşanması çok önem arz eder. Bu iki temel kaynağa uymayan yaşayış şekilleri insanları çoğu zaman hatalara düşürür. Tüm inanç, ibadet ve ahlak kuralları Allah'ın emrine ve Peygamber efendimizin sünnetine uygun olmalıdır. İslam tarihi bunu doğrular. Hayatlarını düzenli yaşayabilenlerle yaşayamayanların farkı açıkça ortadadır.

Tasavvufî hayat aslında Hazreti Peygamber'in yaşadığı hayatın kendisidir. Farzlarla beraber nâfile ibadetlerin edâsı, haramlardan uzak olurken mekruhlardan da uzak yaşamak, yüce Mevlâ'yı çokça zikretmek, kibir, gurur, kemgöz, gıybet, tembellik gibi kötülüklerden uzaklaşmak tasavvufî hayatla kazanılır. Hizmet ehli olmak, fedakârlık yapabilmek Peygamber ahlakının en önemli belirtileridir. Bu güzelliklerin hepsi Peygamber Efendimiz (s.a.v.)' in hayatında mevcuttur.

Tasavvuf, Peygamberimizin mübarek sahabesine öğrettiği tüm güzellikleri ihtiva eder. Müslüman-Türk toplumunun tasavvufa olan bağlılığı, asırlarca İslâm'a olan hizmetleri önemsenmesi ve araştırılması gereken bir konudur. Nitekim bu hususta yazılmış pek çok eser ve bu kutlu yolda yürümüş, manevi mertebelere ermiş, toplumumuz üzerinde etkili olmuş nice Allah dostları gelmiş-geçmiştir. Kubbede hoş seda bırakan, dînî hayatımızın güçlenmesine katkı sağlamış olan bu büyüklerimize minnet borçluyuz.

Amasya'ya İl Müftüsü olarak tayin olunca bu şehrin ne kadar önemli olduğunu

fark ettim. Gerek medreseleri, gerek hüsn-i hat konusundaki şöhreti, aynı şekilde padişahların gelecekte padişah olacak en değerli evladı olan şehzadelerini emanet edebildikleri emin yer olması, tüm bu güzelliklerin yaşanmasında esas manevi rolü üstlenmiş, hikmetli bir şehir olma özelliği herkes gibi beni de cezbetmiştir.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Başkanı değerli hocam Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu ve Tez hocam Prof. Dr. Mustafa Aşkar'ın derslerine devam ederek tasavvuf alanında bir şeyler yapmaya çalıştım. Değerli hocalarımla tavsiye ve delaleti ile Amasya'daki tasavvufi hayatı incelemeye ve tez konusu olarak "16-17. yüzyılda Amasya'da Tasavvuf Hareketleri"ni ortaya koymaya gayret ettim.

16. Asır Osmanlı yükselişinin zirveye ulaştığı asırdır. 17. Asır ise yükselişin sona erdiği, duraklamanın başladığı yıllardır. 16. Asrın sonuna kadar son derece uyumlu çalışan tekke, medrese ve ordu üçlüsü arasında 17. Yüzyıldan itibaren çatlama başlamıştır. Tekke - medrese kavgası en fazla bu yüzyılda gündeme gelmiştir. Diğer alanlarda olduğu gibi bu asırlarda tasavvuf sahasında da belli ölçüde bir gerileme söz konusudur. Ancak bu dönemde de önemli mutasavvıflar yetişmiş ve tasavvufi faaliyet yoğun bir şekilde devam etmiştir.

Amasya'nın o zamanki önemine binaen tasavvufi hayatının bu iki yüzyıla ait durumunu irdelemek ve ortaya koymaya çalışmak elbette değerli bir çalışma olacaktır. İşte bu tezin seçiminde ve çalışma düzenini sağlamakta büyük desteklerini esirgemeyen çok değerli hocalarımla Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Tez Danışmanım Prof. Dr. Mustafa Aşkar'a ve Bölüm Başkanı Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu'na katkılarından dolayı teşekkür ediyorum. 30/04/2016

İsmail İPEK

GİRİŞ

Araştırma, Amasya’da 16. ve 17. yüzyıldaki tasavvufî hayat ile genel anlamda Amasya’nın coğrafi, tarihî, kültürel ve dini hayatını anlatmaya yöneliktir.

Tasavvuf, İslâm toplumunun şekillenmesinde, dinî, ahlâkî, askerî, edebî, sanat ve felsefî alanda ilerlemesinde büyük katkısı olmuştur. Tasavvufun insanları eğitme, olgunlaştırma, birbirleri arasındaki kardeşlik bağlarını güçlendirme konusunda müthiş bir metodu var. Bu uygulama aslında Peygamber Efendimizin sahabeliyle birlikte tatbik ettiği uygulamadır. Efendimizin yolundan giderek O’nun yaptığı gibi yapabilen tarikat ve tasavvuf ehli daha başarılı olmuştur. Uygulamada eksiklik olunca da hoş olmayan örnekler yaşanmıştır.

Tasavvuf erbâbı diye zikredilen kişiler tekke, zâviye, hânkâh, dergâh vb. mekânlarda yaşayan şeyh, mürşid, mürebbî, derviş ve sûfilerdir. Her biri hikmet ve gönül ehli insanlardır. İlim ve irfânın yanında sanat, edebiyat, ziraat ve ticâretle meşgul olmuşlardır. Ahîlik teşkilâtı ile askeriyedeki ocaklar tasavvufun geçmişte toplumumuzda ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Osmanlı’nın en gelişmiş dönemi olan 16. yüzyılda dinî ve tasavvufî hayatın da en gelişmiş dönemi olması, 17. yüzyılda kısmen gerileyen ve duraklayan ülkede dinî ve tasavvufî yaşantının da gerilemeye başlaması araştırmanın en dikkat çekici yönüdür.

Şehzâdelerin yetiştiği Amasya’da bu iki yüzyıldaki tasavvuf hareketleri, buna bağlı olarak o zamanki devletin ve toplumun dinî, sosyal ve kültürel yaşantısı tezimizin önemli kısmını oluşturmaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Amasya'nın coğrafi konumu, kısaca tarihî geçmişi, bilinen medeniyetler dönemi, dinî, kültürel, sosyal ve ekonomik özellikleri, ikinci kısımda başlangıcından itibaren tasavvufa genel bir bakış, üçüncü bölümde konumuzu oluşturan 16. ve 17. yüzyılda Amasya'daki tasavvufi yaşantı ile Amasya'nın tasavvuf tarihindeki yeri incelenmeye çalışıldı.

Tez için gerekli bilgiler elde edilirken ilk dönemlerden itibaren yazılmış pek çok esere müracaat edilmiştir. İstanbul İSAM ve Süleymaniye, Ankara Vakıflar, Çorum ve Amasya Kütüphaneleri'nde araştırma yapılarak gerekli bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Tasavvuf alanında yazılmış kitap, makale, doktora ve yüksek lisans tezlerinden yararlanılmıştır. İstifade edilen eserler kaynaklar kısmında belirtilmiştir.

Amasya'nın geçmişteki tasavvufi ve kültürel zenginliğini ortaya koyma konusunda bir miktar katkı sağlanacağı ümit edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1- AMASYA’NIN COĞRAFI, TARİHİ, DİNİ VE KÜLTÜREL DURUMU

1.1. Amasya’nın Coğrafi Yapısı

Amasya şehri Yeşilırmak Nehri’nin doğu-batı doğrultusunda ve bu nehrin iki kıyısında kurulmuştur. Yeşilırmağın kuzey kıyısında kale kalıntıları, kral kaya mezarları ile Yeşilırmak arasında yerleşim alanı dar olduğundan, yerleşme ince bir şerit oluşturur. Şehrin asıl yerleşim ve gelişim alanı Yeşilırmağın güney kıyısındadır. Yeşilırmak tarafından ikiye ayrılan mahalleler nehir üzerindeki 7 köprü ile birbirine bağlanır.¹

Amasya şehrinin önemi, bu şehrin dar bir vadide kurulmuş olmasıdır. Günümüzde şehir bir vadide saklı konumunu korumakta ve Anadolu’da "V" şekilli bir vadi tabanında kurulmuş tek şehir olarak varlığını devam ettirmektedir. Şehrin gelişimi, ekonomik nedenlerden hızlı olamamıştır. Bu da şehrin günümüze kadar korunarak gelmesini sağlamıştır.²

¹T. C. Amasya Valiliği Resmi Veb Sitesi.

²T. C. Amasya Valiliği, a.g. s.

Merkez ilçe ile birlikte Göynücek, Gümüşhacıköy, Hamamözü, Merzifon, Suluova ve Taşova olmak üzere 7 ilçe, merkeze bağlı Ziyaret Beldesi ile 375 köyü vardır. 2014 yılı verilerine göre genel nüfusu 321.913 dür.³

İlkçağlarda Tarsus-Kayseri-Zile-Samsun ticaret yolu üzerinde bulunan Amasya, bilhassa Osmanlı döneminde ticarî ve iktisadî bir merkez olarak da dikkati çeker. XVI. yüzyılda şehirde bir boyahane ve darphane mevcuttu. İpekçilik yaygındı. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi (ö.1095/1684) Amasya’da 1060 dükkân ve iyi iş yapan çarşılarının olduğunu bildirir.⁴ Daha sonraki zamanlarda Amasya’nın ticarî hayatı daha da gelişmiştir. 1863’te Mısır’dan gelen pamuk tohumu için seçilmiş pilot bölgelerden biridir. Sahile yakın olması sebebiyle her yıl Aralık ayının 15’inde başlamak üzere, 1864 yılından itibaren panayır kurulmuştur. Şehirde tahıl ve meyvecilik önemli yer tutmaktadır. “Amasya elması” bu şehirle özdeşleşmiştir.⁵

1.2. Amasya Tarihi

1.2.1. Amasya İsmi’nin Kaynağı

Amasya’nın Mitridates Krallığı Dönemi’ndeki adı “Amasseia” dir. Özellikle M.Ö. II. yüzyıldan itibaren darb edilen Amasya şehir sikkelerinde “Amasseia”ibaresi

³ T. C. Amasya Valiliği, a.g.s.

⁴ Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, Eser Yayınevi, İst. 1985. c. II, s. 183-194.

⁵ İlhan Şahin- Feridun Emecan, “Amasya” maddesi., **DİA.**, İst. 1991, c. III, s. 2.

açıkça görülmektedir.⁶Zaten coğrafyacı Strabon'da Amasya için "Amaseia" sözcüğünü kullanmaktadır.⁷Amaseia sözcüğü, "Ana" anlamına gelen ve özellikle "Ana Tanrıça" yı kasteden "Ama" ve onun çeşitlemesi olan "Mâ" ibaresi ile bağlantılıdır. Bundan hareketle denilebilir ki; Amaseia "Ana Tanrıça Mâ'nın şehri" anlamına gelmektedir. Ana Tanrıça Mâ, Perslerin Anadolu'yu fethinden sonra tapınılması yaygınlaşan doğu kökenli bir tanrıçadır.⁸ Aynı zamanda bu tanrıça Pontus ve Kapadokya'nın yerel tanrıçasıdır.⁹

Amaseia sözcüğü Persler zamanındaki asıl söyleniş şeklinin Hellen diline uydurulmuş biçimidir. Roma döneminde Amaseia adı fazla bir değişikliğe uğramadan Amaciac (Amasia) olarak kullanılmıştır. Örneğin, İmparator Septimius Severus, Caracalla ve Severus Alexander döneminde darp edilmiş Amasya şehir sikkelerinde Amaciac adı görülmektedir.¹⁰Bizans Devri'nde de Amasia adının değişmeden devam ettiği bilinmektedir. Amasya'nın adı Danişmend'liler zamanında bazen Amâsiyye, bazen de Şehr-i Harşana olarak anılmıştır. Selçuklu, İlhanlı,

⁶Amasya Müze Müdürlüğü Sikke Koleksiyonundaki S. 75. 10. 163 **Envanterde kayıtlı Sikkeler,**

⁷ Strabon, **Antik Anadolu Coğrafyası**, (Çev. Adnan Pekman), İst., 1993, VII, Bölüm 3-39, s. 39-40.

⁸ Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İstanbul, 1993, s. 302,426.

⁹ Ahmet Semih Tulay, **Genel Nüvizmatik Sözlüğü**, İst., 2000, s. 19.

¹⁰ Melih Arslan, "Roma Dönemi Pontus-Paphlagoma Bölgesi Şehir Sikkeleri", **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1990 Yıllığı**, Ankara, 1992, s. 77.

Beylikler ve Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren Amasya adı herhangi bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir.¹¹

1.2.2. Türklerin Fethinden Önceki Tarihi

Şehrin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, Büyük İskender devrinden (m.ö. 336-323) önce olduğu ve şehrin tarihinin Hititler dönemine kadar uzandığı tahmin edilmektedir. Helenistik Seleukhoslar döneminde zaman zaman Pontus krallarının başşehri oldu. Milâttan önce 63 yılında Roma Devleti sınırları içine katıldı. Milâttan sonra III. yüzyılda bir piskoposluk merkezi olarak önem kazandı. 712’de Araplar tarafından alındı ise de birkaç yıl sonra İmparator III. Leo (717-740) idaresindeki Bizans kuvvetleri şehri ele geçirdi.¹²

Yapılan arkeolojik araştırma ve bulgulara göre Amasya’da ilk yerleşme Kalkolitik Çağa (M.Ö. 5500-3000) kadar uzanmaktadır. Hitit, Frig, Kimmer, İskit, Lidya, Pers, Hellenistik - Pontus, Roma, Bizans, Dânişmend, Selçuklu, İlhanlı ve Osmanlı dönemlerinde yerleşim kesintisiz devam etmiştir.¹³

¹¹ Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi**, (Sadeleştirenler: Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), Ankara, 1986, c. I, s. 17-19.

¹² Şahin- Emecan, “Amasya” maddesi, **DİA.**, İst. 1991, c. III, s. 1.

¹³ Mehmet Özsait, “1986 Yılı Amasya- Lâdik Çevresi Tarih Öncesi Araştırmaları”

V. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II, Ankara, 1988, s. 240.

1.2.3. Türklerin Fethinden Sonraki Tarihi

Amasya'nın Türkler tarafından ne zaman fethedildiği kesin olarak bilinmemektedir. Türklerin Anadolu'ya gelişinden sonra önemli Türk topluluklarından Danişmend'liler Amasya'yı alarak devletin başkenti yaptılar. Ardından Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud (ö.1155) devrinde Selçuklu hâkimiyetine girdi.¹⁴ Bu hâkimiyet, Dânişmend topraklarının Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıcarslan (1155-1192) tarafından fethine kadar devam etti. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde "Dârü'l-İzz" unvanı ile bilinen şehir, II. Kılıcarslan'ın vefatına doğru oğulları arasında yapılan taksimatta Nizâmeddin Argunşah'ın payına düştü. Fakat şehir önce Argunşah'ın kardeşi Tokat beyi Rükneddin Süleyman'ın burayı zorla ele geçirmesine ve daha sonra Baba İshak liderliğindeki Babaî isyanlarına sahne oldu. Baba İshak yakalanarak Amasya Kalesi burçlarında idam edildi. 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu'yu işgal eden Moğollar şehri zaptetti. Bir ara son Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Mesud'un oğlu Tâceddin Altınbaş'ın hâkimiyetine girdi. Daha sonra Sivas'ta hüküm süren Ertana'nın ve onun haleflerinin idaresinde kaldı. Ardından Hacı Şadgeldi ve onun müttefiki olan Melik Ahmed ile Kadı Burhâneddin arasındaki siyasî mücadelelere sahne oldu. Şadgeldi'nin ölümü üzerine oğlu Ahmed, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bâyezid (ö.1403)'in desteğini alarak şehri Kadı Burhâneddin'e karşı müdafaa etti.¹⁵

¹⁴ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, (Çev. Yıldız Moran), İst., 1979, s. 37.

¹⁵ Şahin- Emecan, **a.g.e.**, c. III, s. 1.

1.2.4. Osmanlılar Dönemi'nde Amasya

Yıldırım Bâyezid'in Kadı Burhâneddin'e mağlûp olmasına rağmen yeniden giriştiği mücadele sonunda Amasya'yı Osmanlı topraklarına kattığı (1398), idaresini de oğlu Çelebi Mehmed (ö.1421)'e bıraktığı, 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bâyezid'in Timur'a esir düşmesi üzerine savaşa katılan Çelebi Mehmed'in kuvvetleriyle birlikte Amasya'ya çekildiği, hatta kardeşleri İsa ve Süleyman'a karşı burayı hareket üssü olarak kullandığı zikredilmektedir.¹⁶Bundan sonra şehir XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlılar'ın doğu sınırlarında şehzâdelerin idâre ettiği en önemli merkez oldu. Yavuz Sultan Selim (ö.1520) Çaldıran Zaferinden sonra burada kışı geçirdi. Kanûnî Sultan Süleyman (ö.1566) da Nahçıvan Seferi dönüşü bir müddet şehirde ikâmet etti. Onun bu ikâmeti sırasında İran ile "Amasya Antlaşması" yapıldı (1555).¹⁷

Amasya ve çevresi, XV. yüzyıl sonları ve XVI. yüzyıl başlarında Safevî tahrikleriyle doğu bölgelerinde çıkan isyanlara sahne oldu. Sultan II. Bâyezid (ö.1512)'in oğulları arasındaki taht kavgalarında önemli rol oynadı. Aynı şekilde Kanûnî'nin oğulları II. Selim (ö.1574) ve Bâyezid (ö.1562) arasındaki mücadelede bu şehrin adı daha çok zikredilmeye başladı. XVI. yüzyıl ortalarından itibaren taht vârislerinin bulunduğu şehir olma özelliğini kaybetmesi sebebiyle, Şehzade Bâyezid'in Kütahya'dan Amasya'ya nakli sonucu Şehzade Selim'in taht vârisi olarak seçildiği şeklinde yorumlaması nedeniyle babasına karşı isyan etti. Ancak yenilerek

¹⁶ Şahin- Emecan, **a.g.e.**, c. III, s. 4.

¹⁷ Şahin- Emecan, **a.g.e.**, c. III, s. 4.

İran'a kaçmak zorunda kaldı. Şehir XVI. yüzyıl sonlarında çeşitli karışıklıklar içine düştü. Zaman zaman Celâli eşkıyası şehre hâkim oldu.¹⁸

Amasya, XVI. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı hânedânına mensup şehzadelerin idarî tecrübe kazanmak için gönderildikleri önemli merkezlerin başında yer alıyordu. Burada sancak beyi olan şehzâde doğu hududuna kadar sorumlu olduğundan gelecekte padişah olabilmek için çok iyi mücadele etmesi gerekiyordu. Nitekim Çelebi Mehmed'den itibaren II. Murad (ö.1451), Fâtih Sultan Mehmed (ö.1481), II. Bâyezid burada sancak beyi olarak bulundular. Ayrıca II. Murad'ın oğlu Alâeddin, II. Bâyezid'in oğlu Şehzade Ahmed (ö.1513-1514), Kanûnî'nin oğulları Şehzade Mustafa (ö.1553) ve Şehzade Bâyezid (ö.1562) de Amasya'da idarecilik yaptılar. Ancak Şehzade Mustafa'nın katlinden sonra İstanbul'a daha yakın olan şehzade sancaklarının öneminin artması ve Amasya'nın payitahttan uzak olması sebebiyle XVI. yüzyıl ortalarından itibaren şehir bu özelliğini kaybetti. Onun yerine Manisa şehzade sancağı olarak önem kazandı. Bundan sonra Amasya merkezden tayin edilen sancak beyleri tarafından idare edilmeye başlandı. XIX. yüzyıl sonlarında Ziya Paşa (ö.1880) da burada kısa bir süre mutasarrıf olarak bulundu.¹⁹

Amasya, Ortaçağ'larda bölgenin önemli ma'mûr şehirlerinden biri idi. Osmanlılar döneminde de gelişen ve imar edilen şehir, XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl başlarına kadar pek çok esere mekân olmuştur. Amasya 1525'te, beşi gayri

¹⁸ Şahin-Emecan, **a.g.e.**, c. III, s. 1.

¹⁹ Şahin-Emecan, **a.g.e.**, c. III, s. 1.

müslim olmak üzere elli beş mahalleye sahipti. Nüfusu, tahminen sekizbin idi. Bunun ikibin kadarı gayr-ı Müslim unsurlardan oluşuyordu.²⁰

Amasya, Osmanlı idaresine girdiğinde sancak merkezi oldu. Amasya sancağı, başta Tokat ve Sivas olmak üzere Rûm Eyaleti'nin önemli bir şehri ve ilk zamanlarda bu eyaletin merkezi durumundaydı. Sancak, XVI. yüzyıl başlarında, Amasya merkez kaza olmak üzere, Lâdik ve Merzifon kazalarından oluşmakta idi. Amasya merkez kazası bu tarihlerde altı nahiye ve 321 köye sahipti. 1576-1577'de sancağın kaza sayısı Gümüş, Gedegra, Zeytûn, Simre-i Lâdik de dâhil olmak üzere yediye ulaşmıştı. Amasya merkezi ise durumunu muhafaza etti.²¹

Evliya Çelebi (ö.1095/1684) XVII. yüzyıl ortalarında sancağın dokuz kazasının bulunduğunu belirtir. 1076 (1665) tarihli vesikalarda on bir, 1082 (1671) tarihli vesikalarda ise on kazası olduğu görülmektedir.²²

1.2.5. Cumhuriyet Dönemi'nde Amasya

Tarihi süreç içinde önemli roller üstlenen Amasya Kurtuluş Savaşı yıllarında ön plana çıkmıştır. 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'da başlayan Millî Mücâdele'nin ilk adımı 12 Haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal'in Amasya'ya gelmesiyle atılmıştır. Kurtuluş mücâdelesinin planları hazırlanmış, Erzurum ve Sivas kongrelerinin toplanmasına burada karar verilmiştir. Mustafa Kemal, memleketin

²⁰ Şahin- Emecan, **a.g.e.**, c. III, s. 1.

²¹ Şahin- Emecan, **a.g.e.**, c. III, s. 3.

²² Evliyâ Çelebi, **Seyahatnâme**, c. II, s. 183.

işgaline karşı direnişi ve teşkilâtlanmayı gerçekleştirmek için burada çalışmalara başlamıştır. Bunun neticesinde 21-22 Haziran 1919'da Millî Mücadele'nin ilk programı olan Amasya Tâmimi yayımlanmıştır. Amasya Cumhuriyet'in ilânından sonra 20 Nisan 1924'te il olmuştur.²³

1.3. Amasya'da Dînî Hayat

Amasya muhtelif dinlere ev sahipliği yapmıştır. İlk çağlarda Hristiyanlık daha sonra İslâmiyet ile tanışan Amasya, tarihî eserlerin de ortaya koyduğu gibi dînî hayatın çok yoğun yaşandığı bir şehirdir. Amasya'da geçmişte çeşitli dinlere mensup insanlar bir arada yaşamıştır. İslâmiyet Yahudîlik ve Hristiyanlığın ne zaman geldiği konusunda kesin bilgi bulunamamıştır. Ancak 1048 yılında önce Yahudîlerin Karaî Mezhebi mensuplarının bölgede yaşadığı bilinmekle birlikte Yahudîlerin sayısı konusunda net bir bilgiye ulaşılamamıştır.²⁴

Amasya'da Hristiyanlık Mîlâdî IV. Asrın başlarında ortaya çıkmış ve Ermeniler arasında yayılmıştır.²⁵

O zamanki gayri müslimlerin daha çok ticaretle uğraştıkları, Türklerin tarım ve hayvancılıkla meşgul oldukları kaydedilmektedir.²⁶

²³ Şahin- Emecan, **a.g.e.**, c. III, s. 1.

²⁴ Şaban Kuzgun, **Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara, 1985, s. 170.

²⁵ Hüsameddin, c. I, s. 35.

²⁶ Ali Cevad, **Memalik-i Osmânî Tarihi ve Coğrafya Lügatı**, c. I, s. 27.

1926'daki nüfus mübâdelesini ile Türkiye sınırları içinde yaşayan 1.260.000 civârında Rum ve Ermeni Türkiye'den ayrılmıştır. Amasya'da yaşayan gayri müslimlerin tamamı bu sırada şehri terk etmiştir.²⁷

Bugüne baktığımızda kilise olarak kullanılan bir bina yoktur. Çünkü Hristiyan olarak yaşayan nüfus kalmamıştır. İl merkezinde ve diğer yerleşim yerlerinde kiliseden dönme câmiler ve mescidler bulunmaktadır. Bazı mekânların eskiden kilise olduğu ifade edilmektedir. Yine bazı mekânlar hakkında câmi, mescit, medrese, tekke ve zâviye yeri olduğundan bahsedilmektedir. Ancak bugün bu yapılar mevcut değildir. Hâli hazırda mevcut olanların kullanıldığı, ancak bazılarının bakıma ihtiyâcı olduğu görülmektedir. Amasya'da sünî müslümanlar çoğunlukta olmakla birlikte, üçte bir nispetinde alevîler yaşamaktadır. Genellikle köyler dâhil her yerleşim yerinde câmi bulunmakla beraber, az sayıda cem evi de mevcuttur. Türkiye geneli ile kıyas edilecek olursa, eğitim seviyesi yüksek, okullaşma oranı yeterli seviyededir. İlâhiyât fakültesi, imam- hatip liseleri ve ortaokulları ile kız ve erkek Kur'an Kursları hizmetler vermektedir. Din görevlisi kadroları dolu durumdadır. Amasya' da bugün itibarı ile 1010 kadrolu din görevlisi hizmet vermekte, toplam cami sayısı 689, Kur'an Kursu sayısı da 192 dir. Bilhassa hafız yetiştiren önemli illerden biridir.²⁸

²⁷ İlder Turan, **Cumhuriyet Tarihimiz**, İst., 1969, s. 76.

²⁸ İl Müftülüğü Raporları, 2014.

1.4. Amasya' da Kültürel Hayat

Amasya, bir tarih ve kültür şehridir. Çok eski medeniyetlerin izlerini taşıyan eser ve kalıntılar mevcuttur. Harşena Kalesi, kıral kaya mezarları, Selçuklu ve Osmanlı eserlerinden günümüze ulaşanlarla görenleri hayrete düşürmektedir. Anadolu'nun pek çok yerinde bulunan ahşap tarihî evler Amasya'da Yeşilirmak kenarında ayrı bir güzellik sergilemektedir. Turizm oldukça gelişmiştir. Eski güzel motiflerin işlendiği çeşitli el işleri, çini, seramik ve oymacılıkla Amasya Konservatuvarı'nın öncülüğünde tasavvuf, sanat ve halk müziğinde iddialı bir şehirdir. Şehzâdeler, hattatlar, medreseler şehri diye bilinen Amasya'da Çilehâne diye bilinen bir Halvetî tekkesi günümüze ulaşmıştır. Evliyâ türbeleri halkın ziyâret mekânlarıdır. Şehir müzesi, Şerefeddin Sabuncuoğlu Tıp Müzesi, Şehzâdeler Yolu, Maket Amasya ve Hazerânlar konağı müzeleri yörenin kültürüne ışık tutmaktadır. Tarihî köprüleri, hamam, bedesten, ören yerleri, kaplıca ve Yeşil Irmağı yaşanan tarihin şahitliğini yapmaktadır. Mahalle isimleri, eskinin devamı aile soy isimleri özellikle dikkat çekicidir.²⁹

²⁹ T. C. Amasya Valiliği, **Amasya İl Yıllığı**, Amasya 2007, s. 467-489.

İKİNCİ BÖLÜM

2- XVI. ASRA KADAR TASAVVUF HAKKINDA GENEL DEĞERLENDİRME

2.1. Tasavvuf Nedir?

Tasavvuf; İslâm'ın ruh hayatı ve İslâm Peygamberi'nin şahsında temsil ettiği manevî otoritenin, müesseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şeklidir. Manevî otoriteden kastedilen; Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “Üsve-i Hasene” şeklinde ifade edilen örnek kişiliğidir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v.), siyasî, ilmî ve mânevî otoritelerin hepsini şahsında cem' etmiştir.¹

“Sûfî” ve “Tasavvuf” kelimeleri Kur'an ve hadislerde zikredilmediği gibi, Sahâbe ve Tâbiîn devrinde bilinen kavramlar da değildir ve Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde yetişen ve O'nu görme bahtiyarlığına eren kimselere “Sahâbî” adı verildiğinden o dönemde zühd ve takva ile temayüz eden şahsiyetlere bir başka ad verilmesine ihtiyaç duyulmamıştır.²

Hz.Peygamber (s.a.v.)'in hayatından kısa bir süre sonra tedvîn edilmeye başlayan fıkıh, tefsir, hadis ve kelâm gibi ilim dallarının çevresinde oluşan “Selefiyye” ve “Kelâmiyye” zümresinin yanı sıra, “Sûfiyye” adı altında bir zümrenin

¹ Hasan Kamil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İst., 2013, s. 23.

² H. K. Yılmaz **a.g.e.**, s. 23.

ortaya çıkmaya başladığı görülür. Bu zümrenin temsil ettiği cereyâna "tasavvuf", onların müntesiplerine ise "sûfi" veya "mutasavvıf" denilmektedir.³

Bu cereyâna "tasavvuf" denilmesi, H. II. yüzyılın sonlarından itibaren olup, daha önceleri bu akımı temsil edenlere "zâhid", "âbid" ve "nâsik" gibi isimler veriliyordu. "Sûfi" lakâbıyla tanınan ilk zât, Ebû Hâşim-i Kûfi (ö.150/767)⁴, bir rivayete göre Câbir b. Hayyân (ö.150/767)'dir. Her ikisi de Kûfeli olan bu zâtların durumları nazar-ı itibara alındığında "sûfi" kavramının önce Kûfe ve Basra'da ortaya çıktığı söylenebilir.⁵

2.2. Tasavvufun Tarifi

Tasavvufun çok çeşitli tarifleri yapılmıştır. "Sûfi" ve "tasavvuf" kelimelerinin hangi kökten geldiği konusu ihtilâflıdır. Kuşeyrî ve Hucvirî gibi bazı müellifler bu kelimenin Arapça bir kelimedenden türemediğini, olsa olsa câmid bir lakap olabileceğini belirtmektedir. Sûfi ve tasavvuf kelimelerinin Arapça bir kökü bulunduğunu öne sürenler ise, bir kelime üzerinde ittifak edemeyip değişik görüşleri savunmuşlardır. Tasavvuf kelimesine kök olarak öne sürülen başlıca kelimeler şunlardır:

1. Asr-ı saâdetteki Ashâb-ı suffenin "suffe"sinden,

³ Osman Türer, **Osmanlılarda Tasavvufî Hayat**, İnsan Yayınları, s. 19.

⁴ Türer, **a.g.e.**, s. 19.

⁵ H. K. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 23.

2. Bir çöl bitkisi olan “sufâne”den,
3. Doğruluk ve temizlik anlamına gelen “safâ” ve “safvet” ten,
4. ”Saff-ı evvel” den,
5. Kendilerini halka hizmete veren “Benu’s-sûfe” den,
6. Ense saçı ve kıl anlamına gelen “suffet’ül-kafâ” dan,
7. ”Sıfat” kelimesinden,
8. Yunanca hakim ve filozof anlamına gelen “sofia” dan,
9. Yün anlamına gelen”sûf” tan.

Tasavvuf kelimesinin hangi kökten geldiği konusunda olduğu gibi, tasavvufun tarifi konusunda da belli bir görüş birliği sağlanamamıştır.⁶

Tasavvufla ilgili çok çeşitli tarifler yapılmıştır. Tasavvufun mânevi bir hayat tarzı olarak özelliklerini, Kitap ve Sünnet’le irtibatını, kulun Allah’la ve mâsivâ ile ilişkilerini, kalp temizliği, nefis terbiyesi, güzel ahlâk ve sûfinin vasıflarını belirten tariflerin bine kadar çıktığı söylenmektedir. Tariflerin çeşitliliği önemli ölçüde tarifi yapan sûfinin o anki mânevî hali ve mertebesi ile ilgilidir. Bu sebeple tarifi sayısının sûfilerin sayısı kadar çok olduğu belirtilir.⁷

Muhtelif asırlarda yaşamış sûfilerin tariflerinden bazıları şöyledir:

Ma’rûf Kerhî (ö.200/815): “Hakikatları almak ve halkın elinde bulunandan ümit kesmektir.”⁸

⁶ H. K. Yılmaz **a.g.e.**, s. 23-24.

⁷ Öngören, “Tasavvuf” maddesi, **DİA.**, İst. 2011, c. XL, s. 119.

⁸Abdulkerim Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risâlesi**, (Haz. Süleyman Uludağ), İst., 2012, s. 368.

Ebû Hüseyin Nûrî (ö.295/907): “Tasavvuf, Hakk’ın nasîbi için nefsin nasîbini külliyyen terketmektir.”⁹

Cüneyd Bağdâdî (ö.297/909): “Tasavvuf, Allah’ın safâyı sana has kılmasıdır. Allah’tan gayrı her şeyden gönlü arındıran kimse gerçek sûfidir.”¹⁰ Bir başka tarifinde: “Tasavvuf bir evdir, kapısı şerîattır.”¹¹

Ebû Bekir Şiblî (ö.334/945): “İki dünyada Allah ile beraber O’ndan başka bir şey görmemektir.”¹²

Gazzâlî (ö.505/1111): “Kalbi Hakk’a bağlayıp mâsivâ ile ilgiyi kesmektir.”¹³

İbnü’l Arabî (ö.638/1240): “Kişinin zâhiren ve bâtinen şer’i edeplerle birlikte olmasıdır. Bu da ilâhî ahlakıdır.”¹⁴ Bir başka tarifinde: “Tasavvuf ubûdiyyet ahlâkıyla süslenmektir”.¹⁵

⁹ H. K. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁰ H. K. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 34.

¹¹ H. K. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 37.

¹² H. K. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 40.

¹³ Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi**, İst., 2012, s. 29.

¹⁴ Muhyiddin İbnü’l-Arabî, **Fütühât-ı Mekkiyye**, (Tahk. Osman Yahya) , Kahire 1985, c. II, s. 373.

¹⁵ Muhyiddin İbnü’l-Arabî, **Mu’cemu İstilâhâtü’s-Sûfiyye**, (Tahk. B. Abdülvehhâb el-Câbî), Beyrut 1411/1990, s. 11.

Ethem Cebecioğlu Şöyle tarif ediyor: “Tasavvuf” Arapça, yün giymek anlamında bir kelime. Kul ile Allah arasında ihsan olayının gerçekleşmesi veya kula, ihsân vasfını kazanmasının yollarını gösteren bir ilim. Bâtınî fıkıh. Tasavvufun birden fazla tarifi yapılmıştır. Her sûfi, içinde bulunduğu hâle göre tasavvufu tarif etmiştir. Biz de Şöyle tanımlarız: “Tasavvuf, Kur’an-ı Kerim’i Hz. Rasulullah (s.a.v.) gibi yaşamaya çalışmaktır.”¹⁶

2.3. Tasavvufun Konusu

Tasavvufun konusu genel anlamda Allah, varlık ve insandır. İnsanın ruh ve nefis itibarıyla yapısı, rûhun tasfiyesi, nefsin tezkiyesi ve ahlâkın yüceltilmesi tasavvufun konusudur. Bu yüzden bazı mutasavvıflar tasavvufun konusunu “tahalluk ve tahakkuk” olarak özetlemişlerdir. Tahalluk, islâm ahlâkını öğrenmek, tahakkuk bunu gerçekleştirip ahlâkî ve mânevi yükseliş sonucu bazı tahkîkî bilgilere ulaşmaktır. Bir başka ifade ile tasavvufun halka dönük olan tarafı tahalluk, Hakk’a dönük olan ciheti ise tahakkuktur. Cüneyd el-Bağdâdî “Tasavvuf nedir?” diye sorulduğunda: “Tasavvuf sûfiyâne hayatın bir vasfıdır.” cevabını vermiştir. “Bu vasıf Hak’la mı yoksa halkla mı kâimdir? ” sorusuna “Hakikati Hakk’ın vasfı, resim ve sûreti ise halkın vasfıdır.” diye cevap vermiştir. Rûhun tasfiyesi, nefsin tezkiyesi ile ahlâkın yüceltilmesi için gerekli şartlar, mânevi makâmlar ve haller; vecd, istiğrak,

¹⁶ Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara 2004, Ağaç Kitabevi Yayınları, s. 629, 634.

aşk, sevgi, nefret ve kin gibi duygular ve bunlara dair bilgiler tasavvufun konusuna dâhildir.¹⁷

Nefsini bilmek, kalbini bilmek, nefsinin temizlemek, kalbini temizlemek, mükâşefe, müşâhade, makamlar, kurb, vusûl, fenâ, bakâ, sekr, sahv, kabz, bast, ihsân vs. halleridir.¹⁸

Kâinat ve varlık da tasavvufun konuları arasında yer alır. Çünkü tasavvuf; Allah, insan ve varlık arasındaki ilgiyi “vahdet-i vücûd”, “vahdet-i şühûd” ya da “tevhîd-i vücûdî ve şühûdî” gibi düşünce sistemlerini inceler.¹⁹

2.4. Tasavvufun Gayesi

Kâinata hiçbir şey gayesiz ve tesadüfî değildir. Nitekim ilimlerin ve özellikle İslâmî ilimlerin ortak gayesi, “dünya ve ahiret mutluluğu” olarak özetlenmiştir. Tasavvufun gayesi insanı kötü ahlâktan, çirkin huylardan uzaklaştırmak, Allah ve Rasulü'nün ahlâkını benimseterek kâmil insan yetiştirmektir. Bir başka ifade ile müslümanı ebedi saâdete hazırlamaktır. Bu ana gayede bütün mutasavvıflar ittifak hâlinde olmakla birlikte, bunun gerçekleşmesi konusunda öngörülen yollar ve kâideler farklıdır. Bazı mutasavvıflar buna ibâdet ve zikirle, bir kısmı riyâzatla, bir kısmı da aşk ve vecd ile erişileceğini ifade etmektedir. Bunun son

¹⁷ H. K. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁸ Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, MÜİFY., İst. 1994, s. 55.

¹⁹ H. K. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 57.

sınırı vuslattır. Vuslata ermenin en güzel yolu, “üsve-i hasene” olan Allah Rasulü’ne ittiba’ ile O’nun verâset-i mânevîsine sahip olmaktır.²⁰

2.5. Tasavvufun Özellikleri

Bütün İslamî ilimler gibi tasavvufun da kaynağı Kur’an ve sünnettir. Tasavvuf, konusu, gayesi, metodları ve ilgilendiği alan açısından diğer İslamî ilimlerden farklı bir takım özelliklere sahiptir. Bu özelliklerden bazıları genel olarak mistisizmin özellikleri ile benzerlik arz etmektedir.²¹

Batıda tasavvuf “kâinatın sırlarını, kanunlarını ve bunların üzerinde tasarruf etme yollarını öğreten akım” anlamında “theosophy” veya herhangi bir dinin derûnî, rûhânî yönünü belirten “mistisizm” (mystisisme) şeklinde algılanarak İslam mistisizmi diye ifade edilmiş, ancak tasavvufla mistisizm arasında belirgin farklar bulunduğu anlaşılması üzerine “sufizm” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. René Guénon tasavvufun aktif biçimde icra edilen bir usulünün oluşu, bir rehber (şeyh, mürşid) önderliğinde yaşanması, rehberlerin Hz. Peygamber’e kadar varan silsileleri, kişinin zevk, anlayış ve kavrayış seviyesine uygun bularak girdiği bir tasavvufi yolun (tarikât) kendine mahsus âdâb, erkân ve ezkârının olması gibi

²⁰ H. K. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 58.

²¹ H. K. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 20.

özelliklerinden dolayı mistisizmden tamamen ayrı bir hayat tarzı sayıldığını ortaya koymuştur.²²

Batı Literatürü'nde artık "tasavvuf" kavramının kullanıldığı görülmektedir.²³

Tasavvufun başlıca özelliklerini şöylece sıralamak mümkündür:

1. Tasavvuf, tatmak ve yaşamakla ve manevî tecrübe ile anlaşılan hâl ilmidir.
2. Tasavvuf bilgisinin konusu "ma'rifetullah"tır.
3. Tasavvuf tatbikî (uygulamalı) bir ilim olduğundan, müşid ya da şeyh denilen üstâd nezdinde ve terbiyesi altında öğrenilir. İslamî ilimlerden "kıraat" da bu özelliğe sahiptir.
4. Tasavvuf neş'esini öğreten, müşid ya da şeyh denilen zâtın Hz. Peygamber (s.a.v)'e ulaşan kesiksiz bir silsileye sahip olması gerekir.
5. Tasavvuf kitâbî bir ilim değildir. Yani bir kimse tasavvufa dair kitapları okuyarak şeyh veya müşid olamaz.
6. Felsefe ve mantık gibi tamamen akla dayanan aklî bir ilim değildir. Akıl üstü, kalp ve vicdana dayalı bir ilimdir.
7. Tasavvuf sadece gözle gördüğümüz bu şehâdet âleminde başka, zaman zaman gayb âleminde de bahseder.

²² Mustafa Tahralı, "Fransız Müslüman A. Yahya (René Guénon)'nın Eserinde Tasavvuf ve Mistisizm Farkı", Kam, X/4 (1981), ss. 28-35.

²³ Şahin- Emecan, a.g.e., c. XL, s. 119.

8. Tasavvufa tarikat denilen ve Allah'a götüren özel yollarla girilir.²⁴

2.6. XVI. Yüzyıla Kadar Anadolu'da Tasavvufi Hayata Genel Bir Bakış

Selçuklular devrinde başlayan Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşma sürecinin, Osmanlılar döneminde de hızlanarak devam ettiği bilinmektedir. Türkler'in Anadolu'ya yoğun bir şekilde yerleşmeye başlaması 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra meydana gelmiştir. Bu tarihten XIV. Yüzyıla kadar devam eden Türk göçleri, büyük çoğunlukla Mâverâünnehir, Hârizm, Horasan, Azerbaycan ve Arrân dolaylarından olmuş ve başlıca iki safhada gerçekleşmiştir. Birincisi, XIII. Asır başlarında Karahitaylar'la Hârizmliler arasındaki mücadele sebebiyle Fergana'daki şehirlerin yaşanır olmaktan çıkması ve hemen hemen aynı dönemde Büyük Selçuklu Devleti'nin Hârizmliler tarafından yıkılması üzerine, bu bölgedeki halkın büyük çoğunluğunun Anadolu'ya gelmesi, ikincisi de Moğol istilası sebebiyle Cengiz'in orduları önünden kaçan Türkler'in Anadolu'ya sığınması. Özellikle bu iki safhada pek çok şeyh ve dervişin göç ettiği Anadolu'da tasavvufi faaliyetlerin temeli atılmıştır.²⁵

Anadolu'ya gelen bu dervişlere sahip çıkan Selçuklu hükümdarları, onların rahatça faaliyetlerine imkân tanıdılar. XIII. yüzyılda Anadolu'da faaliyet gösteren mutasavvıflar arasında, Konya'da, "vahdet-i vücûd" düşüncesini sistemleştiren Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), O'nun görüşlerini geniş çevreye yayan

²⁴ H. K. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 20-22.

²⁵ Reşat Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf**, İst., 2003, s. 17.

talebesi Sadreddin Konevî (ö. 673/1274), *Fusûsü'l-Hikem*'in ilk şârihi Müeyyidüddin Cündî (ö. 691/1292) ve Ekberiyeye Mektebi'nin önemli temsilcisi Saidüddîn Fergânî (ö. 699/1300), Mevleviyeye'nin pîri Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), Sühreverdiyye'den Evhâdüddin Kirmânî (ö. 634/1237), Kayseri ve Sivas'ta Kübreviyye Ricâli'nden *Mirsâdü'l-İbâd* sahibi Şeyh Necmeddin Dâye (ö. 654/1256), Tokat'ta *Leme'ât* sahibi Fahreddin Irâkî (ö. 688 veya 709/1309-10), Kırşehir ve dolaylarında Hacı Bektâş-ı Velî ve Yunus Emre gibi şahsiyetler bulunmaktadır.²⁶

Bu dönemde tasavvuf tarihi açısından önemli bir gelişme, Anadolu'da tasavvufî düşüncenin sistemleşip tarikatlaşmaya başlamasıdır. Anadolu'ya Mâverâünnehr'in, Hârizm'in Horasan ve diğer bölgelerin gelişmiş kültür çevrelerinden gelen şeyh ve dervişler içinde Yeseviyye mensubu kimseler olmakla birlikte, çoğunluğu vahdet-i vücûd mektebi ile Sühreverdiyye ve Kübreviyye'ye mensup sûfilerden oluşuyordu. Gerçi Kübreviyye ve Sühreverdiyye mensupları o zaman tarikatlarını Anadolu'da müesseseleştirip yaygınlaştıramamışlardı; ancak Sühreverdiyye, daha sonra XV. asrın ilk yarısında kurulan bir kolu; Zeydiyye vasıtasıyla, Kübreviyye, Buhârâlî Emir Sultan (Şemseddin Muhammed, (ö. 833/1429) ve halifeleri yoluyla Anadolu'da XVI. yüzyıla kadar yaşayabilmiştir. Yeseviyye'nin ise XVI. asır sünnî tarikatlar içerisinde izine rastlanmamaktadır.²⁷

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında Anadolu şehirlerinde en etkili tarikatlar Mevleviyeye ve Rifâiyeye idi.²⁸ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye (ö. 672/1273)

²⁶ Öngören, **a.g.e.**, s. 17-18.

²⁷ Öngören, **a.g.e.**, s. 18-19.

²⁸ M. Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara, 1988, s. 95.

nisbet edilen Mevlevîlik, Anadolu'da geniş muhite yayılmış ve günümüze kadar gelebilmiş tarikatlardandır. Rifâilik de XVI. asrın ilk yıllarında Anadolu'da; İzmir, Bergama, Amasya dolaylarında ve diğer bölgelerde yayılmış ve Mevlevîlik gibi günümüze kadar gelmiştir. Ancak görebildiğimiz kaynaklarda, XVI. asrın 1500-1566 yılları arasında Anadolu'da faaliyet gösteren herhangi bir Rifâî şeyhi ve tekkesinden söz edildiğine rastlanmamıştır.²⁹

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Halvetiyye'nin de Anadolu'da önemli bir yere sahip olduğu belirtiliyor.³⁰ Ancak bu tarikatın esas Anadolu'da geniş kitlelerce benimsenmesi, XV. asrın sonlarından itibaren Yahyâ Şîrvânî (ö.862 H.)'nin halifeleri vasıtasıyla olmuştur. Bu halifelerin başlattığı yayılma hareketi, bundan sonraki halifelerle devam etmiş ve Halvetiyye Tarikatı çeşitli kollara ayrılarak Anadolu'da en yaygın tarikatlardan biri haline gelmiştir.³¹

Cihad ve irşada yönelik faaliyetleri ile dikkat çeken Kâzeruniyye, Ebu İshâk İbrahim b. Şehriyar'a (ö.426/1034) nispet edilen bir tarikattır. İshâkiyye ve Mürşidiyye diye de bilinen bu tasavvufî yolun piri *Nefehât'ül- Üns*'ün verdiği bilgiye göre, mecusîlikten ihtida eden bir babanın oğludur. Şiraz merkezli bu tarikat daha sonraki yüzyıllarda bir taraftan Hindistan ve Çin'e, diğer taraftan Anadolu ve

²⁹ Öngören, **a.g.e.**, s. 19.

³⁰ Köprülü, **a.g.e.**, s. 95.

³¹ Türer, **a.g.e.**, s. 83.

Rumeli'ye kadar uzanmıştır.³²Bu tarikatın, XIV ve XV. asırlarda da devam ettiği anlaşılmalı birlikte, XVI. yüzyılda Anadolu'da etkisini yitirdiği gözlenmektedir. ³³

Amasya Tarihi isimli eserin müellifi Hüseyin Hüsâmeddin'e göre XVI. asır öncesi Anadolu'ya giren tarikatlardan Nakşbendiyye, ilk olarak XV. asrın başlarında Amasya'da kurulan bir tekke ile faaliyetine başlamışsa da³⁴ bu tarikatın Anadolu'ya yayılması, XV. asrın ikinci yarısında Kütahya'ya gelen Molla İlâhî (ö. 896/1491) ve halifesi Emîr Ahmed Buhârî'den (ö. 922/1516) sonra gerçekleşmiştir. Anadolu'ya dışarıdan gelen bir diğer tarikat Kâdiriyye ise, ilk olarak XV. asrın ortalarında Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469-70) vasıtasıyla Osmanlı Anadolu'suna girmiş ve İznik'teki tekkede vefatından sonra makamına geçen halifesi Abdürrahim Tirsî (ö. 936/1520) eliyle XVI. asra ulaşmıştır.³⁵

Anadolu'da XV. yüzyılın ilk yarısında vücut bulan Bayrâmîyye ise "Somuncu Baba" diye bilinen Hamîdüddîn Aksarâyî'nin (ö. 815/1412) halifesi Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1430) ve müridleri vasıtasıyla Anadolu'ya yayılmıştır. Tarikatın pîri Hacı Bayrâm'dan sonra Şemsiyye, Melâmîyye ve Celvetiyye gibi üç büyük kola ayrılan bu tarikatın yanı sıra, Anadolu'da XV. asrın ilk yarısında Larende'ye (Karaman) gelip yerleşen Alâeddin Ali Semerkandî (ö. 860 veya 862/1458) tarafından Semerkandiyye tarikatının da kurulduğu görülmektedir. Ekberîyye Mektebi'nin fikir hareketi daha sonra *Fusûsü'l-Hikem* şârihlerinden

³² Mustafa Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler**, Bursa, 2011, s. 19.

³³ Öngören, **a.g.e.**, s. 20.

³⁴ Abdizade, **a.g.e.**, 243,244.

³⁵ Öngören, **a.g.e.**, s. 20-21.

Dâvûd-i Kayserî (ö. 751/1350) vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nde de sürmüştür. İlk Osmanlı Medresesi'ne müderris olduğu bilinen Dâvud-i Kayserî, bu mektebe mensup mühim şahsiyetlerden biridir. Sadreddin Konevî'nin talebelerinden Abdurrezzâk Kâşânî' nin (ö. 729/1329) yanında yetişmiştir. Dâvûd-i Kayserî'den sonra Osmanlı'da bu ekol ilk Osmanlı Şeyhulislâmı olarak bilinen Molla Fenârî (ö. 834/1430), onun talebelerinden Kutbuddin İznikî (ö. 855/1451), *Muhammediyye* isimli meşhur eserin müellifi Yazıcızâde Mehmed Efendi (ö. 899/1493-94) gibi ileri gelen âlimler eliyle XVI. asra ulaşmıştır.³⁶

Anadolu'nun XVI. Yüzyıl öncesi tasavvufî durumunun özetlendiği bu bölümde, dinî-tasavvufî cemaatlere de yer vermek gerekir. İlk olarak tarihçi Aşıkpaşazâde'nin dört ana grupta toplayarak kaydettiği bu cemaatler; “ahîyân-ı Rûm, gâziyân-ı Rûm, bâciyân-ı Rûm ve abdalân-ı Rûm” diye isimlendirilmektedir.³⁷

“Anadolu ahîleri” anlamına gelen ahîyân-ı Rûm, meslekî tasavvufî bir zümreyi ifade etmektedir. XIII. asrın ikinci yarısından XIV. asra kadar Anadolu'da bir takım büyük devlet erkânının, kadınların, müderrislerin, büyük tâcirlerin, muhtelif tarikatlara mensup şeyhlerin bir ahî kuruluşu olan “fütüvvet teşkilâtı”na girdikleri görülmektedir. Ahîler'in ileri gelenleri arasında Osman Gâzî'nin kayınpederi Şeyh Edebâlî'nin de bulunduğu bilinmektedir. O dönemde bu teşkilatın ne derece yaygın

³⁶ Öngören, **a.g.e.**, s. 21-22.

³⁷ Aşıkpaşazade Derviş Ahmet, **Tevârîh-i Âl-i Osmân**, İst., 1332, s. 386.

olduğu, İbn Batûta'nın “ ahîler bilâd-ı Rûm'da sâkin Türkmen akvâmının her vilâyet, belde ve karyesinde mevcuttur” ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır.³⁸

Fütüvvet kurallarının birçok bakımdan, Sühreverdiyye'nin *Avârifü'l-Maârif*'indeki tasavvufî prensip ve kurallarla hemen hemen aynı olduğu görülen ahîlik, usûl, âdâb ve erkânlarında dış görünüş itibariyle Rifâîler'den pek çok ıktıbasta bulunduğu gibi, muhtelif noktalardan Mevlevîlik, Bektaşîlik, Halvetîlik gibi tarikatlarla da ilgili olduğu anlaşılmaktadır. “Anadolu Gâzileri” demek olan Gâziyân-ı Rûm'un bazı kaynaklarda “alpler” ve “alperenler” diye de anıldığı belirtilmektedir. Gölpınarlı'nın tesbitlerine göre bu teşkilat, fütüvvetin seyfi kolunu temsil etmektedir. Bu teşkilata mensup Turgut Alp, Akça Koca, Konur Alp gibi mücâhidler, etraflarındaki pek çok müridle birlikte, bir yandan orduların savaş ruhunu hızlandırırken, bir yandan da mânevî yönleri sayesinde ictimâî nizamı düzenlemeye çalışmışlardır.³⁹

Bir diğer cemaat bâciyân-ı Rûm'un (Anadolu bacıları) ise, fütüvvet teşkilâtının kadınlar kolunu temsil ettiği belirtilmektedir. Nitekim Anadolu Ahîliği'nin kurucusu olarak bilinen Ahî Evrân Şeyh Nasıruddîn Mahmud'un zevcesi Fatma Bacı, Bâciyân-ı Rûm'un lideri ve mürşidesi durumunda bulunuyordu. Bu teşkilâta bağlı bacılar, dînî ve kültürel faaliyetlerini bir tarikat disiplini ve metodu içinde sürdürmekteydiler.⁴⁰

³⁸ Öngören, **a.g.e.**, s. 23.

³⁹ Öngören, **a.g.e.**, s. 23-24.

⁴⁰ Öngören, **a.g.e.**, s. 24.

Dîni-tasavvufî cemaatlerin dördüncüsü olan Abdalân-ı Rûm ise, Türkmen kabileleri arasında faaliyet gösteren dervişlerin oluşturduğu bir teşkilâttır. Baba İlyas'a nisbetle Babaîler adı ile meşhur olmuştur. Abdal ve Baba ismini taşıyan bu dervişlere Horasan Erenleri de denilmektedir. Bu zümre daha sonra, XIII. asrın ikinci yarısında vefat etmiş olan Hacı Bektâş-ı Velî'ye nisbet edilir olmuştur. Orhan Bey Bursa fethine katılan Abdal Mûsâ, Geyikli Baba ve Abdal Murad gibi sûfilere Uludağ yamaçlarında birer zâviye yaptırmış ve vakıflarını da ta'yin etmiştir ki, bunların hepsi XVII. yüzyılda bile faal durumdaydılar.⁴¹

İslâm Dîni'nin, doğuşunu takip eden kısa süre içinde büyük coğrafyalara yayılmasının ana etkenlerinden biri-belki de birincisi- bu dinin bünyesi içinde barınıp gelişen tasavvuf cereyanı olmuştur. İlk devirlerden itibaren İslâm'ın özüne inerek, onu en iyi şekilde anlayıp, duygu, düşünce ve davranışlarını tam manasıyla Allah ve Rasûlü'nün irâdesine tâbî kılmayı gaye edinen mensupları, İslâm dînini gayr-i müslim toplumlara tebliğ edip yaymayı en önemli vazifelerinden biri kabul etmişlerdir.⁴²

⁴¹ Öngören, **a.g.e.**, s. 24.

⁴² M. Ali Aynî, **Hacı Bayram Velî** adlı eserinde: Mutasavvıfların İslâm Dîni'nin yayılması ve gelişmesinde büyük hizmet îfâ ettiklerini belirttikten sonra, zamanımızın müşteşriki saydığı Louis Massignon'dan alıntıyı kaydeder: "Dîn-i İslâm'ın beyne'l milel ve âlemşumûl bir din olması sûfiyye sayesinde. Sûfiler bilâd-ı gayr-i müslimeyi irşâdi çin dolaştıklarından Dîn-i İslâm beyne'l milel olmuştur. Dîn-i İslâm'ın âlemşumûl olması da sûfiyye sâyesinde olmuştur". İst., 1334, s. 111.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu yıllarında Anadolu zengin bir beylikler mozaği arz ediyordu. Her beylik komşu beyliklerle uğraşıyor, aralarında kıyasıya müthiş bir rekâbet yaşıyordu. Taki; Yunus diye bir Allah dostunun çıkıp, “*gelin tanış olalım, sevelim sevilelim*”, ilkeleriyle halkı birbirine yaklaştırarak eşsiz bir medeniyetin kurulmasına katkı sağlayıncaya kadar bu böyle devam etmiştir.⁴³

Türklerin de, toplu olarak İslâmiyet'i kabul etmelerinde en önemli âmil, topluluk içerisinde faaliyet gösteren sûfî dervişler olmasıdır. Bu aşamadan sonra da tasavvuf gerek halk, gerekse idareciler tarafından büyük hüs-ü kabul görmüştür. (H. V. / M. XI.) asır, Bağdat'ta bulunan Abbâsî hilâfetinin siyasî nüfuzunun azaldığı, İslâm dünyasının doğu bölgelerinde Büyük Selçuklularla, diğer bazı beyliklerin Mısır'da Fâtımîlerle, Endülüs'te Emevîlerin hâkim olduğu yıllardır. Bu devir, sûfîlerin genellikle eserleriyle tasavvufu savundukları ve ehl-i sünnet çizgisinde bir tasavvufu hâkim kılmaya çalıştıkları ve mezhep çatışmalarına girmedikleri bir dönemdir. Sûfîlerin yaşantısı halkın ve yöneticilerin sevgisini kazanmalarını sağlamıştır. Nitekim bu devrin sûfîlerinden Ebu'l-Hasan Harakânî'ye (ö.425/1033) Gazneli Sultan Mahmud'un (ö.422/1030) büyük bir saygı duyarak Rey Şehri'ndeki hânkâhında kendisini ziyaret etmesi ve Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in (ö. 455/1063) Hemedan'da bulunan Baba Tâhir Uryân'ı (ö.447/1055) ziyaret etmesi bunu teyid eder.⁴⁴

⁴³ Mustafa Kara, **Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**, **Osmanlı Ansiklopedisi**, **Tarih/Medeniyet/Kültür**, İst., 1996, c. 1, s. 191.

⁴⁴ Kara, **a.g.e.**, s. 122-125.

Sûfî dervişler geniş halk kitlelerinin dînî, ahlâkî, ictimâî ve kültürel bütünlüklerini temin etme yanında İslâm'ın hizmetkârı ve hâmîsi olarak gördükleri devlete bağlılıklarını da sağlamıştır. Buna mukâbil devlet de onlara bir takım imtiyazlar ve haklar vermiş, idareciler onların bağlıları ve bendeleri arasına girmişlerdir. Bu karşılıklı anlaşma ve yardımlaşma fetihlere ve ele geçen yerlerin İslâmlaşmasına vesile olmuştur. Anadolu'daki bu tasavvufî hareketlilik bütün halk tabakalarına da yayılarak, kısa sürede büyük bir hıza kavuşmuş, her tarafta tekkeler, zâviyeler inşâ edilmiş, insanları kemâlâta yönlendiren çok sayıda tasavvuf mektebi kurulmuştur. Anadolu âdetâ bir sûfiler ve dervişler yurdu haline gelmiştir.⁴⁵

Osmanlı Devleti'nin altıyüz seneden fazla tesir ve nüfûzunu devam ettirebilmiş olmasını, ilk sultanların devletin temellerini sağlam esaslar üzerine kurmuş olmalarında aramak gerekir. Devletin kurucusu Osman Bey'in kuruluş döneminde medrese ile tekkeyi bir arada yaptırması, Dursun Fakih ile Şeyh Edebâlî'ye aynı hürmet ve bağlılığı göstermesi ve Edebâlî'nin elinden gazâ kılıcı kuşanması onun devletin bekası için gösterdiği titizliğin birer örneğidir. Osmanlı Sultanları'nın çoğu, herhangi bir şeyhe intisâp etmişler, devlet adamlarının hemen hemen tamamı tasavvuf ve tarîkat erbâbına karşı hüsnü kabul göstermişlerdir.

Bu dönemde tekkeler spor alanıdır, şifâhânedir, siyâsî, askerî, ictimâî ve iktisâdî ahlâkın, birlik ve berâberliğin ilmek ilmek işlendiği yerlerdir.⁴⁶

⁴⁵ Necdet Yılmaz, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf**, İst., 2007, s. 24.

⁴⁶ N. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 25.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. XVI-XVII. YÜZYILDA AMASYA'DA TASAVVUF HAREKETLERİ

XVI. yüzyıl Osmanlılar için her bakımdan en gelişmiş dönemdir. Dolayısıyla tasavvuf ve tarikatların da en iyi derecede faaliyet gösterdiği, halkın huzur, birlik ve beraberliğine, dini hayatın gelişmesine en fazla katkı sağladığı bir dönem olmuştur. Amasya'da da durum aynıdır. XVII. asrın başları bu minval üzere devam ederken, son kısmında Osmanlı'nın duraklama ve gerileme göstermesine paralel olarak tekke ve zaviyelerin faaliyetleri de duraklama ve gerileme dönemine girmiştir. Amasya'da XVII. asrın son kısmında şehzadelik kalmadığı için tekke ve zaviyeleri himaye işi de zayıflamıştır.

Amasya'da bulunan tekkelerden 17 tanesi Halvetiyye, 6 tanesi Nakşbendiyye, 2 tanesi Kadiriyye ve 1 tanesi de Rifâiyye tarikatına ait olduğu kaydedilmektedir.¹

Tezin ana konusunu oluşturan bu bölümde Amasya'da faaliyet gösteren tekke ve tarikatların yaygınlık derecesine göre durumları ele alınacaktır.

3.1. Halvetîlik

Ömer el-Halvetî'ye (ö.800/1397-98) nispet edilen Halvetîlik İslâm dünyasının en yaygın tarikatlarından biridir. Hazar Denizi'nin güney batısında

¹ Mustafa Aşkar, **Niyâzî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı**, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 199.

Geylân bölgesindeki Lâhîcân'da doğup büyüyen Ömer el-Halvetî, İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin halifesi olarak Hârizm'de irşad faaliyetinde bulunan amcası Ahî Muhammed Halvetî'ye (ö.780/1378-79) intisap etmiştir. O'nun ölümünden sonra da irşad makamına geçmiştir. Ömer el-Halvetî, daha sonra Karakoyunlu hâkimiyetinde bulunan Tebriz'e giderek irşad faaliyetini burada sürdürmüştür. Halvetiyye Anadolu'ya Sedreddin Hiyavî'nin halifelerinden Amasya'lı Pîr İlyas (ö.837/1433-34) tarafından getirilmiştir. Yahyâ-i Şîrvânî'nin en önemli halifeleri Dede Ömer Rûşenî, Rûşenî'nin ağabeyi Alâeddin Ali Pîr Şükrullah Ensarî, Habîb Karamanî, Muhammed Bahâeddin Erzincânî ve Ziyâeddin Yûsuf Şîrvânî'dir. Habîb Karâmânî vasıtasıyla Halvetiyye'de bir kol daha meydana gelmiştir. Bu kol, tarikatı Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yayan Karamânî'nin en önemli halîfesi Cemâl Halîfe diye bilinen Cemâleddin İshak Karamanî (ö.933/1527) vasıtasıyla İstanbul'da yayılmıştır.²

Halvetiyye tarikatı Rûşeniyye'nin kurucusu Dede Ömer Rûşeni (ö.892/1487), Cemâliyye'nin kurucusu Cemâl-i Halvetî (ö.899/1494), Ahmediyye'nin kurucusu Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin (ö.910/1504) ve Şemsiyye'nin kurucusu Şemseddin Sivâsî (ö.1006/1597) şeklinde dört ana kola ayrılmıştır. Bu kollardan çeşitli şubeler meydana gelmiştir. Halvetiyye'de seyrü sülûk yedi isimle (lâ ilâhe illallah, Allah, hû, hak, hay, kayyûm, kakhâr) yapılır. Halvetiyye Tarikatı'nda müridin her gün tek başına okuduğu zikirler, dualar ve virdler vardır. Bunlar haftanın günlerine göre değişir. Yahyâ Şîrvânî'nin Virdü's-Settâr'ının okunmasına önem verilir. Ayrıca haftanın belli günlerinde tekkelerde

² Süleyman Uludağ, **DİA.**, İst., 1997, c. XV, s. 394.

cehrî olarak topluca icra edilen zikre “darb-ı esmâ, devrân, hidrâ” gibi isimler verilir. Devrânda ilâhiler okunur. Oturarak bir halka oluşturan müridler zikre ayakta devam eder, daha sonra da devrâna başlarlar. Zikir yapılırken musikiye önem verilir ve başta ney, kudüm ve def olmak üzere çeşitli mûsiki aletleri kullanılır. Bundan dolayı kendilerine karşı çıkan bazı âlimlerin itirazlarını reddetmek için Halvetîler devrânı savunan eserler yazmışlardır. Halvetiyye’de nefsin kötülükten ve günahlardan arındırılması esastır. Bunun yolu da dil, kalp, ruh ve sırâla yapılan zikirdir. Genellikle tasavvufta önem verilen az yeme, az konuşma, az uyuma, inzivâ, zikir, fikir, şeyhe gönülden bağlı olma ilkelerine Halvetîlik’te hassasiyetle uyulur. Müşâhede mertebesine ulaşmak için mücâhede şarttır. Halvetiyye’nin birçok kolu Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin vahdet-i vücûd görüşünden etkilenmiş, bu etki Ahmediye kolunun Mısriyye şubesinin kurucusu Niyâzî-i Mısri’de en ileri dereceye ulaşmıştır. Bu etkiyi yaygınlaştıran Niyâzî-i Mısri Halvetiyye dışında diğer bazı tarikatları da etkilemiştir.³

Halvetîlik Türk toplumuna en fazla etki eden tarikatlardan bir tanesidir. Bu tarikat, asırlardır her sınıftan insana hitap etmiş, müntesiplerine gönül mektebi olmuştur. Diğer tarikatlarda olduğu gibi Halvetîlikte de insanların meşrebine ve mizacına göre metodlar geliştirilmiş, onları manevî ve ahlâkî yönden eğitmek için gayret gösterilmiştir.⁴

Halvetî tekkeleri 1925’te Türkiye’de tekkelerin kapatılmasıyla faaliyetlerine resmen son vermişse de bazen gizli, bazen açıktan zikir ve âyinler icra etmeye devam

³ Aşkar, **a.g.e.**, s. 4, 5.

⁴ Uludağ, **a.g.e.**, c. 15, s. 394.

etmişlerdir. Butarikatın birçok kolu bugün Türkiye, Suriye, Mısır, Balkanlar ve Kuzey Afrika ülkelerinde faaliyetlerini sürdürmektedir.⁵

3.1.1. Amasya’da Halvetîlik

Amasya Osmanlı Devleti’nin önemli ilim, kültür ve yönetim merkezlerinden biridir. Tarikat ve tekkelerin irşad faaliyetlerine mahal olma bakımından da hareketli bir yerdir. Bu faaliyetler XVI. ve XVII. Yüzyılda da, gerek yeni tekke inşâ etmek, gerekse önceden yapılmış tekkelerde hizmet îfâ etmek şeklinde devam ettirilmiştir.⁶

XVI. yüzyılda Anadolu’da faaliyet gösteren Sünnî tarikatların en etkili Halvetiyye tarikatıdır. Ebû Abdullah Sirâceddîn Ömer b. Ekmeleddîn Lahcî Halvetî (ö.750/1349) tarafından İran’da kurulan bu tarikat, değişik bölgelere dağılan halifeleri vasıtasıyla pek geniş bir muhite yayılmış ve zamanla tarikatlar içinde en fazla kola sahip tarikat hüviyetini kazanmıştır. Halvetîliğin Anadolu’ya yayılışı, daha ziyâde Seyyid Yahyâ Şirvânî’nin (ö.869/1464-65) halifeleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, özellikle Amasya ve civarındaki bir kısım Halvetîlerin de Pir İlyâs (ö. 837/1433-34) silsilesinden geldikleri görülmektedir.⁷

⁵ Uludağ, **a.g.e.**, c. 15, s. 395.

⁶ N. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 244.

⁷ Pir İlyas’ın vefatı **Amasya Tarihi**’nde 813 (1410) olarak verilirken (I- 266), **Lemezât**’da 837 (1433-34) olarak verilmiştir (s.394). Yahya şirvanî ile aynı şeyhin müridleri ve yaşları birbirine yakın olduğu için kanaatimizce, Lemezât’daki tarih daha doğru gibi görünüyor.

3.1.1.1. Pîr İlyâs Kolu

Halvetîler'in Amasya civarında yayılmış olan bu kolu Gümüşlüoğlu (Gümüşlüzâde) sülâlesinden Pîr İlyâs (ö.837/1433-34)⁸ yoluyla Amasya'ya gelmiştir.

⁸ Pîr İlyâs, Amasya'da Gümüşlü Sülâlesi'ndendir. Bu sülâle, Selçuklu Emîri Gümüşlü Muînüddîn Yûnus Müstevfi'nin (ö. 670 / 1272) soyundan gelmektedir. Bu sülâleden gelen herkes Gümüşlüoğlu (Gümüşlüzâde) ünvanıyla meşhûr olmuştur. (Abdizâde, **Amasya Tarihi**, Ankara 1986, I, 266). Pîr İlyâs, Amasya'da yetmiş büyük velîlerdendir. Amasya'da doğmuş ancak doğum tarihi bilinmemektedir. Yıldırım Bâyezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad zamanında yaşamıştır. Aklî ve naklî ilimleri tahsîl etmiştir. 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bâyezid'in Timur'a yenilmesi neticesinde Amasya'yı Timur işgal etti. Melik Nasuriddîn Bahtiyâr'ı vali olarak görevlendirdi. Ancak halkın isyânı karşısında şehri yağmalamadan önce o zaman Amasya Müftüsü olan Pîr İlyâs Şucuaddîn'le birlikte Amasya âlimlerini imtihan etti. Çeşitli sorular sordu. Rivâyete göre sorulardan biri:

“- İki Müslüman ordu savaşıyor, ölenlerden hangi taraftakiler şehittir?”

Âlimler bu soruya cevap vermekten çekinmişler. Ancak Pîr İlyâs çekinmeden cevap vererek:

“- Vatanı için çarpışıp Allah yolunda ölenler şehittir.” diye zâlim sultânın karşısında doğruyu söylemiştir. Timur'un âdeti fethettiği şehirleri yağmalamadan önce âlimlerine böyle sorular sorar, doğru cevap alamazsa şehir halkını yağmalayarak cezalandırmış. Bu doğru cevaplardan memnun kaldığı için Amasya halkına zarar vermemiş, bu sorulara cevap veren Pîr İlyâs Hazretlerini çok

F. de Jong, Halvetiyye'nin Anadolu'ya ilk olarak II. Bâyezid'in (ö. 918/1512) Amasya valiliği döneminde girdiğini ileri sürmekte ise de bu doğru değildir. Zira Halvetiyye, F. Köprülü'nün tesbitine göre XIII. asrın sonunda Niğde'de Ahî Yusuf Halvetî (ö.807/1308) tarafından açılan bir zâviye ile Anadolu'ya girmiş olmasının yanı sıra, yukarıda adı geçen Pîr İlyâs vasıtası ile XV. Asrın ilk yarısında Amasya'da yayılmıştır.⁹

3.1.1.2. Habib Karamânî Kolu

Halvetiyye'nin bu kolu, Anadolu'ya Yahyâ-i Şîrvânî'nin gözde halifelerinden Habib Karamânî (ö.902/ 1496-97) vasıtasıyla yayılmıştır. Önceleri ilim mesleğinde ilerleyen Habib Karamânî, şöhreti her tarafa yayılmış bulunan Yahyâ-i Şîrvânî'nin ziyaretine gitmiş ve bu ziyaret sırasında kendisine intisap ederek on iki sene hizmetinde bulunmuştur. Sülûkünü tamamladıktan sonra aldığı icâzetle memleketine dönen Molla Habib, Karaman'dan Aydın'a, Aydın'dan Rûm vilâyetine (Amasya, Sivas havalisi) oradan Ankara'ya Anadolu'nun birçok muhitini dolaşmış,

beğendiğinden giderken O'nu otağına beraberinde götürmüş, Timur ölünceye kadar halka ve ilim ehline hizmet etmiş ve pek çok iltifâta mazhar olmuştur. Timur öldükten sonra tekrar Amasya'ya dönüp vefat edinceye kadar Amasya'da kalmış, vefât edince şimdiki türbesine defnedilmiştir. Türbesi Amasya'lılar ve şehre dışarıdan gelenlerin ziyâret yeridir. (Hüseyin Menç, **Tarih İçinde Amasya**, T.C. Amasya Belediyesi Kültür Yayını, Amasya 2014, s. 97-98).

⁹ Öngören, **a.g.e.**, s. 28.

bu arada Bayramî, Nakşî ve Zeynî şeyhleriyle sohbetler etmiştir. İskilip'te görüştüğü Bayramiyye şeyhi Yavsî Efendi'nin kızı Rukiyye Hatun ile evlendiği ve orada bir müddet kaldıktan sonra Amasya'ya gittiği kaydedilmektedir. Habib Karamânî, Anadolu'daki tarikat faaliyetlerini, irşadla görevlendirdiği halifeler vasıtasıyla daha da yaymıştır. Bu halifelerden birisi olan Şeyh Dâvud (ö.913/ 1507-8), Bağdat'ta tahsil gördükten sonra Amasya'ya giderek Habib Karamânî'ye intisab etmiş, bir müddet sonra hilâfet göreviyle memleketi Mudurnu'ya gönderilmiştir. Amasya'da başlattığı irşad faaliyeti daha sonra buradaki halifeleri tarafından devam ettirilmiştir. Kendisi Amasya'da Mehmet Paşa Tekkesi'nde faaliyet göstermiştir.¹⁰

Şehzâde Sultan Ahmed'in lalâlığını yapmış olan vezirlerden Hızırpaşazâde Mehmed Paşa'nın 890(1485) yılında yaptırdığı bu tekkede Karamânî'nin vefatından sonra makamına, halifesi "İmamzâde Seyfi" diye tanınan Şeyh Seyyidüddin Ali Halvetî (ö.?) geçmiştir. İmamzâde Seyfi'den sonra Habib Karamânî'nin oğlu Şeyh Hasan Efendi, ondan sonra da "Yumuk Şeyh" diye meşhur olan Şeyh Mehmed Efendi irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Mehmed Efendi 961 (1554) senesinde İstanbul'a gidince, yerine kardeşi Şeyh Ömer Efendi geçmiştir. Ayrıca Şeyh Karamânî'nin Amasya'da bir başka halifesi Hızır Amâsî vasıtasıyla yürüyen bu silsile, XVI. asrın ikinci yarısında Halvetiyye'nin ana kollarından olan Şemsiyye'ye vücut vermiştir.¹¹

Habib Karamânî'nin Karaman'da başlattığı irşad faaliyeti de kendisinden sonra halifesi Cemâleddin İshak Karamânî (ö.933/ 1526-27) tarafından devam

¹⁰ Öngören, **a.g.e.**, s. 33-34.

¹¹ Öngören, **a.g.e.**, s. 33-35.

ettirilmiştir. Cemâleddin Efendi kısaca “Cemâl Halîfe” diye anılmaktadır. Tasavvuf yoluna girmeden önce zâhirî ilimleri tahsil etmiş olan Cemâl Halîfe, bu sahada akranları arasında parmakla gösterilecek kadar ilerlemişti. Aynı zamanda hat sanatına da vakıftı. Cemâl Halîfe’den sonra vasiyyeti üzerine halifetü’l-hulefâsı “Şeyh İcâdî” diye meşhur olan Hayreddin Hızır Amâsî (ö.976/ 1568-69) posta geçmiştir. Bir müddet İstanbul’da faaliyet gösteren Şeyh İcâdî, Amasya’ya giderek irşâd faaliyetini burada sürdürmüştür. Şeyh’in İstanbul’dan ne zaman ayrıldığı ve yerine kimi bıraktığı bilinmemektedir. Ancak Müstakimzâde’nin Ayasofya Câmii’nde Hicrî 1000 senesinden sonra Cumâ vâizi olan meşâyihî kaydettiği eserinin derkenarından Şeyh İcâdî’den sonra silsilenin Şeyh Mehmed Hamîdî diye bir zatla devam ettiği anlaşılmaktadır.¹²

Habib Karamânî’nin İstanbul’da Cemâl Halîfe’den başka faaliyet gösteren bir diğer halîfesi Nakkaş Baba (ö.?)’dir. *Üsküdar Târîhi*’nde kaydedildiğine göre, Habib Karamânî’den irşad için icâzet almış olan Nakkaş Baba, Yavuz Selim’in Çaldıran Zaferi’nde Tebriz’i aldıktan sonra İstanbul’a getirdiği sanatkârlar arasında yer almıştır. Şeyh Karamânî ile hangi tarihte ve nerede buluştuğu kaydedilmemiştir. Ancak Karamânî’nin 902 (1496/97) senesinde Amasya’da vefat ettiği dikkate alınırsa onunla Anadolu’ya gelmeden önce buluştuğuna hükmedilebilir.¹³

Halvetiyye’nin ana şubelerinden olan Cemâliyye, adını kurucusu Cemâl Halvetî’den almaktadır. Cemâl Halvetî (ö. 933/ 1526-27), kazasker oğlu olduğu için

¹² Öngören, **a.g.e.**, s. 37-38.

¹³ İbrahim Hakkı Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, T. Yeşilay Cemiyeti Yayını, İst. 1976, c. 1, s. 371.

Çelebi Halîfe diye meşhur olmuştur. Çelebi Halîfe'nin Muhyiddin b. Muhammed (ö. ?) isminde bir halîfesi vardı. Hakkında az bilgiye sahip olduğumuz Muhyiddin Efendi, ileri gelen âlimlerden Amasyalı Akbilek Bahşî Halîfe'yi (ö. 930/1424) yetiştirmiştir. Bahşî Halîfe, ilk tahsilini memleketi olan Amasya'nın Sonusa Köyü'nde tamamladıktan sonra Arabistan'a giderek İmam Süyûtî, Şeyhülislâm Zekeriyâ Ensârî, Şemseddin Muhammed Sehâvî gibi dönemin ileri gelen âlimlerinden ders okumuştur. Sonra Amasya'ya dönerek burada kırk sene tadrîs ile meşgul olmuş ve H.930 senesinde vefat etmiştir. İbn Kemâl'in bu zattan tefsir ve hadis okuduğu rivayet edilmektedir. Bu kişi, Müftüyyü's-Sakaleyn (insan ve cinlerin müftüsü) İbni Kemâl'in hocasıdır.¹⁴

3.1.2. Amasya'da Halvetî Tekkeleri

3.1.2.1. Gümüslüoğlu Tekkesi:

Pîr İlyas irşâd faaliyetlerini Gümüslüoğlu Tekkesi'nde sürdürmüştür. "Tâciye" diye meşhur olan Gümüslü Camiî'nin doğu ve güney taraflarında bulunan boş alanda yer almakta idi. Halvetîlere mahsus olarak Amasya'da yaptırılan ilk tekke burasıdır. İkiyüz seneden fazla bir müddet burası Gümüslüzâdelere mekân olmuş mübarek bir yerdir. Burada önce Gümüslüzâde Pîr İlyas Hazretleri halvet çıkarmış ve tarîkatını neşr etmiştir.¹⁵Vefatından sonra halîfesi, damadı ve aynı zamanda

¹⁴ Öngören, **a.g.e.**, s. 53-54.

¹⁵ Abdizâde, **a.g.e.**, c. I, s. 241.

amcasının oğlu olan (Çilehâne) Camiî Şerîfi'nin avlusuna defnedilen bugün hala aynı yerde medfun ve halk arasında "Aşağı Pirlere Evliysi" denilen¹⁶ (ve ziyâret edilen) Gümüşlüzâde Pîr Abdurrahman Çelebi (ö.903/1497-98) yerine geçmiştir. Bunun yerine oğlu Gümüşlüzade Celâl Çelebi (ö.?) onun yerine oğlu Pîr Hayreddin Hızır Çelebi (ö. 890/1485), onun yerine Hz. Pîr'in torunlarından Gümüşlüzâde Sofu Üveys Çelebi (ö.?), bundan sonra Gümüşlüzâde eş- Şeyh Muhyiddîn Mehmed el-Halvetî (ö.?) ve daha sonra da, Pîr Üveys'in oğlu Abdurrahman Çelebi (ö.?) bu tekkenin şeyhi ve türbedârı olmuştur.¹⁷

Tekkede şeyh olan diğer zevât da şöyledir: 993/ (1585)' de Pîr Üveys'in diğer oğlu el-Hâc Ahmed Çelebi (ö.?) sonra eş-Şeyh Hasan Efendi (ö.), Abdurrahman Çelebi (ö.1009/1600), Ali Çelebi (ö.1073/1663), ve el-Hâc Mehmed Çelebi (ö.1099/1688) postnişin olarak devam etmişlerdir.¹⁸

Gümüşlüoğlu Camiî'nin güney-doğusunda yer alan tekkeden bugün herhangi bir eser kalmamıştır.

3.1.2.2. Çilehâne (Yakup Paşa) Tekkesi:

Bu bina, Pîr İlyâs Halvetî Türbesi'nin kuzeyinde Yakup Paşa Konağı'nın içinde bulunmaktadır. 815/1412 senesinde Osmanlı emirlerinden Yakup Paşa

¹⁶ Turan Böcekci, **Amasya Ünlüleri**, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002, s.

10.

¹⁷ Abdizâde, **a.g.e.**, c. I, s. 241.

¹⁸ Abdizâde, **a.g.e.**, c. I, s. 241-242.

tarafından müftü Gümüşlüzâde Abdurrahman Çelebi (ö.903/1497-98) için bina edilmiş ve vakfedilmiştir. Burası, Halvetiyye şeyhlerine mahsustur. Tekke şeyhleri Abdurrahman Çelebi ile devam eden silsilenin devamı olarak, aradaki yedi şeyhten sonra Kubalı Çelebizâde Pir Muhyiddîn Mehmed Çelebi'ye ulaşmış, O'nun 921(1515) yılına kadar hizmetinden sonra, makamına Buhârîzâde Pîr Mehmed Halvetî geçmiştir. Amasya Halvetî mensupları arasında, bu silsile “silsiletü'z zeheb” (altın silsile) olarak nitelendirilmiştir.¹⁹Söz konusu tekkede XVII. yüzyılda, 1099/1688'de vuku bulan fırtınada vefat eden Mehmed Efendi ile yerine geçen İbrahim Efendi (ö.1116/1704)' yi görüyoruz.²⁰

Yâkup Paşa Tekkesi depremlerde zarar görmüştür. 1939'daki Erzincan depreminde harab olan yapı 1967'de tamir edilmiştir. Tekkenin iki girişi doğu-batı doğrultusunda uzanan beşik tonozlu dehlizin uçlarındadır. Cümle kapısı olduğu anlaşılan, diğerine göre daha gösterişli batı girişi cepheden yukarı taşan bir eyvanın içine alınmıştır. Dehlizin güney yönünde ortada mescid, bunun yanlarında kuzey-güney doğrultusunda gelişen beşikli dehlizlerle bağlantılı, altışardan on iki adet tonozlu ve ocaklı bölüm yer almaktadır. Bu bölümlerden, dehlizin yanı sıra bitişik oldukları mescide açılan ve penceresi bulunmayan altı tane halvethâne, birer pencereden ışık alan, yapının dış duvarına bitişik diğer altı birim de derviş hücreleri şeklinde tasarlanmıştır. Kare planlı mescidi tromplarla geçilen bir kubbe örter. Omurgayı meydana getiren dehlize göre yüksekte kalan mescide ve halvethâne-derviş hücreleri gruplarının açıldığı dehlizlere merdivenlerle ulaşılmaktadır. Ana

¹⁹ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 183.

²⁰ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 184.

dehlizin kuzey yönünde ortada geniş bir sivri kemerle dehlize açılan (eyvan niteliğini taşıyan) tevhidhâne, bunun doğusunda şeyh odası, batısında da türbe yer alır. Kare planlı olan, kuzey yönünde cepheden taşan ve bu kesimdeki pencerelerden ışık alan tevhidhânenin kubbesine pandantiflerle geçilmiştir. Aynı boyutlardaki kare planlı şeyh odasıyla türbenin kubbeleri içerden prizmatik üçgen kuşaklarına oturmakta, şeyh odasına dehlizden, türbeye tevhidhânedan geçilmektedir. Türbenin “amele Ramazan el-Kastamonî” şeklinde iki imza taşıyan çokgenlerin gözlendiği şebekeli dövme demir kapısı erken dönem Osmanlı maden sanatının nadir güzellikte ürünlerindedir. Şeyh odası ile türbe dörder pencereye sahiptir. Türbenin dehlize açılan hâcet/duâ penceresinin üzerinde türbede yatanlara ilişkin Farsça bir kitâbe mevcuttur.²¹

Arazi doğu-batı ve kuzey-güney doğrultularına eğimli olduğu için, yapı farklı kotlarda dört sete oturtulmuştur. En üst kotta mescid ve bunun doğusunda derviş hücreleriyle halvethâneler yer alır. Mescidin batısındaki halvethânelerle derviş hücreleri bunlara göre daha aşağıdadır. Tevhidhâne-türbe-şeyh odası grubu üçüncü kotta, ortadaki dehliz ise en alçak kotta bulunur. Yapının cephelerinde herhangi bir süslemeye rastlanmaz. Batıdaki girişin kesme taş cephesi dışında yapının almasıık duvarlarında moloz taş örgü üçlü tuğla hatıllarla, mescid kubbesinin eteği testere dişi silmelerle donatılmış, örtüyü oluşturan kurşun kaplı tonozlarla kubbeler, ayrıca bacalar tuğla ile örülmüştür. Cephelerin alt kesimlerinde dikdörtgen açıklıklı ve demir parmaklıklı pencereler, üst kesimlerinde sivri kemerli tepe pencereleri görülür.

²¹ M. Baha Tanman, “Osmanlı Mimarisinde Tarîkat Yapıları/Tekkeler” maddesi, **DİA.**, İst. 2013, c. XLIII., s. 285.

Erken Osmanlı dönemine ait özgün şekliyle günümüze ulaşan nâdir tarikat yapılarından olan Yâkup Paşa Tekkesi, Türk mimarlık tarihinde önemli bir yere sahiptir. Yapının tasarımında ve birimlerinin dağılımında, üzerinde yer aldığı arazinin eğimiyle tekkelerdeki fonksiyon şemasının gerekleri, bilhassa hizmet ettiği tarikatın halvet uygulaması kapsamındaki halvet-namaz ilişkisi birlikte değerlendirilerek, son derece kullanışlı bir çözüm ortaya konulmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda, Osmanlı Coğrafyası'nda inşa edilen Halvetî Tekkeleri'nde bu plan şemasının devam ettirilmemesi şaşırtıcıdır.²²

Halk arasında Çilehâne diye bilinen cami, tekke ve müştemilatı zemindeki çökmeler sebebiyle çatlaklar oluştuğundan, Vakıflar idaresince tamir edilmek üzere geçici olarak kapatılmıştır. Tamirata devam eden tekke yakın zamanda tekrar hizmet vermeye devam edecektir.

3.1.2.3. Ehlullah Tekkesi

Amasya Ok Meydanı'nın üst tarafında, Hızır Paşa Mahallesi'ndedir. "Meydan Ağası" diye meşhur olan Amasya eski mütesellimi el-Hâc Hızır Ağa tarafından 1064/(1654)'de yaptırılmıştır. Bu zaviyede Hâbilzâde eş-Şeyh Ehlullah Efendi, 1110/(1698) tarihine kadar şeyhlik yaptığı için "Ehlullah Tekkesi" diye meşhur olmuştur. Bu tekke Halvetî'lere mahsustur.²³

²² Tanman, **a.g.e.**, c. XLIII, s. 286; Amasya Valiliği Amasya Kültür Envanteri, Amasya 2007, s. 112, Env. No. A42a.

²³ Abdizâde, **a.g.e.**, c. 1, s. 227.

3.1.2.4. Çevikce Tekkesi

Yakup Paşa Konağı'nın batı tarafında yer almaktadır. Sultan Çelebi Mehmet Han Hazretleri'nin saltanatı devrinde, Amasya'da değerli kağıt imalatıyla meşhur olan ve "Çevikce" namıyla bilinen eş-Şeyh Şemseddin Mehmed el-Kırtâsî tarafından 831/(1428)'de yaptırılmıştır. Tekkenin şeyhliği Halvetiye tarikatına, idaresi de Şemseddin Mehmed'in kendi oğullarına verilmiştir. Bu zâviye, birçok kez harap olduktan sonra tamir edilmiştir. 1088/(1677)'de eş-Şeyh Süleyman Efendi tamir ettirmiş ve tekkenin şeyhi olmuştur. Bu zattan sonra şeyhlik meşihat tarafından Halvetî şeyhlerinden eş-Şeyh Ömer Efendi'ye verilmiştir²⁴.

Bu tekke bugün mevcut değildir.

3.1.2.5. Hızır Paşa Tekkesi

Şâmîce Mahallesi'ndedir. Yörgüç Paşa'nın evlâdından ve Beylerbeyiler'den Hızır Paşa tarafından 971/(1564) yılında yaptırılarak vakfedilmiştir. Bu tekkede önce, meşhur âlimlerden ve Halvetî halifelerden, "Molla Şeyh" diye meşhur olan İlyâs Efendi şeyhlik yapmıştır. Onun vefatından sonra, "Memi Dede" diye meşhur, eş-Şeyh Mehmed Efendi; oğlu eş-Şeyh İbrahim Efendi ve eş-Şeyh Hüsameddin Efendi şeyh olmuştur.²⁵

Söz konusu tekke bugün mevcut değildir.

²⁴ Abdizâde, **a.g.e.**, c. I, s. 230.

²⁵ Abdizâde, **a.g.e.**, c. I, s. 230.

3.1.2.6. Hoca Sultan Tekkesi

Dârü's-Selâm Mahallesi'nin üst kısmında, mezarlığın güney doğu tarafında yer almaktadır. Sultan II. Bâyezid'in Amasya'da vali olarak bulunduğu sırada hocası olan Şemseddin Ahmet Çelebi tarafından 880/(1475) yılında yaptırılmıştır. Söz konusu tekkenin yanında ayrıca misafirhane ve mutfak da yapılmıştır. Buranın şeyhliği Halveti büyüklerinden Cemâlî-zâde eş-Şeyh Cemaleddin Mehmed Çelebi Hazretleri'ne verilmiştir. Mehmed Çelebi Halife'nin vefatından sonra, sırayla oğlu eş-Şeyh Bedreddin, Mahmud Çelebi, bunun oğlu eş-Şeyh Muhyiddin Mehmed Çelebi ve Alâeddin Ali Çelebi, adı geçen tekkede şeyh olmuşlardır. Alâeddin Efendi'den sonra, âlimlerin büyüklerinden olan şahıslar emeklilik esasına göre tekkenin vakıflarına, Çelebi zâdeler müteveli olmuşlardır. 1097/(1686)'da Şeyh Mehmed Efendi'nin vefatı üzerine, Zana'lı eş-Şeyh Ahmet Efendi tekke şeyhi ve mütevellisi olmuştur.²⁶

3.1.2.7. Şamlar Tekkesi

Şamlar Mahallesi'nde İlyâs Ağa Camiî Şerifi'nin civarında olup, âyândan Hoca el-Hâc Salih Çelebi tarafından 951/(1544) senesinde yaptırılmıştır. Halvetiyye tarikatına aittir.²⁷

²⁶ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 231.

²⁷ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 232.

3.1.2.8. Kutup Tekkesi

“İmâret Arkası” diye tanınmış olan Hacı İlyâs Mahallesi’ndeki Sultan Bâyezid Medresesi’nin batı tarafında bulunan sokağın içindedir. Bu tekke, Halvetî tarîkatı halifelerinden “Kutub Dede” diye meşhur olan eş-Şeyh Ahmed Efendi tarafından 1018/(1609) yılında yaptırılmıştır. Adı geçen şahıs, tekkeyi yaptırdıktan sonra burada şeyh olmuş; vefatından sonra da, halîfesi eş-Şeyh Mehmed Efendi ve meşhur âlimlerden eş-Şeyh es-Seyyid İbrahim Efendi postnişîn olmuşlardır.²⁸

3.1.2.9. Kuşbaz Tekkesi

Yakup Paşa Tekkesi’nin doğu tarafında bulunan meydana bakan bir yerdedir. Halvetiyye Tarîkatı halifelerinden Yakup Efendi tarafından 961/(1554)’de yaptırılmış, vefatına kadar da tekkenin şeyhliğini sürdürmüştür. Bundan sonra da eş-Şeyh Abdurrahman, ikinci Yakup Efendi ve eş-Şeyh Hasan Efendi bu tekkenin postnişîni olmuşlardır.²⁹

3.1.2.10. Mehmet Paşa Tekkesi

²⁸ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 240.

²⁹ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 240.

Mehmed Paşa Câmii'nin güney tarafındaki yol üzerinde olup Mehmet Paşa tarafından, Habîb Karamânî için 890/(1485)³⁰te yaptırıldı. Câminin cümle kapısı üzerindeki iki satırlık Arapça kitabe; “*inşâsı 891 Muharremi'nde (Ocak 1486) tamamlanmıştır*” yazılıdır.³¹ Bu kapının sağında (batı yönünde) bulunan yan kapı üzerindeki ta'lik yazılı dört satırlık kitabe, Mahmud Beyzâde Mehmed Bey tarafından yaptırılan 1280 (1863-64) yılındaki onarım, cümle kapısının solundaki (doğu yönünde) ikinci yan kapı üzerindeki sülüs hattıyla 1236/(1821) tarihindeki bir başka onarım belgelenmiştir. 1939 yılındaki depremde harab olan cami ve türbeler Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamir ettirilmiştir.³²

Câmi, medrese, imaret, türbe, tabhâne, zâviye, çeşme ve hazîreden meydana gelen külliye günümüze sadece câmi, buna bağlı olarak tabhâne olması muhtemel kanat mekânlarla türbeler ulaşabilmiştir. Şadırvan avlusunun kenarında bulunması gereken medrese ve imaret yanarak yok olduğundan mimari özellikleri hakkında bilgi edinilememektedir.³³

Câmi tamamen kesme taşlardan inşa edilmiş, mermer minberi görülmeye değer gerçek bir şaheserdir.³⁴

³⁰ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 243.

³¹ Ebru Karakaya, “Mehmed Paşa Külliyesi” maddesi, **DİA.**, Ankara 2008, c. XLVIII, s. 511.

³² Karakaya, **a.g.e.**, s. 512.

³³ Abdizâde, **a.g.e.**, c. 1, s. 242.

³⁴ Karakaya, **a.g.e.**, s. 512.

Mehmed Paşa'nın mezarı türbenin dışında, kapının önündeki ikinci mezardır. İlk mezar Mehmed Paşa'nın babası Hızır Paşa'ya, üçüncü sıradaki mezar ise Habib Karamânî'ye aittir. Habîb Karamânî, vefatına kadar, burada şeyhlik yapmış ve irşad görevinde bulunmuştur.³⁵

Habîb Karamânî'nin vefatından sonra, halifesi "İmamzâde Seyfî" diye tanınan eş-Şeyh Seyyidüddin Ali el-Halvetî, bunun vefatından sonra da, Habîb Karamânî'nin oğlu eş-Şeyh Hasan Efendi ve "Yumuk Şeyh" demekle meşhur olan eş-Şeyh Mehmed Efendi, şeyh ve mütevellî olmuşlardır. Mehmed Efendi 961/(1554) yılında İstanbul'a gidince yerine kardeşi eş-Şeyh Ömer Efendi, bundan sonra da, evladından eş-Şeyh Mehmed Efendi, bunun 78/(1667)'de vefat etmesi üzerine de oğlu eş-Şeyh Abdurrahman Efendi (ö.1107/(1696)) geçmiştir.³⁶

3.1.2.11. Müftüoğlu Tekkesi

1012/(1603) tarihinde, Amasya Müftüleri'nden Taceddin Efendi-zâde Ahmed Efendi tarafından yaptırıldığı kaydedilmekteyse de, 1099/(1688)'da yandığından nerede olduğu bilinmemektedir. Söz konusu tekke, Halvetî'lere mahsus idi. Önceleri, Hüdâyî Mahmud Efendi'nin halifelerinden eş-Şeyh Ali Efendi, bunun vefatından sonra da halîfesi eş-Şeyh Mustafa Efendi,

³⁵ Abdizâde, **a.g.e.**, c. I, s.243.

³⁶ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 243.

bundan sonra da eş-Şeyh Ramazan Efendi ve eş-Şeyh Yakup Efendi buraya şeyh olmuşlardır.³⁷

3.1.3. Amasya'da Halvetî Türbeleri

XV. yüzyıl başlarında Pîr İlyâs Şucuaddin'in Şirvan'dan Amasya'ya gelmesinden itibaren XIX. yüzyıla kadar, yaklaşık beş asır Amasya'da faaliyet gösteren Halvetî Tarîkatı'na mensup şeyh, derviş ve muhibbin türbeleri elbetteki önem arz etmektedir. Zira hayattayken değer verilen bu zevâtın öldükten sonra da mezarlarının ziyaret edilmesi tabîdir. Şehirde bilinen ve bugün dahî ziyaret edilen türbeler olmakla beraber pek çoğunun yeri bilinmemektedir. Çeşitli felaketler sebebiyle kaybolan kabirlerin yeni yapılar ve imar çalışmaları sebebiyle ortadan kaldırıldığı tahmin edilmektedir.

Abdizâde, Amasya Tarihi isimli eserinde yetmiş bir türbeden bahsetmiş, bunlardan on sekizinin Halvetî şeyhlerine ait olduğunu ifade etmiştir. Ancak bunların hepsi bize kadar ulaşmamıştır.

3.1.3.1. Akbilek Türbesi

Akbilek Mahallesi'nde, daha önce üzeri açık iken bugün Akbilek Câmîi'nin yanında üstü kapalı bir türbedir. Bu türbede yatan evliyânın asıl adı, yukarıda

³⁷ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 247.

hakkında bilgi verdiğimiz Akbilek Molla Bahşî Halîfedir. Özellikle âlimlerin ziyâret-gâhıdır.³⁸

3.1.3.2. İğnecizâde (İğneci Baba) Türbesi

Kocacık Mahallesi önünde çarşı içinde bir türbedir. Orada Şeyh Zekeriyya Halvetî hulefâsından İğnecizâde eş-Şeyh Safiyüddin Mahmud Halvetî Hazretleri medfündür. Bu zat zamanının âlimlerindendi. Daha sonra Şeyh Zekeriyyâ Halvetî'ye intisap etmiş, vefatından sonra postnişîn olmuştur. Türbenin yan tarafındaki geniş mekânı şeyhin torunu Ayşe Hatun türbeye vakfederek mahkemeye tahsîs etmiştir. Önceden mahkeme olarak kullanılmış ve Amasya kadılarının ikametine tahsis edilmişti. Daha sonra yangın sebebiyle harap olan binaların yeri Amasya Maârif Komisyonu Kararı ile çarşıya çevrilmiştir. Bu komisyonun başkan ve üyelerinin uğradığı âkıbet, vakıf malına yapılan olumsuz tasarrufun neticesine önemli bir ibret vesikasıdır.³⁹

Bugün İğneci Baba Mescidi içinde bulunan türbe ziyâret edilebilmektedir.

3.4.3. Pîr İlyâs Türbesi

Beyler Sarayı'nın batısında Şehzâdeler mezârlığının tepesinde Sultan Bâyezid Velî'nin şehzâdelik zamanında inşâ edilmiştir (1485). Deprem ve farklı sebeplerden

³⁸ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 145

³⁹ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 150.

zarar gören bina Sultan II. Abdulhamid zamanında genişletilerek ve kubbeleri yükseltilerek yenilenmiştir (1894). Ortada türbe kısmı, sağ tarafta erkeklerin, sol tarafta da hanımların mescidi olarak kullanılan üç kubbeli şekilde inşa edilmiştir. Bu türbelerde Gümüşlüzâde Pîr İlyâs el-Halvetî, damadı Pîr Abdurrahman Çelebi,⁴⁰ torunu Hayreddin Hızır Çelebi, ayak tarafında eşi ve dört kızı medfündür. Bu nedenle bu türbelere “Pîrlar Türbesi” adı verilmiştir. Halk arasında “Yukarı Pîrlar” de denilmektedir.⁴¹

1938 de Pîrlar Mezarlığı’nda başlatılan tahrîbatla birlikte mezarlık parka çevrildi. Pîr İlyâs Hazretleri’nin yıkılmak istenmesine rağmen yıkılmadı.⁴²

Bugün bu türbe Amasya’da en çok ziyâret edilen mekândır.

3.1.3.4. Pîr Sinân Türbesi

Şehirüstü Mahallesi’ndeki bu türbede Halvetî Şeyhi meşhur vaiz Pîr Sinâneddin Yusuf yatmaktadır. Mevcutken Amasya’nın ziyaretgâhı olan bu türbeden günümüzde herhangi bir eser yoktur.⁴³

⁴⁰ Osman Fevzi Olcay Pîr Abdurrahman Çelebi’nin “Aşağı Pîrlar” denen Çilehâne Câmîi içindeki türbede yattığını ifade etmektedir. (Osman Fevzi Olcay, **Amasya Şehri**, Sadeleştirilenler Harun Küççük, Kurtuluş Altunbaş, Amasya Belediyesi Kültür Yayını, Amasya 2010, s. 129).

⁴¹ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 152-153; Amasya Valiliği **Amasya Kültür Envanteri**, Amasya 2007, s. 177, Env. No. A41.

⁴² Hüseyin Menç, **Tarih İçinde Amasya**, T. C. Amasya Belediyesi Kültür Yayını 2014, s. 97.

3.1.3.5. Pîr Abdurrahmân Çelebi Türbesi

Çilehâne Câmiî'nde halk arasında “Aşağı Pîrler” denen Halvetî Tekkesi'nin içindeki özel bölümdedir. Kible tarafında Fatihâ Penceresi ve kitâbesi bulunmaktadır. Abdizâde'ye göre burada Kuba Evliyâsı Pîr Hüsâmeddîn Halvetî'nin oğlu ve Pîr İlyâs Şucuaddîn'in torunun Pîr Abdurrahmân Celâleddîn Sâni medfûndur.⁴⁴ Osman Fevzi Olcay'a göre ise; burada Pîr İlyâs Şucuaddîn'in hem damadı hem de amcasının oğlu olan Abdurrahmân Çelebi yatmaktadır.⁴⁵ Abdizâde bu zâtın Yukarı Türbe'de Pîr İlyâs'ın yanında yattığını belirtmektedir.⁴⁶

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Pîr Abdurrahmân Çelebi hakkında “Dînin sultânı, Kaf Dağı'nın Simurgu⁴⁷Şeyh Hazreti Abdurrahmân Hüsâmeddin” diye bahsetmektedir.⁴⁸

⁴³ Olcay, **a.g.e.**, s. 129.

⁴⁴ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 154.

⁴⁵ Olcay, **a.g.e.**, s. 129.

⁴⁶ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 153; Amasya Valiliği **Amasya Kültür Envanteri**, Amasya 2007, s. 178: Env. No. A42b.

⁴⁷ **Simurg** Farsça otuz kuş demektir. Efsânevî Kaf Dağı'nın ardında yaşayan adı var kendi yok bir kuş. Allahu Teâlâ, üfürdüğü insânî (ilâhî) rûhu, geldiği asıl vatanına (Kaf Dağı'nın ardına) dönecek, orayı aşacak otuz kabiliyetle donatmıştır. Kuş yükselişin sembolüdür. Rûh bu otuz kuş (yani insanda meknûz otuz yetenek) ile geldiği yere döner. Simurg'a şu anlam da verilmiştir: İnsân-ı Kâmil, *Mantiku't-Tayr*' da otuz kuşun yedi vâdiyi geçtikten sonra ulaştıkları padişah, Allah. (Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, İstanbul 2009, s. 574).

3.1.3.6. Çelebioğlu Türbesi

Fethiye Mahallesi civarında, Uzun yol Mezarlığı'nın başında Halvetî Tarikatı'nın önemli şahsiyetlerinden, Cemâl Halvetî'nin oğlu, Hoca Saadettin Tekkesi şeyhi Bedreddin Mahmud Çelebi medfundur. Bugün türbeden herhangi bir eser yoktur.⁴⁹

3.1.3.7. Habib Karamânî Türbesi

Mehmet Paşa Câmî'nin haziresindedir. Kendisi Yahyâ el-Şirvânî (ö.869/1464-65)'nin dört halîfesinden biridir. Burada Anadolu'daki Halvetî liderlerinin önemli bir siması olan Habib Karamânî ve onun halîfesi Seydi Halîfe yatmaktadır. Bunların kabri cami bitişindeki türbede olmayıp türbenin giriş kapısının önündedir. Türbenin içinde cami yaptıran Mehmet Paşa'nın kabri de Habib Karamânî'nin yanındadır. Burası içerisinde cami, tekke, medrese, türbe ve imârethanenin bulunduğu büyük bir külliye iken bugün sadece cami ve türbe ayakta kalabilmiştir.⁵⁰

⁴⁸ Ali Tuzcu, **Seyahatnâmelerde Amasya**, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2013, s. 83.

⁴⁹ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 156.

⁵⁰ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 195.

3.1.3.8. Abdurrahman Baba Türbesi

Savakca Mahallesi'nin doğu tarafında dağ kenarında bir mevkide olup yakın tarihlere kadar ziyâretgâh olduğu halde bugün yeri bilinmemektedir. Burada medfûn olan Erzincânî Abdurrahman Halvetî Hazretleri'nin zâviyesi ve önünde çeşmesi varmış.⁵¹

3.1.3.9. Hüseyin Dede Türbesi

Şehirüstü Mahallesi'ndeki Çeribaşı Camiî'nin avlusunda bulunan türbedir. Burada iki Halvetî zât medfûndur. Biri, vâiz Hüseyin Efendi, diğeri Mustafa Efendi'dir.⁵²

3.1.3.10. Şeyh Zekeriyâ Türbesi

Saraçhâne Câmîî avlusunda bulunan türbedir. İki kişi yatmaktadır. Bunlar, Saraçlar Piri diye anılan Halvetî Şeyhi Şeyh Zekeriyâ ile onun şeyhi Pîr Sun'ullâh Efendidir. Şeyh Zekeriyâ türbesinde cüz okunmak üzere, babasından mîras kalan Hakâla Nâhiyesi'ndeki çiftliği buraya vakfetmiştir.⁵³

⁵¹Abdizâde, **a.g.e.**, s. 208.

⁵²Abdizâde, **a.g.e.**, s. 196.

⁵³Abdizâde, **a.g.e.**, s. 208.

3.1.3.11. Sinân Efendi Türbesi

Bu türbede “Tebyînü’l Mehârim” isimli eserin müellifi Sinân Efendi yatmaktadır. Üçler Mahallesi’nde bulunan Amasya Müzesi’nin arkasında bir evin içinde ve oldukça bakımsız bir durumdadır.⁵⁴

3.1.3.12. Kubâ Evliyâsı Türbesi

Kubâ’lı Çelebizâde Şey Hüsâmeddin Halvetî’nin kabri bu türbededir. Çakallar Mahallesi’nde Kuba Câmîî’nin içindedir. Yüksekce bir mevkide bulunan türbenin câmisi yeniden inşâ edilmiştir.⁵⁵

Günümüzde ziyâret edilmektedir.

3.1.3.13. Kutup Türbesi

Eskiden Yörgüç Paşa Câmîî’nin doğu tarafında bulunan mezarlığın içinde, Memi Dede’nin halifesi Kutup Dede diye bilinen ve ziyaret edilen eş-Şeyh Ahmet Halvetî’nin kabri bulunmaktaydı. Maalesef Amasya’da mezarlıkların pek çoğu gibi burası da kaldırılmış, dolayısıyla bu türbeler yok edilmiştir.⁵⁶

Yakın zamana kadar Belediye hal binası iken, bugün bu mezarlığın yerinde alışveriş merkezi yapılmıştır.

⁵⁴Abdizâde, **a.g.e.**, s. 210.

⁵⁵Abdizâde, **a.g.e.** , s. 210.

⁵⁶Abdizâde, **a.g.e.** , s. 210

3.1.3.14. Gümüslüzâde Türbesi

Selağzı denen muhitte çeşme arkasında küçük bir mekândır. Burada Halvetî'lerden Gümüslüzâde Şeyh Muhyiddîn Muhammed Halvetî yatmaktadır.⁵⁷

3.1.3.15. Mansûr Baba Türbesi

Abdüllatif Efendi Kütüphânesi'nin bitişiğinde, Hâfız Hasan Ağa'nın zâviyesi'nin bahçesinde Halvetiyye Şeyhleri'nden Şeyh İbrahim Hakkı Efendi, yanında halîfesi Şeyh Mansûr Efendi ve bu zâtın mürîdi olan Mehmed Tevfik Efendi yatmaktadır.⁵⁸

Günümüzde kütüphane ve türbe mevcut değildir.

3.1.3.16. Ya'kûb Halvetî Türbesi

Pîr İlyas Türbesi'nin yolu üzerinde, Gümüslü Mahallesiinde âilesiyle berâber yatan Halvetî Şeyhleri'nden Ya'kûb Halvetî, Amasya Müftüsü olan oğlu Mustafa Efendi, çocuk ve torunları ve başka mezarlar bulunmaktaydı.⁵⁹

Maalesef bugün mezarları mevcut değildir.

⁵⁷Abdizâde, **a.g.e.** , s. 211.

⁵⁸Abdizâde, **a.g.e.**, s. 214

⁵⁹Abdizâde, **a.g.e.**, s. 216-17.

3.1.3.17. Memi Dede Türbesi

Bu isim aynı zamanda Amasya'nın Tokat istikametindeki mezarlığın adıdır. Memi Dede'nin asıl adı Şeyh İbrâhim Efendi'dir. Hızırpaşa Tekkesi Şeyhi'dir. Aynı yerde halîfesi Hüsâmeddin Hüseyin de medfûndur.⁶⁰

Bu türbelerin olduğu yerden Amasya Tokat Yolu geçince kaybolmuş, ancak daha sonra hayırsever vatandaşlar tarafından Memi Dede Türbesi diye bir mezar inşa edilmiştir. Yolun alt tarafındaki bu türbe bugün ziyâret edilebilmektedir.

3.1.3.18. Kurtboğan Evliyâsı Türbesi

Akşemseddin'in babası Halvetî Tarîkatı'na mensûp ve soyu Hz. Ebû Bekir'e uzanan Hamza-i Şâmî b. Mehmed'dir. Yânî aslında Şamdan gelmiş ve Kavaklı denen yere yerleşmiştir. Amasya'yı çok beğenerek burada kalmış ilim ve tasavvufla meşgûl olmuştur. Halkı irşâd ederek hizmet eden bu zât vefât edince bu türbeye defnedilmiştir.⁶¹

Kurtboğan Evliyâsı ile ilgili bir halk inanışına göre; Şeyh Hamza kabre konulduğu gece, bir kurt gelip nâşını çıkarmak istemiş, bunun üzerine mezardan bir el çıkıp o kurdu boğmuş, ancak el dışarıda kalmıştır. O kadar gayret edilmesine rağmen el içeriye çekilememiştir. Sonra zamanın büyüklerinin tavsiyesi üzerine eli

⁶⁰ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 216-217.

⁶¹ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 210.

tertemiz yıkanınca, kendiliğinden içeri çekilmiştir. Daha sonraki zamanlarda Atık Ali Paşa tarafından buraya tek kubbeli türbe inşâ edilmiştir.⁶²

Bugün, Hamza Dede Mescidi (Kurtboğan Câmîi) avlusundaki dört sütunluve üzeri kubbeli mezarla birlikte mescidin içinde de bir mezar bulunmaktadır. Halkın bir kısmı avludakini, bir kısmı damescidin içindekini Kurtboğan Hazretleri diye ziyaret etmektedir.

Hüseyin Menç, vatandaşların mescidin içindeki mezarı Kurtboğan Evliyâsı” olarak değerlendirdiğini, bahçedeki türbenin içinde yatan zâtın kimliğini belirlemek için 2012 yılında kazı yapıldığını ve mezar taşının yeniden incelenmek üzere Amasya Müzesi Deposu’na kaldırıldığını, kendi görüşünün de, Kurtboğan Câmîi Bahçesi’ndeki dört direk üzerinde bulunan kubbenin altında yatan zâtın Kurtboğan Hazretleri olduğunu ifâde etmiştir.⁶³

Amasya Tarihi Yazarı Hüseyin Hüsameddin Efendi: “Ok Meydanı’nın güneyinde bulunan mezarlığın içinde büyük ve kargir bir türbedir. Kubbesi ve etrafı sağlam, temeli taştandır. Türbe içinde büyük velilerden Pîr İlyâs Hazretleri’nin ileri gelen halifelerinden Pîr Hamza-i Halvetî Hazretleri gömülüdür. Kurtboğan Mescidi içinde, Şahkulu ayaklanması sırasında yaralandıktan sonra vefat eden Sadrazam Hadım Ali Paşa yatmaktadır.” der.⁶⁴

⁶² Mustafa Vâzıh Efendi, **Amasya Fetvâları ve ilk Amasya Şehir Tarihi**, (Yay. Haz. Ali Rızâ Ayar- Recep Orhan Özel), Amasya 2011, s. 85.

⁶³ Menç, **a.g.e.**, s. 114.

⁶⁴ Abdizâde, **a.g.e.**, c. 3, s. 151.

Amasya Kùltür EnvAnteri'nde: "Dört direk üzerine tek kubbeli olarak "baldaken" tarzı ile inşa edilmiş, direkler arası kapatılmış haldedir. Bu türbede, Hamza-i Şâmî b. Mehmed plduğu ve bu zâtın Fatih Sultan Mehmed Hân'ın hocası Akşemseddin'in bbabası olduğu, çeşitli kaynaklarda yazılmaktadır. Kurtboğan Türbesi'nde yatan zâtın Şam'dan Amasya'ya gelerek buraya yerleştiği, 861/(1456-57) tarihinde vefat ettiği bilinmektedir. Zâtın cenâzesinin defnolunduğu gece bir kurt gelerek cenâzeyi kabirden çıkarıp parçalamak istemiş, bununüzerine kabirden bir koluzanıp kurdunboğazına sarılmak suretiyle kurdu boğmuştur. Bundan dolayı türbe bu isimle anılmıştır." şeklinde bilgi mevcuttur.⁶⁵

Türbenin kitabesinin bulunmamasından kaynaklanan belirsizlik sebebiyle, Kurtboğan Türbesi mescid içindeki türbe midir yoksa bu türbenin karşısında bahçe içerisindeki dört direk üzerinde tek kubbeli olan kabirde mi yatmaktadır? Doğrusunu Allah bilir. Ancak gerçek şu ki; bugün insanlar genellikle mescid içindeki sandukada yatan zâtın "Kutboğan Evliyâsı" olduğunu bilerek ziyâret etmektedir.

3.2. Nakşbendîlik

Nakşbendîlik ya da Nakşbendiyye diye bilinen tarikat, Buhârâ'nın yakınında Kasr-ı Ârifân'da dünyaya gelen Muhammed Bahâeddin Şâh-ı Nakşbend (ö.791/1389) tarafından kurulmuştur.⁶⁶

⁶⁵ Amasya Valiliği **Amasya Kùltür Envanteri**, Amasya 2007, s. 184; Env. No: A69.

⁶⁶ Kara, **a.g.e.**, s. 233.

“Tarîk-i Hâcegân” ifâdesi ile genelde Guçdevânî’den Bahâeddin Şâh-ı Nakşbend’e kadar geçen dönem kastedilmekte ise de, Bahâeddîn Nakşbend’den asırlar sonra da bu ifâde unutulmamış, Nakşbendiyye ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.⁶⁷

Tarihî gelişim sürecinde Harezm’e kadar yayılmış, Bahâeddin Şâh-ı Nakşbend’le birlikte merkezi Buhârâ’da olmak üzere Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerine kadar ilerlemiştir. Zamanla bütün Orta Asya’da taraftar bularak en kalabalık tarîkat haline gelmiştir.⁶⁸

Nakşbendî Tarîkatı, Bahâeddin Şâh-ı Nakşbend’in halîfelerinden Alâeddin Attar, Zâhid Bedahşî ve Muhammed Parsa tarafından çok geniş bir alana yayıldı. Yeseviyye Tarîkati’nin bulunduğu beldelerde pek çok taraftar buldu. Bilhassa İmam Rabbânî zamanında (ö.1034/1625) Hindistan ve havâlisinde yayıldı. İmam Rabbânî’nin oğlu Muhammed Ma’sûm da babasından ciddi bir ders alarak, onun tasavvuf yoluna devam etti. Şeyh Seyfeddin, halifesi Seyid Nur Mehmed Bedvânî ile bu tarikat, hem naklî hem tasavvufî ve hem de müspet ilimler tedris eden bir medrese, bütün halka açık bir müessese haline geldi. Nakşbendî Tarîkatı Fatih Sultan Mehmed zamanında, Übeydullah Ahrâr’ın halîfelerinden Molla İlâhî vasıtasıyla İstanbul’a geldi. Gulâm Ali Dehlevî ve Ebu Saîd Müceddidî ile tarîkat Hindistan’da kuvvetlendi.

⁶⁷ Necdet Tosun, **Bahâeddîn Nakşbend**, İnsan Yayınları, İst. 2002, s. 32.

⁶⁸M. Kemaleddin Harîrîzâde, **Tibyânu Vesâili’l-Hakâik fî Beyân-i Selâsili’t-Tarâik**, Milli Kütüphane, Mikrofilm Arşivi, no: 441, c. III, vr. 196a.

XVIII. asıra gelindiğinde Mevlânâ Ziyâeddin Bağdâdî ile tarikat, Osmanlılar'da hem genişledi, hem de istikrar kazandı. Osmanlı Sultanları'nın tarikate yakın ilgi duymaları hasebiyle Nakşbendîliğin himaye edildiği bilinmektedir. Son Osmanlı Padişahı Vahdettin'in de Nakşî Tarikatı'nın Hâlidî kolundan olduğu rivayet edilmektedir. Nakşîlik, sünnî bir tarikat olup; zikir ve âdâbında sükûnet ve mahviyet hâkimdi. Diğer taraftan Türk kültürüne, halkın bilinçlenmesine ve Anadolu'nun birliğine büyük hizmetleri geçmiş bir tarikattı.

Tarikatın silsilesi, Hz. Ebûbekir (r.a.)'den Bâyezid-i Bistâmî'ye kadar Sıddîkiyye, Bistâmî'den Abdülhâlık Gucdevânî'ye kadar Tayfûriyye, Gucdevânî'den Muhammed Bahâeddin Nakşbend'e kadar Hâcegâniyye, Bahâeddin Şâh-ı Nakşbend'den Ubeydullâh Ahrâr'a kadar Nakşbendiyye, Ubeydullâh Ahrâr'dan, İmâm Rabbânî'ye kadar Nakşbendiyye-i Ahrâriyye, İmâm Rabbânî'den Şemseddin Mazhar'a kadar Nakşbendiyye-i Müceddidiyye, Şemseddin Mazhar'dan Mevlânâ Hâlid'e kadar Nakşbendiyye-i Mazhâriyye, Mevlânâ Hâlid'den sonra Nakşbendiyye-i Hâliyye olarak anılmıştır.

Bu muazzam tarikatın kurucusu Muhammed Bahâeddin Şâh-ı Nakşbend'in hayatından özetle bahsetmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

3.2.1. Muhammed Bahâeddin Şâh-ı Nakşbend

Adı Muhammed b. Muhammed el Buhârî'dir. 718/1218 tarihinde Buhârâ'ya 9 km. uzaklıkta, Kasr-ı Hindüvân (Kasr-ı Ârifân)'da dünyaya geldi. Nakşbend dünyaya geldiği zaman Hâcegân Tarikatı şeyhlerinden Muhammed Baba Semâsî (ö. 740)1339) müritleriyle birlikte o köye gelmiş ve henüz çok küçük yaşlarda bulunan

Nakşbend'i manevî evlatlığa kabul etmiştir. Baba Semâsî'nin mürîdi bulunan Emir Külâl'e: "Bu erin terbiyesi sana aittir." dediği rivayet edilir. Nakşbend her ne kadar Emir Külâl'e intisab etmişse de, kaynaklar onun gerçek şeyhinin, kendisinden çok seneler önce vefat eden Abdülhâlık Gucdevânî (ö.617/1220-21) olduğundan bahsetmektedirler. Tasavvufta bu tip terbiye usûlüne "Üveysîlik* yolu" ismi verilir. Hâcegân Tarîkatı alenî zikri tercih etmiş ve Bahaeddin Nakşbend'e kadar bu tarîkat alenî-gûyân olarak bilinmiştir. Nakşbend ise "Hafî Zikri" ihtiyar etmiştir."⁶⁹

Nakşbend Semâs'a geldikten sonra Semâsî'nin sohbetlerine katılmış, Semâsî (ö.740/1339)'nin vefatından sonra da, oradaki dervişlerin sohbetlerine iştirak etmiştir. Bahâeddin Şâh-ı Nakşbend, Emir Külâl (ö.777/1375)'den hilâfet aldıktan sonra Yesevî şeyhlerinden Kasım Şeyh ve Halil Atâ (ö. ?) ile tanışmıştır. Nakşbend, önceleri Mevlânâ Ârif (ö. ?) ile tanışmış, yedi sene onunla beraber olmuş; daha sonra da Halil Atâ'nın sohbetlerine devam ederek toplam on iki sene onunla birlikte bir dönem geçirmiştir. Nakşbendî Hazretleri'nin, Kasr-ı Ârifân'da bir mescid yaptırdığı,

* Üveysîlik: Bir şeyhe bağlanıp resmî sülûk görmeyen, ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) veya bir velînin rûhunun etkilemesiyle terbiye ve irşâd olanlar. Veysel Karânî'nin adıyla anılmasının sebebi, O'nun Hz. Peygamber (s.a.v.)'i görmemiş olmasına rağmen, gıyâben O'nun terbiyesinden geçmesidir. Ancak hayattaki şeyhler, terbiye için daha çok tavsiye edilir. (Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, İst., 2009, s. 678.)

⁶⁹ Eraydın, **a.g.e.**, s. 370.

mescidin yapımı için sırtında bizzat kerpiç taşıdığı rivayetlerine de rastlamak mümkündür.⁷⁰

Bahâeddin Şâh-ı Nakşbend, Kasr-ı Ârifân'da hastalanıp, kısa bir müddet sonra yetmiş üç yaşında Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. (Rebû'l-evvel, Pazartesi, 791/ 3 Mart 1389) Bahâeddin Şâh-ı Nakşbend, Hanefî Mezhebi'nden idi. Her fırsatta sohbeti tercih eder, sohbetlerinde ilim ve ahlâka büyük yer verirdi. “*Tarîkimiz Sohbetir.*” derdi.⁷¹

3.2.2. Amasya'da Nakşbendîlik

Buhârâ'lı Şeyh Muhammed Bahâeddîn Şâh-ı Nakşbend (ö.791/1389) tarafından kurulan Nakşbendiyye, İslam dünyasının birçok bölgesinde olduğu gibi Osmanlı topraklarında da en yaygın ve tesiri en geniş olan tarikatlarından biridir. Anadolu'ya gelen ilk Nakşbendî şeyhi Bahâeddîn Şâh-ı Nakşbend'in halifesi Buhâra'lı Hâce Rukneddin Mahmud (ö. ?) olup, tekkesini 1404'te Amasya'da kurarak tarîkatını yaymaya başlamıştır.⁷²

Sultan II. Murad (ö.855/1451) devrinde Nakşbendî Tarîkatı yayılmıştır. Ancak Habîb Karamânî (ö.902/1496-97) ve Çelebi Halîfe (ö.933/1526-27) gibi

⁷⁰ Eraydın, **a.g.e.**, s. 371.

⁷¹ Molla Câmi, **Nefahâtü'l-Üns**, (Terc. Lâmi Çelebi), İst., s. 428.

⁷² Abdizâde, **a.g.e.**, s. 243.

şahısların şöhreti çok fazla olduğu için Halvetîlik şöhretini uzun süre devam ettirirken Nakşî ve Mevlevî faaliyetleri zayıf kalmış, uzun sürmemiştir.⁷³

I. Selim Hân devrinde ise Sun'ullah Buhârî gibi bir kâmil mürşîd Amasya'da Nakşbendî tarikatını daha iyi tanıtmış, adeta halkı büyülemiş, Halvetî ileri gelenlerini de etkileyerek büyük ün kazanmıştır. Bayram Paşa'nın Amasya Mevlevîhânesi'ni yeniden inşa etmesiyle bu sefer Mevlevîlik Nakşîliği ve Halvetîliği geçmiştir. Turhal'lı eş-Şeyh Mustafa en-Nakşbendî'nin halîfeleri Sivas'ta çoğalınca, Nakşbendî tarikatı da diğerlerinden daha üstün bir duruma gelmiştir. Daha sonra bu tarikatın kollarından olan Mirzâcânî ve Hâlidî kolları Amasya'da çoğalmış ve bugüne kadar feyz yaymaya devam etmiştir.⁷⁴

3.2.3. Amasya'daki Nakşbendî Tekkeleri

3.2.3.1. Yâ Vedûd Tekkesi

Pirinççi Mahallesi'nin kuzey-doğusunda, Dersi Tamam Efendi Türbesi'nin kible tarafındadır. Bu tekke, Amasya kadısı "Molla Beylik" diye meşhur Nizameddin Abdurrahman Muslihî'nin kızı Selâmet Hâtun tarafından 857/1453 yılında yaptırılmış ve vakıfları tanzim edilmiştir. Söz konusu tekkede, Nakşbendî Tarikatı'ndan Sa'deddin Kaşgârî'nin halîfesi Sun'ullah Buhârî Hazretleri, bundan sonra da oğlu eş-Şeyh Abdulvedûd Efendi şeyhlik yapmıştır. Tekkenin ismi, bu zatın

⁷³Abdizâde, **a.g.e.**, s. 225.

⁷⁴Abdizâde, **a.g.e.**, s. 226.

adına izâfeten verilmiştir. Tekkede daha sonra XVII. yüzyılın sonuna kadar eş-Şeyh Edhem Çelebi, eş-Şeyh Mehmed Çelebi, 1099/(1688) de eş-Şeyh Mehmed Efendi ve 1110/(1698) de eş-Şeyh Mustafa Efendi post-nişîn olarak görev yapmıştır.⁷⁵

Vakıflarının 1897’de Maarif’e devredilmiş olmasından dolayı günümüze ancak tekkenin bânîsi Selâmet Hâtun’un türbesi kalmıştır.⁷⁶

3.2.3.2. Şeyh Abdal Tekkesi

Sofular Mahalles’nde Pîr İlyas Mezarlığı’nın batı ucunda olup, Nakşbendî şeyhlerinden eş-Şeyh Abdullah Efendi tarafından Sofular Mahallesinde 1554’te yaptırılmıştır.⁷⁷ Günümüze ulaşamamıştır.

3.5.5.3. Gülâbî Tekkesi

İçeri Şehir’de Enderûn Mahallesi’nde 873/(1565)’de Beylerbeyi Gülâbî Paşa tarafından yaptırılmış ve vakfedilmiştir. Önceleri Kâdirî Tarîkatı’na mahsus iken 1100/(1689) tarihinden sonra Nakşbendî Tarîkatı şeyhleri görev yapmışlardır.⁷⁸

Söz konusu tekkenin nerede olduğu bilinmemektedir.

⁷⁵ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 254.

⁷⁶ Abdizâde, **a.g.e.**, s. 254.

⁷⁷ Abdizâde, **a.g.e.**, c. 1, s. 235; Abdulhalim Durma, **Evliyalar Şehri Amasya**, Ankara, 2008, s. 121.

⁷⁸ Abdizâde, **a.g.e.**, c. 1, s. 241.

3.2.3.4. Mahmud Çelebi Tekkesi

Aslen Amasya'lı olan Mahmud Çelebi (ö.938/1531-32)⁷⁹ tarafından İçerişehir'de, Karatay Mahallesi'nde yaptırılmış olup, Bahâeddin Muhammed Nakşbend Hazretleri'nin halifeleri'nden, Hâce Rukneddin Mahmud Buhârî Amasya'ya gelince bu tekke yaptırılmış, şeyhliği de Mahmûd Buhârîye verilmiştir. Sultan II. Bâyezid devrinde, bu tekkede Halvetîler şeyhlik yapmıştır.⁸⁰

Bugün bu tekke mevcut değildir.

3.2.4. Amasya'da Nakşbendî Türbeleri

3.2.4.1. Arif Efendi Türbesi

Çeribaşı Mezarlığı'ndan geçilerek güneyde bulunan bir bahçenin içindedir. Burada Şehir Kethüdâsı-zâde⁸¹eş-Şeyh Mehmed Ârif-i Nakşbendî ve yanında oğlu eş-Şeyh Ahmed Kâmil Efendi ve yakınları medfûndur.⁸²

Bu türbe de bugün bilinmemektedir.

⁷⁹ Öngören, **a.g.e.**, s. 127.

⁸⁰ Abdizâde, **a.g.e.**, c. 1, s. 244.

⁸¹*Kethüdâ*: Osmanlı devled ve esnaf teşkilâtındaki bazı görevliler için kullanılan bir unvan. Hazîne Kethüdâsı, Tersâne Kethüdâsı vs. gibi. *Zâde*: oğul, oğlu demektir (Mehmet Canatar, *Kethüdâ Mad. DİA.*, Ankara 2002, c. XXV, s. 332).

⁸²Abdizâde, **a.g.e.**, c. 1, s. 207.

3.2.4.2. İsâ Efendi Türbesi

Üçler Camii'nin batı tarafında Nakşbendiyye Tarîkatı halîfelerinden eş-Şeyh İsâ el-Kırîmî kendi bahçesinde yatar.⁸³

3.2.4.3. Selâmet Hâtun Türbesi

Amasya'daki Nakşbendî Tekkeleri'nden Ya Vedûd Tekkesi, Amasya Kadısı Nizameddin Abdurrahman'ın kızı Selamet Hatun tarafından 1453 yılında yaptırılmış ve vakıfları tanzim edilmiştir. Tekkenin ismi, burada şeyhlik yapmış olan Abdulvedûd Efendi'nin adına izafeten verilmiştir. Şefik Paşa'nın haksız yere kendi mülkiyetine geçirmesi veya harap olmasıyla vakıflarının 1897'de Maarif'e devredilmiş olmasından söz edilir. Günümüze ancak tekkenin bânîsi Selâmet Hatun'un türbesi kalmıştır.⁸⁴

3.3. Kâdirîlik

Az da olsa Amasya'da XVI. ve XVII. yüzyılda faaliyet göstermiş olan Kâdirîlikten kısaca bahsetmek yararlı olacaktır.

⁸³ Abdizâde, **a.g.e.**, c. 1, s. 209.

⁸⁴ A. Durma, 2008, s. 121.

Kâdiriyye İslam dünyasında en yaygın olan tarikatlardan birisidir. Endonezya'dan Fas'a kadar müntesipleri mevcuttur.⁸⁵

Kâdiriyye'yi Osmanlı toplumu'na ilk getiren, *Müzekki'n-Nüfus* sahibi Eşrefoğlu Rûmî (ö.874/1469-70)'dir. Eşrefoğlu Rûmî İznik'te kurduğu Kâdirî Tekkesi ile Anadolu'da bu tarikatın ilk merkezini te'sis etmiştir. İsmail Rûmî Efendi (ö.1041/1631) tarafından Anadolu ve Rumeli'ye yayılmıştır.⁸⁶

Her ikisine de Pîr-i Sâni ünvanı kullanılmıştır.⁸⁷

Tarikatın Rûmiyye, Eşrefiyye, Hâlisiyye, Garîbiyye, Hilâliyye, Yâifiyye, İseviyye, Esediyye ve Ekberiyye adında kolları vardır.⁸⁸

3.3.1. Abdulkâdir Geylânî Hazretleri'nin Kısaca Hayatı

Kâdirîliğin kurucusu olan Abdulkâdir Geylânî Hazretleri (ö.561/1165-66) İran'ın Ceylan (Gilan, Cilan)'a bağlı Neyf Köyü'ndendir. Soyunun Hz. Ali'ye dayandığı rivâyet edilir. Zamanın ilim merkezi olan Bağdat'a gitti. Hadis, fıkıh ve edebiyatın yanında Ebu'l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbâs (ö.525/1131) vasıtasıyla tasavvuf yoluna girdi. Bu zatın damadı oldu. Bir süre dînî ilimlerde müderrislik yaptı. Uzun yıllar riyazât ile meşgul oldu. Hocası Hanbelî Mezhebi'ne mensup Ebu Said Mübarek el- Muharrimî tarafından icâzet verildi. İrşâda başladı.

⁸⁵ Kara, **a.g.e.**, s. 229.

⁸⁶ N.Yılmaz, **a.g.e.**, s. 397.

⁸⁷ Kara, **a.g.e.**, s. 229.

⁸⁸ Kara, **a.g.e.**, s. 230.

Önce Şâfiî iken daha sonra Hanbelî Mezhebi'ne geçti. Vaaz ve hutbeleri son derece etkili olan Abdülkâdir Geylânî'nin elli kadar eseri bulunmaktadır. *El- Gunye*, *Füyûzâtu'r-Rabbâniye*, *Fethu'r-Rabbânî* ve *Fütûhu'l-Gayb* isimli eserleri meşhurdur.⁸⁹

Abdulkâdir Geylânî tasavvufa, şeriata ve dinin zâhirî hükümlerine bağlıydı. Gazzâlî'nin geliştirdiği sünnî tasavvufu devam ettirmiştir. Kendi adı Kâdiriyye, bazen da Geylâniyye diye anılan tarikatı İslam dünyasında en fazla yayılan tarikatlardan biri olmuştur. Uzak Doğu, Kuzey Afrika'ya kadar yayılmıştır. Kâdirîlik Anadolu'ya ilk defa Hacı Bayram Veli'nin damadı Eşrefoğlu Rûmî (ö.874/1470) tarafından getirilmiştir. *Müzekki'n-Nüfûs* adlı eseri ve şiirleriyle Anadolu tasavvuf çevrelerinde çok sevilen Eşrefoğlu Rûmî tarikatta “*Pîr-i sâni*” diye anılır.⁹⁰

3.3.2. Amasya'da Kâdirîlik

Kâdirîliğin Amasya'ya ne zaman ve kimler vasıtasıyla geldiği konusunda kesin bilgi temin edilememiştir. Ancak Amasya Târihi yazarı Abdizâde iki tekkenin Kâdirî Tarikatı'na âit olduğundan bahsetmektedir.

3.3.3. Amasya'da Kâdirî Tekkeleri

⁸⁹ Kara, a.g.e., s. 229

⁹⁰ H. K. Yılmaz, a.g.e., s. 241-42

3.3.3.1. Kağnı Tekkesi

Amasya Devehâne Mahallesi'nde inşa edilmiş bir Kâdirî Tekkesi'dir. Amasya eski mütesellimi* Kağnı el-Hâc Ali Ağa tarafından 1017(1608) senesinde yaptırılmıştır. Tekke, Aydın Paşazade Ali Bey tarafından 1079/(1668)'de tamir edilmiştir. Ancak daha sonra yandığı için tarihe karışmıştır.⁹¹

3.3.3.2. Gülâbî Tekkesi

Gülâbî Tekkesi, Amasya İçeri Şehir'de Enderun Mahallesi'nde 873/(1565) senesinde, beylerbeyi Gülâbî Paşa tarafından yaptırılmış ve 1100/(1689) senesine kadar Kâdirî tekkesi olarak hizmet vermiş, bu tarihten sonra Nakşbendîliğe geçmiştir.⁹²

Söz konusu tekke günümüze ulaşamamıştır.

*Mütesellim: 1. Osmanlı İmparatorluğu'nda taşra görevlerine beylerbeyi, sancakbeyi, muhafız vs. olarak tayin edilen vezir veya beylerin görevlerini teslim almak üzere, kendi hareketlerinden önce gönderdiği memur, 2. Vergi memuru. Şevket Rado, **Büyük Türk Sözlüğü**, Hayat Yayınları, s. 928

⁹¹ Abdizâde, **a.g.e.**, c. 1, s. 24. ; N. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 409.

⁹² Abdizâde, **a.g.e.**, c. 1, s. 24. ; N. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 409.

3.4. Mevlevîlik

Türkiye Selçukluları zamanındaki “Sünnî Tasavvufî Hareketler” içerisinde, tarih boyunca halk tabakalarından devlet adamlarına kadar toplumun her kesiminden insanların mânevî hayatı üzerinde etkili olmuş, birer güzel sanatlar akademisi gibi çalışan Mevlevî dergâhlarından birçok âlim, ârif ve kâmilin yanı sıra Türk kültür ve sanatının en önemli temsilcileri yetişmiştir.⁹³

Mevleviyye Tarîkatı Anadolu’da doğmuş, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö.672/1273)’ye nisbet edilen bir tarîkattir. Osmanlı’nın kuruluşundan itibaren gerek halk, gerekse idareciler tarafından büyük bir hüsn’ü kabul görmüştür. XV. asra kadar kuruluşunu tamamlayan bu tarîkat, bu tarihten itibaren Anadolu’nun belli başlı merkezlerinde kurulan mevlevîhâneleri vasıtasıyla gelişmiş, halkın ilim, irfan, sanat anlayışının yükselmesine katkı sağlamıştır.⁹⁴

Konya’daki Mevlevîhâne Hilâfethâne (merkez), ikinci derecedeki dergâhlar ise âsitâne olarak isimlendirilmiştir. Anadolu’da ikinci derece dergâhlar Afyon, Manisa, Eskişehir, Bursa, Gelibolu, Kastamonu, Yenişehir, İstanbul’da Galata, Yenikapı, Kasımpaşa ve Beşiktaş’tadır. Üçüncü derecede sayabileceğimiz Mevlevî merkezleri ise, içerisinde mukâbele denilen Mevlevî ayinlerinin yapıldığı küçük dergâhlardır. Bunlar da Amasya, Tokat, Sivas, Karaman, Kütahya, Çorum, Bilecik,

⁹³ Barihüda Tanrıkorur, “Mevleviyye” maddesi, **DİA.**, Ankara, 2004, c. XXIX, s. 474.

⁹⁴ N. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 251.

Antalya, Diyarbakır, Maraş, Aydın, Muğla, Samsun, Kırşehir, Isparta, Erzincan, İzmir, İzmit, Burdur, Çankırı, Denizli ve Antep'te bulunmaktadır.⁹⁵

13. yüzyıl sonlarında, Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî (ö.672/1273) adına, oğlu Sultan Veled (ö.712/1312) ve onun takipçileri tarafından kurulan bir tarîkattır. Bu tarikatın pîri, Mevlânâ'dır. Mevlânâ iyi bir dini eğitim almış, ardından da tasavvufî aşkla müşerref olmuştur.⁹⁶

O, derin ve içli yol göstericiliği ile halkını, din ve insanlık yolunda gitmeleri hususunda uyarmıştır. Mevlevîlik'de tasavvuftan maksat Allah'a ulaşmaktır. Bunun için de nefisle savaşmak, onu dizginlemek gerekmektedir. Benliği şiddetli arzuların esiri olmaktan korumak, âlemde var olan yaratıkların bilinmeyen taraflarını kavramak, kalbi temizlemektir.⁹⁷

Hüsâmeddin Çelebi (ö.683/1284) döneminde başlayarak, Sultan Veled (ö.712/1312) ve onun oğlu Ulu Ârif Çelebi (ö.1320) zamanında toplanan Mevlânâ âşıkları, Mevlevîlik Tarîkatı'nın temelini atarak, Mevlevîliğin sistemini oluşturdular. Muhtelif yerlerde tekkeler kurup, insanların gönüllerine ışık tuttular. Sultan Veled, babasının düşüncelerini sistemleştirdiği ve tarikat biçiminde örgütlendirdiği için Mevlevîliğin asıl kurucusu ve ikinci piri olarak bilinmektedir. Mevlevîliği Mevlânâ

⁹⁵ A. Gölpınarlı, **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar**, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1997, s. 334.

⁹⁶ Adalıoğlu - Arslan, **a.g.e.**, s. 29.

⁹⁷ Mustafa Ergün, **İnsan ve Eğitimi**, Ankara, 1997, s. 3.

ilhâm etmiş, Çelebi Hüsâmeddin ihyâ etmiş, Sultan Veled kurmuş, Ulu Ârif Çelebi de te'kid etmiştir. ⁹⁸

Mevlevîlik, Anadolu'nun kültürü üzerinde büyük etkiler bırakmış Mevlevî tekkeleri eğitim müesseseleri olarak her tür insana hitap etmesi sayesinde geniş kitlelere ulaşmayı başarmıştır. Dedeler, gelir kaynağı amacıyla el sanatları ile uğraşmışlar böylelikle de, Türk el sanatının gelişmesine katkı sağlamışlardır. Sanat ve sanatın sözlü kolu olan edebiyat ile ilgilenmişler ve Türk şiirinin Anadolu'da teşekkülünü öne çıkarmışlardır. Özellikle Mevlânâ'dan sonra Anadolu'da yetişen tasavvuf ehli zengin bir edebiyat ortaya koymuşlardır. ⁹⁹

Mevlânâ'dan sonra şiir Anadolu'da el üstünde tutulmuş ve hayatın bir parçası haline gelmiştir. Farsçanın yoğun olarak kullanıldığı klasik Osmanlı edebiyatının varoluş sürecinde Mevlevîlerin etkin bir rol aldığını söylemek mümkündür. ¹⁰⁰

Mevlânâ, Divân-ı Kebîr'de müziği övmekte, onu yüksek bir sanat olarak görüp insanlardaki birliğin müzik ile meydana gelebileceğini söylemektedir. Mevlevî müziği Türk tasavvuf ve tekke müziğinin en gelişmiş dalını oluşturmakta olup; müzik ve şiir âdetâ mevlevîhanelerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. ¹⁰¹

⁹⁸ Asaf Halet Çelebi, **Mevlânâ ve Mevlevîlik**, İst., 1974, s. 196.

⁹⁹ Sezai Küçük, “Yenileşme Dönemi Kültür ve Sanatına Katkıda Bulunan Mevlevîler ve Mevlevî Dergâhında Güzel Sanatlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2002, c. XV, s. 543.

¹⁰⁰ Küçük, **a.g.e.**, s. 544.

¹⁰¹ Adalıoğlu - Arslan, **a.g.e.**, s. 214.

İslâm âleminde resme rağbet edilmediğinden hüsn-i hat Osmanlılarda resmin yerini almış; hüsn-i hat başlı başına güzel bir sanat kolu olarak gelişmiş ve bu mekândan çıkan birçok sanat eseri levhalar bugün bazı kütüphane, müze ve koleksiyonları süslemektedir. Mevlevî hattatlar, mevlevî şairleri gibi mevlevîlikle ilgili konuları işlemişlerdir. Mevlânâ'nın ismini bir mevlevî sikkesi gibi istiflemeyi âdet haline getirmişlerdir.¹⁰²

Mevlevîhânelerde görülen mimari de oldukça dikkat çekicidir. Mevlevîhâneler تنها mevkilerde kurulu, büyük bahçeler içinde binalar halinde inşa edilmiştir. Az da olsa süsleme unsuruna sahipti. Mevlevîhânelerde en fazla süslenen mekânlar, ibâdet ve âyinlerin yapıldığı kısımlar, türbeler, meydân-ı şerif, selâmlık ve harem bölümleriydi.¹⁰³

Resim konusunda Mevlânâ, Mesnevî'de bazı hikâyelere yer verir ve zengin motifler hayal edip, kalemiyle adeta resm ederdi. Ressam mevlevîlere kendi resmini de çizdiren Mevlânâ, şairlerin, mûsikişinasların ve hattatların önünü açmıştır.¹⁰⁴

Mevlevîliğin temel ilkeleri genellikle on ikidir.

1. İnsanlığa hizmet etmek,
2. Başkalarına her zaman iyi ve güzel davranışın örneği olmak,
3. Mesnevî okumak ve mutasavvıf olmak,
4. Akıllı iyi kullanmak, hikmet sahibi olmak,

¹⁰² Küçük, **a.g.e.**, s. 546.

¹⁰³ Adalıoğlu - Arslan, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁰⁴ Nilgün Açıık, **Mevlana ve Mevlevî Tarikatının Eğiticiiliği**, III. Uluslararası Mevlana Kongresi, Mayıs 2003, s. 107.

5. Dindar olmak,
6. İcini her zaman temiz tutmak,
7. Mevlânâ'yı pîr tanımak,
8. Mevlânâ'nın yolundan ayrılmamak,
9. Allah'dan ve Hz. Muhammed'den sonra Mevlânâ'ya bağlanmak, ona gönülden inanmak,
10. İlim öğrenmek, bilgili olmak,
11. Alçak gönüllü, sabırlı, güler yüzlü ve nazik olmak,
12. Maddi ve manevi bakımdan temiz olmaktır.¹⁰⁵

Mevlevîlikte bir de “Âyin-i Cem’i Mevlevî” denen tören vardır. Daha çok geceleri yapılan ve bir sohbet niteliğinde olan bu törene dedelerden başka, tarikata giren muhipler de katılır. Bu töreni, meydancı dede yönetir. Kapının başına şeyhin kırmızı postu konur ve şeyh ayin sırasında posta oturup Mesnevî okur. Şayet şeyh yoksa yatsı namazı kılındıktan sonra meydancı dedenin âyini cem’e selâ çağrısı üzerine tören başlar. Neyler çalınır, semâ âyinine başlanır.¹⁰⁶

Mevlevîlikte başlıca tarikat âyini, semâ olarak gösterilmektedir. Müzik eşliğinde yapılan semâ’ın yanında, zikir telkini, taç ve hırka giyme, halvet gibi ritueller de mevcuttur. Mevlevîliğin faaliyetine, diğer tarikatlarla birlikte, 13 Eylül 1925 tarihli bir kanunla son verilmiş, 1926 yılında Konya'daki merkez tekke ve Mevlânâ Türbesi müze olarak açılınca, Mevlana Dergâhı “Türbe Önü” olarak

¹⁰⁵ S. Eraydın, **a.g.e.**, s. 358.

¹⁰⁶ Abdulhalim Durma, **Evlialar Şehri Amasya**, Ankara, 2008, s. 111.

Konya'nın en gözde mekânı olmuştur. 1950'li yıllara gelindiğinde imar çalışmaları hasebiyle külliye bilimsiz bir şekilde, ne yazık ki ciddi oranda zarar verilmiştir.¹⁰⁷

3.4.1. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Hayatı ve Kişiliği

Rivayetlere göre Sultânü'l-Ulema Bahâeddin Veled (ö.628/1231), oğlu Celâleddin'in de doğduğu (1207) Belh şehri halkına ve buranın hükümdarı Hârzemşâh'a güvenip kırılması neticesinde ailesiyle birlikte buradan ayrılarak, bir müddet seyahat etmeyi tercih etti.¹⁰⁸618/(1221)'de I. Alâeddin Keykubâd'ın ısrarlı davetleri üzerine başkent Konya'ya geldi.¹⁰⁹ Mevlânâ'nın babası Belh Şehri'nin sadece ileri gelenlerinden değil, aynı zamanda Kübrevîlik Tarikatı'nın da kurucusu Necmeddin Kübrâ'nın halifelerindendi.¹¹⁰Müslüman-Hıristiyan her kesimden insanlarla çok iyi münasebetler kurup irşat hizmetlerine ağırlık verdi. 1231'de Konya'da Hakkın rahmetine kavuştu.¹¹¹

¹⁰⁷ Haşim Karpuz, "Mevlânâ Külliyesi" maddesi, **DİA.**, Ankara 2004, c. XXIX, s. 451.

¹⁰⁸ Öngören," Mevlânâ Celâleddî-i Rûmî" maddesi, **DİA**, c. XXIX, Ankara, 2004, s. 441.

¹⁰⁹ Öngören, **a.g.e.** , s. 442.

¹¹⁰Hasan Hüseyin Adalıoğlu – Nizamettin Arslan, **Eskişehir Mevlevîhanesi**, Eskişehir, 2009, s. 17.

¹¹¹ Bedüzzaman Fûrûzanfer, **Mevlâna Celâleddin**, (nşr. F. N. Uzluk), İst., 1963, s. 35.

Babası ve ilk hocası sayılan Bahâeddin Veled'in vefatından sonra Mevlânâ Celâleddin Rûmî, mânevî terbiyesine ve yükselişine devam etmiş; medreselerde ders veren zâhit bir müderris, camilerde halka ateşli vaazlarda bulunan bir vâiz ve şer'î meselelerde fetva veren bir müftü olarak halkın ihtiyaçlarına cevap vermeye gayret etmiştir. Mevlânâ 1244 yılında Şems-i Tebrizî ile karşılaştığında, ondan çok feyizlenmiş, Sokrat'ın Eflatun'u yetiştirdiği gibi Şems'in de Mevlânâ'yı yetiştirdiği söylenmiştir.¹¹² Ne var ki, Mevlânâ'nın müridleri, kimliğini ve nereden geldiğini bilmedikleri bu insanın Mevlânâ'yı kendilerinden koparmasını hazmedememişler ve Şems'in, Mevlânâ'dan ve Konyadan ayrılmasına sebep olmuşlardır.¹¹³ Mevlânâ, O'nun vefatından sonra Selahaddin Zerkûb (ö.657/1258) ve Hüsameddin Çelebi (ö.683/1284)'nin yanında yıllarca tasavvufî sahada ilerlemeler kaydederek sohbetlerde bulunmuştur.¹¹⁴

Seyyid Burhâneddin (Ö.1244)'in de mânevî terbiyesi altına giren Mevlânâ, hayatını "Hamdım, piştım, yandım" sözleri ile özetlemektedir. Mevlânâ 17 Aralık 1273 (H.672) Pazar günü vefat etti. Cenaze namazını Mevlâna'nın vasiyeti üzerine Sadreddin Konevî (ö.673/1274) kıldırırken hıçkırıklara boğulup kendinden geçmesi üzerine Kadı Sırâceddin (ö.1283) hazretleri kıldırıştır.¹¹⁵

¹¹² M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yayınevi, İst., 2004, c. 3, s. 502.

¹¹³Ahmet Eflâkî, **Menâkibü'l-Ârifin** (Ariflerin Menkıbeleri), İst., 2006, c. I, s. 131, 133.

¹¹⁴ Eflâkî, **a.g.e.**, c. II, s. 141.

¹¹⁵ Ahmet Sezer, **Sürgün Gönüllerde Vuslat**, İst., 2008, s. 12.

O ölüm gününü yeniden doğuş günü olarak kabul etmiş, bu yüzden de ölüm gününe düğün gecesi veya gelin gecesi manasına gelen "Şeb-i Arûs" demiştir. Eserlerine genel olarak bakıldığında, onun esinlendiği en önemli kaynak Kur'an-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerîflerdir. Daha sonraki istifade ettiği kaynaklar için antik çağ düşüncesini gösterebiliriz. Eserlerinde pek çok batılı ve doğulu şair ve edibin izlerini de görmek mümkündür.¹¹⁶

Mevlânâ'nın eserleri Farsça'dır. *Dîvân-ı Kebîr*, *Mesnevî*, *Fîhi mâ Fîh*, *Mecâlis-i Seb'a* ve *Mektûbât* en önemli eserleridir.¹¹⁷

3.4.2 Amasya'da Mevlevîlik ve Mevlevî Tekkesi

Amasya'da Mevlevîlik konusuna gelince âdâp ve erkânı belirlenmiş tekke nizâmı tesis edilmiş Mevlevîlik, bu şehirde Hükümet Köprüsü civarında, Yeşilirmak kenarında ikinci derecede tarihî bir tekkedir. Eski adıyla "Mevlevîhâne-i Merhûm Alâeddin der Amasya" veya "Mevlevîhâne-i Pervâne der Amasya" şeklinde anılmıştır.¹¹⁸

Mevlevîhâne Mevlevî Şeyhi olarak görev yapan Şeyh Cûî Dede (ö. ?) eliyle Şad Geldi Paşa (ö. M. 1381) zamanında ve Osmanlı'nın ilk yıllarında Amasya'da

¹¹⁶Ahmet Kazım Ürün, **Mevlân'nın Edebî Kişiliğini Etkileyen Şahsiyetler ve Eserleri**, III. Uluslararası Mevlânâ Kongresi, Mayıs 2003, s. 169.

¹¹⁷ Öngören, "Mevlânâ Celâleddî-i Rûmî" maddesi, **DİA.**, c. XXIX, Ankara 2004, s. 446-447.

¹¹⁸ Abdizâde, c. I, s. 146.

büyük bir üne ulaşmıştır. 1414 yılında kendi köyünde bir Mevlevîhane, bir tekke, mektep ve çeşme yaptıran Şeyh, köyün bütün arazilerini Mevlevîhane'ye vakfederek; Mevlevîhane'sine büyük oranda gelir sağlamıştır. Uzun yıllar kendi adıyla anılan köyde yaşayan Şeyh Cûî, vefatına kadar Amasya'ya inmemiş ve vefat ettiği zaman da aynı köyde toprağa verilmiştir.¹¹⁹

Şeyh Cûî Dede, kendi köyünde Mevlevîhane yaptırıp, şehirden ayrılınca, yerine, eş-Şeyh Mecidüddin Küpeli Dede, bundan sonra da 840/(1436)'da eş-Şeyh Müstencid Dede şeyh olmuştur. XVI. Asırda 975/(1567)'de eş-Şeyh Ömer Çelebi ve sonra eş-Şeyh İbrahim Çelebi'nin Mevlevî şeyhi oldukları sırada eşkıya hadisesi meydana gelmiş, 1011/(1602)'de Mevlevîhâne yanmıştır.¹²⁰

XVII. Asırda, 1630' lu yıllara gelindiğinde şehrin gerek maddi gerekse manevî zayıflığından şikâyet eden İbrahim Çelebi'nin oğlu eş-Şeyh Mehmet Ârif Dede, durumu sadrazam Bayram Paşa'ya arz etmiş; Bayram Paşa da 1637 de su sıkıntısı çeken memleketi Amasya'ya kendi kesesinden ödeyerek su getirip kervansaray ile Mevlevîhane inşa ettirmiştir. Bu arada Mevlevîhane'nin vakıfları da genişletilmiştir. Mevlevîhâne'nin yenilenen inşasından sonra ilk postnişinliğini eş-Şeyh Mehmed Ârif Dede, (bazı kusurlarından dolayı) bu zatın 1057/(1647)'de azledilmesinden sonra yerine damadı eş-Şeyh Mahmud Dede (ö.1070/1660), bundan

¹¹⁹ Abdizâde, c. I, s. 146; Abdulhalim Durma, **Evliyalar Şehri Amasya**, Ankara, 2008, s. 111.

¹²⁰ Abdizâde, c. I, s. 248.

sonra eş-şeyh Hasan Kudsi Dede (ö.1091/1680) bu Mevlevîhâneye şeyh olmuşlardır.¹²¹

Amasya'yı ziyaret eden Evliyâ Çelebi, Mevlevîhâne'yi kırk kadar tekke içerisinde en güzeli olarak tavsif ederek, buranın semâhâne ve safâhânenen müteşekkil olduğunu belirtir.¹²²

Hüseyin Hüsameddin Amasya'da tarikatların sosyo-kültürel etkilerini değerlendirirken, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra, buraya Kâdirî, Celvetî ve Şabânî tarikatlarının gelmesiyle önceden popüler olan Nakşbedîliğin pek fazla yayılamadığını, ancak Bayram Paşa'nın mevlîhâneyi inşâ etmesinden sonra, mevlîliğin canlandığını, Mevlîliğin Halvetî ve Nakşbendîliği geçtiğini kaydeymektedir.¹²³

Şeyh Cûi Tekkesi'nin yerinde bugün bir câmi ve yanında küçük çaplı yeni yapı bir imâret mevcuttur. Ancak, Amasya Mevlevîhânesi günümüze ulaşamamıştır. Yerinde bir iş merkezi bulunmaktadır.

3.5. Rifâilik

Ahmed er-Rifâi'ye (ö.578/1182) nisbet edilen İslam dünyasının ilk tarikatlarından biridir. Kurucusunun nisbesine izâfeten Rifâiyye diye isimlendirildiği gibi, ismine nisbetle Ahmediyye, kurulduğu bölge olan Batâih'e nisbetle de

¹²¹ N. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 251.

¹²² E. Çelebi, **a.g.e.**, c. I-II, s. 630 ; Zuhûrî Danışman, **Seyâhatnâme**, c. III, s. 186.

¹²³ Abdizâde, **a.g.e.**, c. I, s. 181.

Batâihiyye adlarıyla anılmıştır. Tarikat günümüzde Türkiye’de “Rufâiyye” diye de söylenmektedir.¹²⁴

3.5.1. Ahmed er-Rifâî Hazretleri’nin Kısaca Hayatı

Tam ismi Seyyid Ahmed b. Alî el-Mekkî b. Yahyâ er-Rifâî (ö.578/1182) Basra’da doğdu. Şafîî Fıkhi’nı tahsil ettikten sonra tasavvuf yoluna sulûk ederek, nefsi ile mücadele içinde bir hayat sürdü.¹²⁵ XII. yüzyılın sonlarından itibaren sistematik hale gelen Rifâî Tarîkatı’nın kurucusu, büyük mutasavvıf Seyyid Ahmed’in neseb-i şerifleri İmam Hüseyin bin Ali (r.a)’a kadar vasıl olup, yedi yaşına kadar babası Seyyid Ali’nin nezinde kaldı. Babası vefat edince de devrin büyük mutasavvıflarından olan dayısı ve şeyhi Mansur el Batâihî, annesi ve kardeşleri ile birlikte onu himayesine alarak yetişmesine katkı sağladı. Küçük yaşta hafızlığını tamamlayan Ahmed er-Rifâî Hazretleri, Peygamber Efendimiz’in manevî işareti üzerine dinî ilimlerini tahsil için Şeyh Ali Ebu’l Fadl el-Vâsıtî’ye gitti. O dahî Ahmed-er Rifâî’nin tahsil ve terbiyesine büyük bir dikkat ve titizlik gösterdi. Ahmed-er Rifâî de aklî ve naklî ilimlerde üstün bir gayret ve başarı göstererek muazzam denilebilecek mahiyette herkesi hayrete düşürecek ölçüde ilmi bir kariyere sahip oldu. Hac için Mekke’ye gitti.¹²⁶ Şafîî Mezhebinde fakih olan Rifâî

¹²⁴ Mustafa Tahralı, **DİA**, “Rifâiyye” madesi, İst 2008, c. XXXV, s. 99.

¹²⁵ Zehebî, **el-İber Fî Haber-i Men Gaber**, Beyrut, c. III, s. 75.

¹²⁶ Ahmet Eflâkî, **Menâkibu’l-Ârifin**, (Terc. Tahsin Yazıcı), Ankara, 1954, c. II, s. 915.

Hazretleri'nin kabri bugün çöl haline dönüşen Vâsıt şehrindedir. *Hikem-i Rifâiyye, el-Bürhânü'l-Müeyyed, el-Mecâlisü's-Seniyye ve Hâletü ehli'l-Hakîka Maallah gibi eserleri vardır.*¹²⁷

“Sükûtle emir olundum.” diyerek az konuşmayı ve meclislerde fazla öne çıkmamayı tercih eden Ahmed-er Rifâî mazbut bir hayat yaşamış, müritlerine örnek olmuştur. Vefatından sonra tarikatı, Ortadoğu, Anadolu ve Rumeli’de hayatını idame ettirmiş, daha sonraları pek çok kola ayrılmak suretiyle günümüze kadar ulaşmayı başaramış ender tarikatlardandır.¹²⁸

XIII. yüzyılda Rifâiyye veya Ahmediyye Tarikatı diye bilinen Rifâîlik, Anadolu’yu kasıp kavuran Moğol istilâsı esnasında, Moğol Şamanlığı’ndan etkilenmiş olsa da, Irak, Azerbaycan, Anadolu ve hatta Altun-Ordu’nun bazı merkezlerinde yayılma istidâdı göstererek, genel yapısı itibarıyla Sünnî kimliğini muhafaza edebilmiş bir tarikattır.¹²⁹

M. Fuad Köprülü, İbn-i Batûta’dan Hareketle Rifâiyye mensuplarının XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlarında Anadolu’da; İzmir, Bergama, Amasya dolaylarında faaliyet gösterdiklerini (*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 204*), Osmanlı Devleti’nin kurulduğu bu dönemde Rifâîliğin en etkili tarikatlarından biri olduğunu (*Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu, s. 95-96*) kaydetmektedir. Kaynaklar, XV. yüzyılda Bursa’da, XVI. yüzyılda da Anadolu ve İstanbul’da yayıldığından bahsetmektedir. Ancak görebildiğimiz kaynaklarda, XVI. asrın 1500-1599 yılları

¹²⁷ H. Kamil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İst. 2013, s. 244.

¹²⁸ Hocaşâde, **Hadîkatü'l-Evliyâ**, İstanbul, 1318, Bölüm VI, s. 18-40.

¹²⁹ F. Köprülü, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, Ankara, 1984, s. 96.

arasında Anadolu’da faaliyet gösteren herhangi bir Rifâî şeyhi ve tekkesinden söz edildiğine rastlanmamıştır.¹³⁰

Zikir meclislerinde genellikle Ahmed er-Rifâî’nin tertip ettiği evrâd ve ahzâbdan bir bölümü (sekizinci hizip) okunmaktadır. Ayrıca bazı gün ve gecelerde zikir sırasında İsm-i Celâl zikrinin hızlandığı bir sırada zikri yöneten şeyh kılıç, şiş, tığ, topuz gibi aletleri zikir yapan dervişler arasından seçtiği kimselerin yüz, karın, gırtlak, göz çukuru gibi vücudun değişik yerlerine saplar, dervişler vücutlarına saplanmış aleti elleriyle tutarken zikre devam ederler. Rifâiyye’de riyâzet ve halvet müridin mertebesine göre değişiklik gösterir. Rifâiyye tarikatı’nın 24 kadar kolu vardır.¹³¹

Rifâiyye Tarikatı’nın Pîri Ahmet er-Rifâî ile alakalı Prof. Dr. Mustafa Aşkar’ın “Tasavvuf Tarihi Litaratürü” adlı eserinde “*Menâkib-i Ahmed Rifâî*” maddesine geldiğinde dikkat çeken şu bilgiye yer verir: “Anlaşılmaktadır ki, günümüze kadar hakkında en çok menâkibnâme ve çalışma yapılan tarikat kurucusu mutasavvıflardan birisi de Seyyid Ahmed er-Rifâîdir.”¹³²

3.5.2. Amasya’da Rifâilik ve Rifâî Mekânları

Amasya merkezinde Rifâilikle ilgili mekân hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

¹³⁰ Öngören, **a.g.e.**, s. 19.

¹³¹ Mustafa Tahralı, **DİA.**, “Rifâiyye” maddesi, İst., 2008, c. XXXV, s. 100.

¹³² M. Aşkar, **Tasavvuf Tarihi Litaratürü**, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 207.

Amasya-Taşova'da Rifâiyye'ye ait Seyyid Nûreddin Alparslan Zâviyesi'nin M.1257 yılında faal olduğu tesbit edilmiştir.¹³³

Seyit Nurettin Alpaslan'ın 9. göbek torunu Seyit İbrahim'dir.1711 yılına kadar devam eden silsilenin Rifâî Şeyhi Seyyit el-Hac Mustafa Kâmil Efendi ile son bulunduğu Amasya'nın Taşova İlçesi Alpaslan Beldesi'nde mevcut kitabeden anlaşılmaktadır.¹³⁴

Yukarıda da geçtiği gibi, Amasya'da XIV. Yüzyılda Rifâîlikten bahsedilmektedir.¹³⁵

Ünlü seyyâh İbn-i Batuta (ö.M.1369) Amasya'da Ahmed er-Rifâî Hazretleri'nin çocuklarının oturduklarını ve tarikat şeyhliğini de Tâceddin Rifâî'nin torunu İzzeddin'in yürüttüğünü bildirmektedir.¹³⁶

Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin Amasya Tarihi'nde Darphâneci Tekkesi'nden bilgi vermektedir. Bu tekke Pervâne Bey Mahallesi'nde olup, şimdi mevcut olmayan Bâli Bey Camii'nin doğusundan bu mahalleye giden sokağın içindeki çeşmenin arkasında idi. Şimdi yerinde sadece iki ev bulunmaktadır. Bu tekkeyi, "Ahî Darphâneci" diye tanınan ve Amasya'da Darphâne Emîni olan Şemseddin Ahmed Çelebi 839/(1433) tarihinde yaptırmıştır. Rifâîlerin

¹³³ Tahralı, **a.g.e.**, c. XXXV, s. 101.

¹³⁴ A. Duran, **a.g.e.**, 2008, s. 95.

¹³⁵ Öngören, **a.g.e.**, s. 19.

¹³⁶ İbn-i Batuta, **Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler**, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), MEB Yayınları Bin Temel Eser, İst. 1971, s.29.

büyüklerinden es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed Efendi ve müderris Abdi Efendi'nin oğlu es-Seyyid eş-Şeyh Ali Efendi gibi şahıslar bu tekkede şeyhlik yapmışlardır.¹³⁷

3.6. Bektâşîlik

Bektâşîlik, XIII. yüzyılda Kalenderîlik bünyesinde bulunuyordu. XV. yüzyılın sonlarında Hacı Bektâşî Velî (ö. 669/1271) usulüne göre ortaya çıkmıştır. Yeniçerilerin üzerindeki nüfuzu tarih boyunca sürmüştür. Gerek oynadığı siyâsî roller, gerekse arzettiği farklı dinî inanç ve telakkîleri birleştirici yapısı, gerekse, XVI. yüzyıldan itibaren devletin resmen tanıdığı tek gayri Sünnî tarikat olması sebebiyle en çok ilgi çeken ve en çok araştırılan tarikat olmuştur.¹³⁸

Bektâşîliğin yapısını ve tarihî gelişimini iyi anlayabilmek için tarikatın tarihçesini XIII. yüzyıldan başlayarak gelişme sürecini kısaca ele almak yararlı olacaktır.

A) Teşekkül Devresi: Bektâşîliğin ortaya çıkışının, XIII. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan şiddetli sosyal ve dinî ve siyasî hareketlerle, başka bir deyişle Babaî isyanı ve hareketiyle sıkı sıkıya bağlantılı olduğu yapılan araştırmalarla açık bir şekilde belirmiştir.¹³⁹

Baba İlyâs-ı Horasânî (ö.637/1240) öncülüğünde meydana gelen Babaî İsyanı, XIII. yüzyıl ortalarına doğru yeni bir gayri Sünnî hareketin doğuşuyla sonuçlandı. Babaîlik diye anılan bu hareket Vefâiler'den başka Anadolu'daki

¹³⁷ Abdizâde, a.g.e., c. I, s. 192.

¹³⁸ Ocak, "Bektâşîlik" maddesi, **DİA.**, İst., 1992, c. V, s. 373.

¹³⁹ Köprülü, **İlk Mutasavvıflar**, s. 46-54.

Kalenderiyye, Haydâriyye, Yeseviyye zümrelerince de benimsendi. Çeşitli siyasî mülâhazalarla uç bölgelerindeki Türkmen beylerinin desteğini sağlayan ve daha çok Kalenderî, Haydarî ve Vefâî dervişlerinin hâkimiyeti altında bulunan bu zümre bütün Orta ve Batı Anadolu'da ve sonra da ilk Osmanlı fetihleriyle birlikte Rumeli'de faaliyetlerini devam ettirdi. Abdal Kumral, Abdal Mehmed ve bilhassa Abdal Mûsâ gibi Rum abdalları, bir mânada belki "İlk Bektaşîler" diyebileceğimiz Kalenderî, Vefâî ve Haydarî dervişleri idi. Ancak o zaman bunlara Bektâşî denilmiyordu. Bu şahsiyetler kendilerine Baba İlyas müridi yahut Seyyid Ebü'l-Vefâ tarikinden olduklarını söylüyorlardı.¹⁴⁰

B) Balım Sultan (ö.922/1516)'la başlayan esas kuruluş ve gelişme devresi olarak bilinen bugünkü hüviyetiyle Bektâşîlik, Balım Sultan'ın tarikatın başına geçmesi ile şekillenmiştir. Zaten Bektâşî an'anesi de Balım Sultan'ı ikinci pîr kabul etmekle bu tarihî vâkıyı tescil etmiştir.¹⁴¹

Balım Sultan 1501'de II. Bayezid tarafından Bektâşîlik Tarîkatı'nın şeyhliğine getirilmiş ancak Yavuz Sultan selim'in İran'la ilişkilerinin bozulması, İran Şahı ile irtibatı olan Anadolu'daki Kızılbaşların Bektâşî tekkelerine sızması neticesini doğurmuş, devlet de bu kuruma karşı müteyakkız olmaya başlamıştır.¹⁴² Beştâşîlik II. Mahmud tarafından 1826'da Yeniçeri Ocağı'yla birlikte ilgâ edilinceye kadar varlığını kesintisiz sürdürmüştür. Osmanlı'daki bütün Bektâşî tekkelerini Nakşbendî Tarikatı'nın emrine veren II. Mahmud, bununla hiç şüphe yok ki

¹⁴⁰ Aşıkpaşazâde, **Tarih**, s. 46.

¹⁴¹ Köprülü, **Anadolu'da İslamiyet**, Dârü'l-fünûn Edebiyat Mecmuası, c. II, s. 281.

¹⁴² Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler**, c. II, s. 60.

Bektâşîlik gibi gayri Sünnî bir tarikatı bu koyu Sünnî tarikat bünyesi içinde zamanla eritmeyi düşünüyordu.¹⁴³ Ne var ki II. Mahmud bu hedefine pek ulaşamadı. Sultan Abdülaziz zamanında Bektâşîlik yeniden eski haline döndü. Tahrip edilen bazı tekke ve zâviyeler onarıldı. Fakat bu defa Yeniçeri Ocağı'nın güçlü desteğinden mahrum bulunuyordu. 1908'deki II. Meşrutiyet'ten sonra da faaliyetlerine devam eden Bektâşîlik, 1925'te bütün tarikatların, tekke ve zâviyelerin kapatılmasıyla Türkiye'de resmen ortadan kalkmış oldu. Yalnız gerçekte bütün öteki tarikatlar gibi günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁴⁴

3.6.1. Hacı Bektâş-i Velî, Eserleri ve Prensipleri

Hacı Bektâş-i Velî (ö. 669/1271) Şeriata bağlı, ilim- irfân ehli, aynı Mevlânâ, Yûnus Emre ve Âşıkpaşazâde gibi düşüncelere sahip ve beş vakit namazını kılardı. Kendisine izâfe edilen bazı eserleri vardır. Bunlar: *Makâlât*, *Kitâbü'l Fevâid*, *Nesâyih-i Hacı Bektâş Velî*, *Risâle*, *Tefsîr-i Fâtihâ*, *Şathiyye*, *Şerh-i Besmele*'dir.¹⁴⁵ Hacı Bektâş-ı Velî *Makâlât* isimli eserinde: Şeriat, Tarîkat, Ma'rifet ve Hakîkat şeklinde dört kapıdan bahsederek, Allah'a giden yolların yaratılmışların sayısınca olduğunu, insanların bu makamlara ittiba' ederek kurtulabileceğini ifade etmiştir. Şeriata tam bağlı olmayan kimselere diğer kapıların kapalı olduğunu, şeriata

¹⁴³ Cemal Bardakçı, **Kızılbaşlık Nedir?**, İst., 1945; Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları**, c. I, s. 150.

¹⁴⁴ Ocak, "Bektâşîlik" maddesi, **DİA.**, İst. 1992, c. V, s. 373.

¹⁴⁵ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî" maddesi, **DİA.**, İst. 1992, c. XIV s. 457.

bağlılığını bozan kimsenin diğer mertebeleri usulüne uygun tamamlamış olsa bile, aslını bozmuş olacağını ifade etmiştir.¹⁴⁶

Hacı Bektâş-ı Veli Makâlât isimli eserinde Kırk Makam’la ilgili olarak da her bir kapının onar makamdan oluştuğunu belirterek toplam kırk makamdan bahsetmektedir. Öneme binaen bunlardan da bahsedilmesinde yarar vardır.

Şeriata dair on makam şöyledir:

1. İman etmek: Allah’a ve emirlerine, meleklerle, Kur’ân’a ve diğer kitaplara, Peygamberlere, Allah dostlarına ve ahiret gününe inanmak.

2. İlim öğrenmek.

3. Namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek, seferberlik olunca düşmana karşı gelmek ve guslederek cenâbetten temizlenmek.

4. Helal kazanmak ve faizi haram bilmek.

5. Nikâh kıymak (evlenmek).

6. Hayız ve lohusalıkta cinsî münâsebeti haram bilmek.

7. Sünnet ve cemaat ehliinden olmak.

8. Şefkatli olmak.

9. Temiz yemek ve temiz giyinmek.

10. İyiliği emredip kötülükten sakındırmak.¹⁴⁷

¹⁴⁶ H. B. Velî, **Makâlât**, (haz. Ali Yılmaz- Mehmet Akkuş- Ali Öztürk), “Alevî Bektâşî Klasikleri” Ankara, 2007, TDVY., s. 68-75.

Tarîkat kapısına ait on makam şöyledir:

- 1.Pîrden el alıp tövbe etmek.
- 2.Mürîd olmak.
- 3.Saç kesmek (tırâş olmak) ve elbise değiştirmek.
- 4.Nefis savaşında olgunlaşmak ve pişmek.
- 5.Hizmet etmek.
- 6.Havf, yani Allah'ın gazabından korkmak.
- 7.Ümitvâr olmak, yani Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek.
- 8.Müridliğin sembolü olan hırka, zembil, makas, seccâde, tesbih, iğne ve asâ sahibi olmak.
- 9.Cemaat, nasîhat, kanaat ve muhabbet sahibi olmak.
- 10.Aşk, şevk ve sefâ sâhibi, fakirliğin tâlibi olmak.¹⁴⁸

Mârifetle ilgili on makama gelince:

- 1.Edepli olmak.
- 2.Allah'tan korkmak.
- 3.Perhizkâr olmak.

¹⁴⁷ H. B. Velî, **a.g.e.**, s. 68-75.

¹⁴⁸ H. B. Velî, **a.g.e.**, s. 75.

- 4.Sabır ve kanaat sahibi olmak.
- 5.Utanmak (hayâ).
- 6.Cömert olmak.
- 7.İlim sahibi olmak.
- 8.Miskinliği tercih etmek.
- 9.Marifet (meslek ve bilgi) sahibi olmak.
- 10.Kendini bilmek.¹⁴⁹

Hacı Bektâş-ı Velî Hakikat kapısının on makamını şöyle sıralamıştır:

- 1.Toprak olmak (mütevâzi olmak).
- 2.Yetmiş iki millete bir gözle bakıp hiç kimseyi ayıplamamak.
- 3.Elinden gelen iyiliği hiç kimseye esrgetmemek.
- 4.Dünyadaki yaratılmış bütün varlıkların, kendisinden emîn olması.
- 5.Mülk sahibine (Allah'a) yüz sürüp, yüzsuyunu (yaratılış sebebi olan Muhammed Nuru'nu) bulmak.
- 6.Sohbette hakikat sırlarını söylemek.
- 7.Seyr-ü sülûk (Allah'a kavuşmaya doğru yol almak).
- 8.Sır saklamak (mânevi halleri gizlemek).

¹⁴⁹ H. B. Velî, **a.g.e.**, s. 78.

9.Münâcaat etmek (Allah'a yakarışta bulunmak).

10.Allah'a vuslat (kavuşma).¹⁵⁰

Bektâşilikte tövbe, seyr ü sülûk, sohbet, ilim, zikir, semah ve dâr kavramları önem arzeder.¹⁵¹

3.6.2. Amasya'da Bektâşilik ve Bektâşilere âit mekânlar

Amasya merkezinde Bektâşilikle ilgili belli bir mekân bilinmemektedir. Ancak Merzifon'da Nusratiye Mahallesi'nde Pîrî Baba Sokağı'nda bulunan Pîrî Baba (Pîrî Dede) (ö. ?) Türbesi ve yanındaki tekke Bektâşî Tarîkatı'na ait olarak bilinmektedir.¹⁵² Ancak bugün tekkeden eser kalmamıştır. Câmî ve cemevi bulunmaktadır.

Merzifon'un Hırka Köyü'nde Peygamberimizin sahâbesi Hz. Ukkâşe (r.a)'ın Türbesi'nin yanında Bektâşî tekkesi varmış.¹⁵³

Halkımızın ziyaret ettiği bu türbe bugün mevcut olmakla birlikte tekkeden eser kalmamıştır.

¹⁵⁰ H. B. Velî, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁵¹ Osman Eğri, **Alevî Bektâşî Yolu Hak Muhammed Ali**, İst., 2011, s. 237-294.

¹⁵² Ocak, **Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Asırda Anadolu'da Zaviyeler**, İÜEF Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, İst., 1971, s. 20-87.

¹⁵³ Ocak, **a.g.e.**, s. 20-87.

3.7. Alevîlik

Alevîlik kısca Haz. Ali'yi sevmektir. Bu sevginin normal ve makul olanının yanında, derece derece O'nu tanrılığa ulaştıracak kadar ileri giden şekilleri de mevcuttur. Bu sevgi ve saygı, çok hallerde "Ehl-i Beyt" sevgi ve saygısı ile bir arada yürümektedir.¹⁵⁴

Tam manası ile Sünnîlik içinde gelişmiş olan tarikat ehlinin bile, gelenek ve silsile bakımından Alevî olduklarını söylersek, Haz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinin, iki zümrenin arasında ayırt edici bir ölçü olmadığını görürüz.¹⁵⁵

Bununla birlikte "Alevî" teriminin asıl anlamını kazandığı ve yaygın olarak kullanıldığı saha, Hz. Ali hakkında beslenen inançlara dairdir. Genellikle Şiîler ve Şîa içinde yer aldıkları kabul edilen bazı mezhepler Alevî nisbesini alırlar. Nitekim Zeydiyye, İsnâaşeriyye gibi mutedil Şiîler'in yanında Beyâniyye, İsmâiliyye ve Bâtiniyye mensupları da Alevî diye bilinirler. Fakat çağımızda asıl Alevîler olarak tanınan iki itikadî mezhep vardır. Bunlardan biri, bugün genellikle Lübnan, Suriye, Hatay yörelerinde varlığını sürdüren Nusayrîlik, diğeri ise XIII. yüzyılda Anadolu'daki etnik ve sosyal - dinî kaynaşmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan ve XVI. yüzyılda Safevîler'in propagandası ile gelişen Kızılbaşlık'tır. Bu mezhebe bağlı

¹⁵⁴ Mehmet Eröz, **Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, s. 33.

¹⁵⁵ Eröz, **a.g.e.**, s. 39.

olanlar Osmanlı arşiv belgeleri ve vekâyi'nâmelerinde Kızılbaş veya Râfizîler diye geçmesine rağmen bunlar kendilerine Alevî nisbesini vermişlerdir.¹⁵⁶

3.7.1. Amasya'da Alevîlik

Amasya yöresinde Alevî/Bektâşîler'in kültür, inanç ve geleneklerinin oluşmasında önemli rolleri olan inanç önderlerinin türbeleri bulunmaktadır. Hem il merkezi ve ilçelerde, hem de Alevî/Bektâşî köylerinin neredeyse tamamında türbe ve yatırların bulunduğu görülür. Bu şekilde özellikle manevî yönden üstün olduklarına inanılan bu inanç önderlerine ait türbeler, Amasya ilinin dört bir yanına yayılmış durumdadır. Burada hemen belirtelim ki; Amasya, gerek Sünnî, gerekse Alevî/Bektâşî inanç merkezlerinin yaygınlığı açısından ülkemizin önde gelen illerinden birisidir.

3.7.2. Amasya'da Alevîlere Nispet Edilen Mekânlar

Bu inanç merkezleri içinde ilk akla gelenler, il merkezinde İğneci Baba ile Hamdullah Efendi Türbeleri, merkeze bağlı İlyas Köyü'nde Baba İlyas, Kapukaya Köyü'nde Serçoban Türbeleri, Merzifon'da Pîrî Baba ve Hırka Köyü'nde Ukkâşe Türbesi, Gümüşhacıköy'de Pîr Ali Bircivan Türbesi ile Amasya'nın Yassıçal Köyü'nde bulunan Ergonaş Baba (Seyyid Mustafa) Türbesi ile Fedâî Baba Türbeleridir. Amasya merkezde yakın tarihte yapılan Şeyh Hamdullah Cemevi ile

¹⁵⁶ Cahit Öztelli, **Pir Sultan Abdal**, İst., 1971, s. 188-189.

bazı köylerde cemevleri bulunmaktadır. Türbelerden başka eski zamandan kalma tekke vs. başka bir tarihi eser bulunmamaktadır.

3.8. Amasya’da XVI. ve XVII. Yüzyıllardaki Tasavvufî Hayata Etki Eden Diğer Unsurlar.

Bu bölümde tasavvufa etki eden diğer unsurlar ele alınacaktır. Gerek te’sîs, gerekse kurum ve şahıslar olarak tespit edilebildiği kadar dinî ve tasavvufî hayata etkisi olan pek çok unsur bulunmaktadır. Bu iki asırdaki şehzâdeler, devlet ve ilim adamları ile zâviye, cami ve medreselerden kısaca bahsedilecektir.

3.8.1. Amasya’da Şehzâde Olan Devlet Yöneticileri’nin Tasavvufla İlgisi.

Osmanlılar’ın en güçlü dönemlerinde XVI. ve XVII. yüzyıllarda devletin başında bulunan padişahlardan Sultan II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman gibi padişahların tasavvufa ilgi duydukları, pek çok hayırlı eserlerle birlikte câmi, medrese, tekke ve zâviye yaptırdıkları ayrıca tarikata intisap ettikleri, halktan ve zamanın kıymetli insanlarından duâ istedikleri bilinmektedir. Devletten büyük destek gören tarikat şeyhleri, bu desteğe mukabil devleti her fırsatta destekleyip ellerinden gelen ilgiyi esirgememişler, devletin muhafazası ve devamından yana olmuşlardır. Padişah olurken yapılan “kılıç kuşanma” işini

genellikle Şeyhu'l-İslam'lar yerine getirmekle beraber bazen de şeyhler yapmışlardır.¹⁵⁷

İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1724)'nin şu sözü bu konuda önem arzeder: “Şu zamana kadar meşâyihî inkâr eden bir padişah gelmemiştir. Zîra saltanatın kuruluşu evliyâ ilemdir. Şu zamana kadar hiçbir padişah hâl ehlinden uzak olmamıştır. Diyelim ki onlardan uzaklaştı ve hâlî oldu, bu sefer ervâh-ı mukaddeseye teveccüh ve bu vesile ile onların imdâdı kâfi gelir. Nitekim Yavuz Sultan Selim'e Hâtemü'l-Evliyâ'nın rûhâniyeti önder olup onu Mısır'a cezb etmiş ve oranın fethedilmesine sebep olmuştur.”¹⁵⁸

XVI. asırda devlet ricâliyle yakın ilişki kuran meşâyihî, idârecileri uyararak âdil olmalarını sağlama ve dünya metâna meyletmemelerini temin gibi nasihat görevi üstlendikleri görülmektedir. Nitekim Sultan II. Bâyezid Amasya Valisi iken ziyaret ettiği kerâmet sahibi bir zâttan duâ talebi üzerine o zâttın, halkın işlerine daha fazla zaman ayırmasını, av eğlencesiyle meşgul olmamasını kendisine tavsiye etmesi,¹⁵⁹ Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi esnasında Şam'da ziyâret ettiği Nakşbendî Şeyhi Muhammed Bedahşî'nin (ö. 922/1516) kendisine söylediği: “Hepimiz Allah'ın kuluyuz. Şu farkla ki, senin omuzlarında insanların yükü var, ben

¹⁵⁷ Yılmaz Öztuna, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi**, İst., 1978, cilt. VIII. s. 62.

¹⁵⁸ Ziya Kazıcı, **İsmail Hakkı Bursevî'ye göre Osmanlı Müesseseleri**, MÜİFD., İst., 1995, s. 215.

¹⁵⁹ Hoca Sâdeddin, **Tâcü't-Terâvih**, c. II, s. 561.

de yok. O halde insanların yükünü zâyi' etmemeye gayret et"¹⁶⁰sözleri ile Şeyh İbrahim Gülşenî'nin (ö.940/1533-34) Kânûnî Sultan Süleyman ile görüşmesi esnasında, "Sultânım, her hâl ve durumda Allah Teâlâ'yı hâzır gör, hükmünü O'nun huzurunda ver..."¹⁶¹ şeklindeki sözleri ve nasihatları önemli örneklerdir.

Bu noktada padişah olan ve olamayan Amasya şehzâdelerinin tasavvufia olan ilgilerine yer verilecek.

3.8.1.1. Sultan II. Bâyezid

Sultan II. Bâyezid-i Velî, (ö.918/1512) Amasya'da 27 yıl şehzâdelik yaparken babası Fatih Sultan Mehmed Hân'ın vefatı üzerine 1481 yılında hükümdar olan bu "Velî" lakaplı Padişah tasavvuf ve tarikatla iç içe olmuştur. Babası Fâtih Sultan Mehmed'in meşâyih dostu olması ve Akşemseddin (ö.864/1459) ve Şeyh Vefâ (ö.896/1490) gibi büyüklere yakın olarak büyümesi O'nun tasavvufa meylini sağlamıştır.¹⁶²

Velî Padişah Amasya'da şehzâde iken Halvetiyye'nin büyüklerinden Çelebi Halîfe (Cemâl Halvetî, ö. 899/1497) ve Bayrâmiyye şeyhi Şeyh Muhyiddin Yavsî (ö.920/1514) ile çok samîmî olmuş ve her ikisinden de istifade etmiştir. II. Bâyezid Çelebi Halife'ye intisab etmiştir.¹⁶³

¹⁶⁰ Taşköprüzâde, **eş-Şekâik**, s. 357.

¹⁶¹ Muhyî, **Menâkıb-ı Gülşenî**, s. 412-413.

¹⁶² Lâmiî, **Nefhât Tercümesi**, s. 454.

¹⁶³ Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra Halvetîler", **İED.**, 1956, c. II, s. 93.

Yine Sultan'ın Amasya'da intisap ettiği diğer şeyh Muhyiddîn Yavsî'nin (ö.920/1514) Bâyezid'e ait vali konağında kaldığı rivayet edilmektedir.¹⁶⁴

3.8.1.2. Şehzâde Ahmed

Sultan II. Bâyezid büyük oğlu Şehzâde Ahmed'i eğitmesi için Çelebi Halîfe'ye teslim etmiştir. Şehzâde Ahmed, Amasya'da veliahd olarak yetiştirilmiştir. Babasından sonra Amasya'da en uzun süre sancakbeyi olarak görev yapmıştır. 1481'de babasından devraldığı Amasya'da 31 yıl şehzadelik yapan ve ömrünün 46 yılını bu şehirde geçiren Şehzade Ahmed'i bu şeyh efendiye teslim etmesi onun şeyhe olan güvenini gösteren bir örnektir.¹⁶⁵

Şehzâde Ahmed zamanında Amasya'da Şîa ve Safevî hareketleri yaygınlaştı. Şehzâdenin etrâfını saran ve âdetâ onu ablukaya alan bu gruplar Osmanlı ve Şehzâde aleyhine halkta huzursuzluklar meydana getirdi. Bu gidişâtı beğenmeyen akl-ı selîm sahibi kişiler her ne kadar Şehzâdeyi uyarmaya çalışsalar da etkisi olmadı. Trabzon Valisi Yavuz Selim bu durumu gelip ağbeyine anlattı. O dahi etkili olamadı. Nihayet Sultan Bâyezid'in müdahaleleri ve Yavuz'a Saltanatı terk etmesiyle, Şehzâde Ahmed'in Sultan olmasının önüne geçilmiş oldu. Böylece teâmül gereği Sultan

¹⁶⁴ Ekrem Işın, "Yavsî Baba Tekkesi" maddesi, **Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi**, c. VII, s. 445.

¹⁶⁵ Öngören, **a.g.e.**, s. 246.

veliahtı olan büyük kardeşin Sultan olması netîcesi etrafında kümelenmiş durumdaki Şîî güçlerin kolayca devleti ele geçirme tehlikesi bertaraf edilmiş oldu.¹⁶⁶

3.8.1.3. Yavuz Sultan Selîm Hân

H. 872 veya 875’de Amasya’da dünyaya gelen Yavuz Sultan Selîm (ö.926/1520) Amasya’da kaldığı süre zarfında çok iyi bir eğitim almış, Velî lakaplı babası ve tasavvuf erbabıyla hemhâl olmuştur. Nakşbendiyye ricâlinden Kastamonu’lu Halîm Çelebi’nin (Mevlâ Abdülhalim b. Ali, ö.922/1516) etkisinde kalmıştır. Valilik döneminde tanıdığı bu zata Yavuz Sultan Selîm’in hususi bir sevgisi vardı.¹⁶⁷ Ancak Enver Behnan Şapolyo, kaynak vermeden Yavuz Sultan Selim’in Sünbülüye’ye intisâp ettiğini yazmaktadır.¹⁶⁸

Yavuz Sultan Selim bir şiirinde:

“Pâdişâh-ı âlem olmak bir kuru kavga imiş,

Bir velîye bende olmak cümleden a’lâ imiş” buyurarak tasavvufun önemini vurgulamıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Abdizâde, **a.g.e.**, c. III, s. 252.

¹⁶⁷ Taşköprüzade, **a.g.e.**, s. 343.

¹⁶⁸ Enver Behnan Şapolyo, **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi**, İst., 1964, s. 448.

¹⁶⁹ Türer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Padişah- Tarikat Şeyhi Münasebetine Dair Tarihi Bir Örnek” maddesi, **DİA.**, Ankara, 2008, c. XXVIII, s.183.

3.8.1.4. Şehzâde Mustafa

Kanûnî Sultan Süleyman'ın büyük oğlu ve Amasya Şehzâdesi Sultan Mustafa'nın (Çelebi Mustafa ö.960/1553) hususi hocalarından birisi, Nakşendiyye Tarîkatı'ndan Gelibolu'lu Muslihîdin Mustafa Surûrî (ö.969/1561-62) idi. İlmî seviyesi için o devir kaynaklarının , "Her fende mâhir, fûnûnun ekserinde bî-bedel" gibi methedici ifadeler kullandıkları Sürûrî'yi,¹⁷⁰ 955/(1548) yılında Doğuda Van'a giderken, Padişah Kanûnî Sultan Süleyman şehzâdeye muallim tayin etmiştir.¹⁷¹ Bu zât İstanbul Fatih'te Emîr Buhârî Tekkesi'nde Mahmud Çelebi'ye (ö. 938/1531-32) intisâb eden âlim bir zâttır.¹⁷² Şehzâde Mustafa'nın bu değerli âlim-mutasavvıfla beraberliği, 960/(1553) yılı sonlarında, Kânûnî tarafından katlettilmesine kadar beş sene devam etmiştir.¹⁷³

3.8.1.5. Şehzâde Bâyezid

Kânûnî Sultan Süleyman'ın üçüncü oğlu, Amasya Vali'si olan Şehzâde Bâyezid (ö.969/1562)'de tasavvıfla ilgisi olan bir şehzâde idi. Nakşendiyye meşâyihinden değerli âlim Abdurrahman Gurâbî (ö.974/1566-67)' ye talebe

¹⁷⁰ Latîfi, **Tezkire-i Latîfi**, İstanbul 1314, s. 186-187.

¹⁷¹ Şemseddin Sâmi, **Kâmûsu'l-a'lâm Tarih ve Coğrafya Lugatı**, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996, c. IV, s. 2558.

¹⁷² Atâî, **Zeylû's-şekâik**, s. 24.

¹⁷³ Kınalızâde, **Tezkira**, c. I, s. 459; Atâî, **a.g.e.**, s. 24.

olmuştur. Bu beraberlik ağabeyi Şehzâde Selim'le olan kavgaya (1559) kadar sürmüştür.¹⁷⁴

Şehzâde Bâyezid'in ağabeyine yenildikten sonra, yine bir şeyhin himmetine sığınmış olması, o devirde meşâyih'in gücünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Atâî'nin belirttiğine göre, şehzâde Bâyezid mağlup olunca Amasya'da faaliyet göstermekte olan Halvetiyye ricâlinden Şeyh İcâdî'nin (Hayreddin Hızır Amâsî, (ö.976/1568-69) tekkesine sığınmış ve onunla birlikte Amasya Müftüsü Molla Cürcan'ı (Muhammed b. İbrâhim, (ö.969/1561-62), affını dilemek üzere babası Kânûnî Sultan Süleyman'a göndermiştir. (Bu iki zât İstanbul'a gelmişler, tam o sırada Şehzâde Bayezid'in yeniden isyan haberi ulaşınca bu kişiler önce hapsedilmiş, daha sonra suçsuz oldukları anlaşılınca serbest bırakılmışlardır.)¹⁷⁵

3.8.1.6. Şehzâde Murad

Amasya Sancağı'nın son şehzâdesi, Sultan II. Selim'in oğlu ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın torunu III. Murad 1567'de Manisa'dan Amasya'ya şehzâde olarak gelmiş ve 1,5 yıl şehzadelik yapmıştır. Bu son şehzâde de diğer ilimler yanında tasavvufu ilgilenmiştir. Halvetî Şeyhi Şaban Efendi'nin halifesi olan Şeyh Şucâ'a intisaplı olduğu, rüyalarını bu zata mektupla bildirip tabir ettirdiği hatta

¹⁷⁴Kınalızâde, **a.g.e.**, c. I, s. 715.

¹⁷⁵Atâî, **a.g.e.**, s. 26.

şehzâde'nin tasavvufa dair müstakil bir telifi olarak gösterilen *Fütuhât-ı Sıyâm* isimli eserinin olduğu rivayet edilmiştir.¹⁷⁶

3.8.2. Amasya'da Görev Yapan Devlet Adamlarının Tasavvufla Alâkası

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Devlet yöneten önemli şahsiyetlerin tasavvufla alâkasını irdelemek her halde gereklidir. Amasya'da doğup büyüyen veya görevi gereği Amasya'da bulunan devlet adamlarından bazıları zikredilecektir.

3.8.2.1. Koca Mustafa Paşa

Aslen Devşirme olan Koca Mustafa Paşa (ö.918/1512), Sultan II. Bâyezid ve Yavuz Sultan Selim devirlerinde sadrazamlık yapmış, Sultan II. Bâyezid'in müntesip bulunduğu Halvetiyye şeyhine, yani Çelebi Halife'ye (ö.899/1493-94) intisap etmiş önemli devlet adamlarındandır. Mezkûr şeyh Amasya'dan İstanbul'a gittiğinde Koca Mustafa Paşa, bugün kendi adıyla anılan muhitte harap bir kiliseyi tamir ettirerek zâviye haline dönüştürmüş ve şeyhin buraya yerleşmesini temin etmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁶Atâî, **a.g.e.**, s. 383.

¹⁷⁷ Öngören, **a.g.e.**, s. 321.

3.8.2.2. Bayram Paşa

1024/1637 senesinde Amasya Mevlevîhanesi Sadrazam Bayrampaşa (ö.1048/1638) tarafından yaptırılmıştır.¹⁷⁸ Tekkenin şeyhine günlük 70 akçe, Mevlevîhane'nin giderlerine de yeterli miktarda vakıf tahsîs etmiştir.¹⁷⁹

3.8.3. Ulemâ ve Tasavvuf

XVI. yüzyılın ilk yarısında (1500-1566) medreselerde hocalık yapan âlimlerin tasavvufa ve erbâbına oldukça alâkası ve iltifâtı vardı. Aslında ilmiye mensubu dediğimiz hocalar tasavvuf erbâbı ile bazı konularda ihtilâf ediyordu ancak, sevgi ve saygıda kusur etmiyorlardı. Pek az âlim aşırı tepki gösterse de, genellikle tüm medrese hocalarının da tasavvuf alâkası bulunuyordu. Aynı şekilde irşâd makâmında olan mutasavvıfların çoğu da oldukça âlim kişilerdi.¹⁸⁰

Burada sâdece Amasya'da ilgili yüz yıllarda doğup büyüyen veya tahsilini Amasya'da yapan en meşhur âlimlerin bir kısmından bahsedilecektir.

3.8.4. Şeyhu'l-İslâm Olan Âlimler

¹⁷⁸ Hüsameddin, **a.g.e.**, c. I, s. 181

¹⁷⁹ Yusuf Halaçoğlu, "Bayrampaşa" maddesi, **DİA.**, İst., 1993, c. V, s. 266.

¹⁸⁰ Öngören, **a.g.e.**, s. 342-343.

3.8.4.1. Şeyhu'l-İslâm Zembilli Ali Efendi

Amasya'da doğan ve ilk tahsilini Amasya medreselerinde yapan bu büyük zâtn asıl adı Ali Cemâlî'dir. XVI. asırda İlmîyye sınıfının başı durumunda olan Şeyhu'l-İslâm'lardan Zembilli Ali Efendi (ö. 932/1526) üç dirâyetli padişah döneminde Şeyhu'l-İslâmlık yapmıştır. Evinin penceresinden bir zembil sarkıtır, soru soranlar suallerini bir kağıta yazıp bu sepetin içine koyarlar, o da bu sepeti yukarı çeker, soruların cevabını yine sepete koyup sarkıttığı için "Zembilli" diye meşhur olmuştur.¹⁸¹ Kendisinin Şeyh Vefâ (ö. 896/1491)'ya mürid olduğu kaydedilmektedir.¹⁸² Ulemâ arasında tartışma konusu olan "devrân" ile zikir hakkında müsbet fikir beyân etmiş, hatta bu konuda "*Risâle Fî Devrân*" ı yazmıştır.¹⁸³ Ayrıca Çelebi Halife (Cemâl Halvetî, ö.899/1494) ile de iyi münasebetleri olmuştur.¹⁸⁴ Zembilli Ali Efendi Sultan II. Bâyezid Medresesi'nin 1486' da tamamlanmasının ardından bu medresenin ilk müderrisi ve Amasya Müftüsü olarak ta'yin edilmiştir. Ailesiyle birlikte Amasya'da ikamet ederken, o zamanın Amasya Şehzâdesi Ahmed'in acem kültürüne hayranlığı ve İran asıllı

¹⁸¹ Zembilli Ali Efendi'nin Amasya'da doğduğu Hüseyin Hüsameddin' in **Amasya Tarihi** (c. I, s. 105) eserinde beyan edilse de bu kesin değildir. Zîra O'nun Konya ve Karamanlı olduğu da bildirilmektedir. (Yusuf Küçükdağ, "Zembilli Ali Efendi" maddesi, **DİA.**, İstanbul, 2013, c. XLIV, s. 247-249.)

¹⁸² Taşkoprüzâde, **a.g.e.**, s. 286.

¹⁸³ Süleymâniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 2891, vr. 12b-14b.

¹⁸⁴ M. Cavit Baysun, "Cemâlî" maddesi, **İA**, c. III, s. 88.

Şiilerin etrafını sarmasından duyduğu rahatsızlık yüzünden, hacca gitmek bahanesi ile Amasya'dan ayrılmış, önce İstanbul'a gitmiştir. Oradan hacca gitmiş, hacda iken zamanın şeyhu'l-İslâm'ı Efdalzâde Hamîdüddîn Efendi (ö.908/1503)'nin vefât etmesi üzerine Sultan II. Bâyezid Hân tarafından Şeyhu'l-İslâm olarak tayin edilmiştir. Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman zamanında da Şeyhu'l-İslâm olarak görev yapmış örnek bir devlet ve ilim adamıdır.¹⁸⁵

3.8.4.2. Şeyhu'l-İslâm İbn-i Kemâl (Kemâlpaşazâde)

Asıl adı Şemseddin Ahmed olan ve Amasya'da şehzade olan II. Bâyezid'e lalalık yapan büyük babası Kemâlpaşa'ya nisbetle Kemâlpaşazâde (İbn-i Kemâl) diye ma'rûftur ve Zembilli Ali Efendi'den sonra Şeyhu'l-İslâm olmuştur. Aynı zamanda tarihçi olan Kemâlpaşazâde (ö.940/1534)'nin Amasya'da doğduğu ve tahsilini Amasya'da yaptığı bildirilmektedir.¹⁸⁶İstanbul'un fethinde bulunan babası

¹⁸⁵ Yusuf Küçükdağ, "Zembilli Ali Efendi" maddesi, **DİA.**, c. XLIV, s. 248.

¹⁸⁶ Seyfettin Turan, "Kemalpaşazâde" maddesi, **DİA.**, Ankara, 2002, c. XXV, s. 238. Bazı Kaynaklarda Tokat'ta, bazılarında Edirne'de doğduğu kaydedilmekte, Amasyalı olduğu da ileri sürülmektedir. (Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi**, c. III, s. 224). "Bu büyük âlimin dedesi Kemâl Paşa, Amasya'ya gelip Amasya'da vefat etmiştir" diyerek, Kemâl Paşa'nın Amasya'nın Savâdiye Mahallesi'nde doğduğunu ve Amasya'lı olduğunu iddia eden Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddin'e karşılık, **Süllemü'l-Vüsûl İlâ Tabakâti'l-Fuhûl** adlı eserin müellifi Kâtip Çelebi, Kemal Paşa'nın Tokat'ta 873/(1469) doğduğunu ve İstanbul'da vefat ettiğini

Süleyman Çelebi'nin H. 879'da (1474) Amasya muhâfızlığına tayin edildiği ve Şehzade II. Bâyezid'in maiyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. 883'de (1478) Tokat Sancak Beyliği'ne nakledilen Süleyman Çelebi İstanbul'da vefat etmiş ve babası Kemâl Paşa'nın eski Odalar civarındaki türbesine defnedilmiştir.¹⁸⁷

Kemâlpaşazâde (İbn-i Kemâl) Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra Amasya ulemasından çeşitli ilimleri tahsil etti. Kendini daha çok dinî ilimlere verdi.¹⁸⁸ Amasya'da kaldığı süre içinde Akbilek Bahşî Efendi (Bahşî Halîfe) (ö.930/1524) den de tefsir ve hadis dersleri aldı. 1503' de İstanbul'a gitti.¹⁸⁹ İlmî vukûfiyeti dünyanın her yerindeki âlimlerin hayranlığını celbetmiş ve kendisine "Müftî's-Sakaleyn", insanların ve cinlerin müftüsü nâmı ile anılmıştır. Mısır Seferi esnasında atının ayağından sıçrayan çamur Yavuz Sultan Selim'in kaftanına değince çekinmiş, Padişah onun üzüntüsünü izale etmek için: "ulemâ atının ayağından sıçrayan çamurların medâr-ı zînet ve bâis-i mefharet" olacağını söylemesi ve bu kaftanın ölünce sandukası üzerine örtülmesi vasiyetinde bulunması çok mühim bir hadisedir. Gerçekten de Padişah vefat edince bu kaftan üzerine örtülmüştür.¹⁹⁰

Kemâlpaşazâde'nin bazı risâle ve fetvâlarında tasavvuf ehlinin raks, semâ, devrân gibi rituellere karşı çıkmış, ancak Muhyiddîn İbnü'i-Arabî hakkındaki fetvâsı

yazmaktadır. Osman Fevzi Olcay, **Amasya Şehri**, Amasya Belediyesi Yayını, 2010, s. 47.

¹⁸⁷ Turan, **a.g.e.**, c. XXV, s. 238.

¹⁸⁸ Turan, **a.g.e.**, c. XXV, s. 238.

¹⁸⁹ Hüseyin Menç, **Tarih İçinde Amasya**, 2014, s. 172.

¹⁹⁰ Turan, **a.g.e.**, c. XXV, s. 238.

ve ruhla ilgili risâlelerinde tasavvufa olumlu bakmıştır. Muhyiddîn İbnü’i-Arabî hakkında O’nun kâmil bir müctehid, büyük bir mürşid ve kerâmet sahibi bir sûfi olduğundan bahsedince, Yavuz Sultan Selîm Mısır dönüşünde Dîmeşk’de dört ay kadar kalmış ve Muhyiddîn İbnü’i-Arabî’nin kabri üzerine bir türbe ve yanına bir cami ve imaret yaptırmıştır. Tasavvufun genel anlamda İslam’ın sınırları içinde olduğunu, bu yola giren kişilerin meşrû olmayan işlerden uzak durmaları gerektiğini ifade eden Kemalpaşazâde, birçok İslam âlimi gibi tasavvufun asıl istikametinden sapmasını hoş karşılamamış, toplumun düzenini ve devletin bekâsını tehdit edecek hareket ve davranışların ortaya çıkmasını engellemeye çalışmıştır. Vasiyetnâmesinde cenazesinin dervişâne bir şekilde kaldırılmasını ve kabri üzerine türbe yapılmayıp sadece bir taş dikilmesini istemesi, onun sade bir yaşayışı tercih ettiğini göstermektedir. Nitekim Şeyhu’l-İslâm makamında iken 940/(1534)’da vefat edince nâşını Edirnekapı dışındaki Amasyalı Mahmud Çelebi Zâviyesi’nin haziresine defnetmişlerdir.¹⁹¹

3.8.5. Amasya’lı Âlimlerden Tasavvufla ilgisi olanların bazıları

3.8.5.1. Abdullah Hilmi Efendi

Amasya’lı “Şeyhü’l-Kurrâ” Yusufzâde Mehmet Efendi’nin oğludur. 1085(1674/75) tarihinde Amasya’da doğmuştur. Kıraat ilminde mâhir bir hocadır. Vücûh ve Kıraat ilmini babasından okumuş, diğer ilimleri de Fâzıl İbrâhim

¹⁹¹ İlyas Çelebi, “Kemâlpaşazâde” maddesi, **DİA.**, Ankara 2002, c. XXV, s. 244.

Efendi'den tahsil etmiştir. Aklî ilimleri ise Kara Halil adı ile tanınan âlimden öğrenmiştir. Çorlu'lu Paşa'nın sadrazamlığı zamanında Sarây-ı Hümmâyûn hocalığına tayin edilmiştir. Birçok ilmî eser vücûda getirmiştir. Buhârî Şerîf'e 28 yılda otuz cilt muazzam bir şerh yazıp, devrin Padişahı Sultan IV. Mehmed'e hediye etmiştir. Bundan dolayı padişahın takdirine mazhar olmuş ve bin lira altınla taltîf edilmiştir. Güzel elbiseler ve bir güzel samur kürk padişah tarafından ayrıca hediye edilmiştir.¹⁹²

Abdullah Efendi'nin Saray Kütüphanesi'nde okuttuğu Buhâri-i Şerîf'i bitirme ve duâsını yapmak için düzenlenen merasimde, bizzat Padişah da bulunmuş ve adı geçen hocanın aklî ve naklî açıklamalarından dolayı büyük bir rahatlama ve zevk duyduğunu ifade etmiştir. Üstat Abdullah Efendi'nin hac görevini yerine getirmek üzere Hicaz'a gitmeye niyet ettiği Padişah tarafından haber alınmış, özellikle ilim ve faziletinden istifade edip kendilerinden ders okuyan Sadrazam Yeğen Ahmet Paşa, hocasının yolculuk masraflarını karşılamak üzere bin altın hediye etmiştir. Hicâz ve Şâm âlimleri üstâdın şöhretini, ilimdeki kudret ve geniş kapsamlı araştırmacı olduğunu duyup, hadis, tefsir ve kıraat ilimlerindeki kudretinden istifade etmek için bu zatın başında toplanmışlardır. Bu suretle Hicâz ve Şâm âlimleri üstattan ders okumuşlar; bu öğrencilerin bir bölümü de derslerini tamamlayıp mezun olmuşlardır. Üstad'ın ömrünün yarım asrı ders okumak ve okutmakla geçmiştir. Daha sonra

¹⁹² Osman Fevzi Olcay, **Amasya Şehri** (sadeleştirenler Harun Küççük, Kurtuluş Altunbaş) , Amasya 2010, s. 72.

Halvetiyye tarikatına intisap eden üstat Sakızlı Şeyh İlyas adındaki bir zâta intisâp edip onu kendisine mürşit edinmiştir.¹⁹³

82 sene yaşayan Abdullah Efendi, 1167(1753/54) tarihinde vefat edip Topkapı dışındaki Maltıye Caddesi'ndeki kabristanlığa defnedilmiştir. Çeşitli ilimlerde 55 adet eseri vardır. Tâ'lik hattı ile yazılmış bir takım “Şerh-i Sahîh-i Buhârî” Yeni Câmî Kütüphanesi fihristinin 276. sayfasında kayıtlıdır.¹⁹⁴

3.8.5.2. Akbilek Bahşî Halîfe

Sultan II. Bâyezid devri âlimlerinden olan bu zâtın, ilmî kudretine şâhit olarak “Müftî's-Sakaleyn (İnsanlar ve cinlerin müftüsü) Kemalpaşazâde Ahmet Kemâleddin'in üstâdı olduğunu söylemek kâfidir. “Osmanlı Müellifleri” sahibi Bursalı Tahir Bey onun Sonusa'lı¹⁹⁵ olduğunu izah etmektedir. O devirde Amasya'nın büyük bir vilâyet merkezi olduğu, Erbaa, Niksar, Tokat, Çorum, Kayseri, Sivas, Samsun gibi bu kasabaların Amasya'ya bağlı olduğu ve bilhassa Amasya'nın o devrin muazzam bir ilim merkezi bulunması bakımından Bahşî Halîfe'nin Sonusa'dan Amasya'ya gelmesi, burada yetişmiş olması bakımından Amasya'lı sayılmaktadır.¹⁹⁶

¹⁹³ Olcay, **a.g.e.**, s. 72.

¹⁹⁴ Olcay, **a.g.e.**, s. 73

¹⁹⁵ Olcay, **a.g.e.**, s. 73; (Bu köy, şu anda Uluköy olarak tanınmaktadır)

¹⁹⁶ Olcay, **a.g.e.**, s. 52.

Kâtip Çelebi'nin “Süllem'ül-Vüsûl ilâ Tabakât'il-Fuhûl” adlı eseriyle, “Şakâyk-ı Numâniyye'deki açıklamaya göre, bu âlim İmâm-ı Suyûti, Şeyh Zekeriyya el-Ensârî, Şemseddin Muhammed Sehâvî gibi büyük âlimlerden tahsil görmüş ve kırk sene hayatını eğitim ve öğretimle geçirmiştir. Kendisi büyük tefsîrcilerdendir. Birçok tefsîrin hâfızasında olduğu övgüyle bahsedilmekte ve diğer ilimlerde ise müstesna bir kudret sahibi olduğu “Şekâik-i Nu'mâniyye” de kaydedilmektedir.¹⁹⁷

Hicretin 930 (1523-1524) tarihinde Amasya'da vefat edip, ”Karaağaç Meydanı” denilen bu sahanın bittiği yerde kendi adıyla anılan Akbilek bağlarının batısındaki bir tepe üzerine defnedilmiştir. “Mi'râcü'l-Ûlâ” ve Tenbîhü'l-Ğabî” isimli eserleri vardır.¹⁹⁸

Bugün gerek Amasyalıların ve gerekse dışarıdan gelenlerin ziyâret ettiği türbelerdendir. Türbe yanında “Akbilek Câmii” diye bir de küçük câmi bulunmaktadır.

3.8.5.3. Cemâl Halvetî (Çelebi Halife)

“Çelebi Halife” diye meşhûr olan bu büyük âlim ve Sûfînin tam adı Ebu'l-Füyûzât Muhammed b. Hamîdüddîn Cemâleddin el-Aksarâyî'dir. “Cemâlî” mahlası ona aittir (ö.899/1497). Doğum tarihi bilinmemektedir. Doğum yeri ile ilgili farklı

¹⁹⁷ Taşköprülüzâde, **Şakâik-i Nu'mâniyye**, s. 247.

¹⁹⁸ Olcay, **a.g.e.**, s. 115.

rivayetler vardır. Dedesi Cemâleddin Aksarâyî'ye nisbetle Aksaray'da,¹⁹⁹ tasavvuf erbabının görüşüne göre de Amasya'da²⁰⁰dünyaya geldi. Hem medrese ilimlerinde hem de tasavvuf yolunda mâhir bir şahsiyettir. Amasya'daki medrese tahsilinden sonra, önce Pîr İlyas'ın Tokat'taki halîfesi ümmî şeyh Halvetî Tâhirzâde'ye intisâp etti. Bu şeyhin vefatı sonucu Şirvan'a, oradan Erzincan'a geldi. Erzincan'daki Şeyh Bahâüddîn Erzincânî onu Amasya'yı irşadla görevlendirdi. Şehzâde II. Bâyezid'in Amasya'daki en sevdiği âlimlerden oldu. Amasya'da medrese hocalığı, tekke şeyhliği yaptı. Etkili vaazlar verdi. Şehzâde son zamanlarda kendisine Sultan olup-olamayacağını sormuş, o da: "Otuz gün sonra büyük bir olay olacak, kırk gün sonra da Sultan olacaksınız" diye haber vermişti. Aynen öyle oldu. Fatih Sultan Mehmed Hân'ın otuz gün sonra âniden vefatı üzerine Şehzâde İstanbul'a giderek kırk gün sonra Sultan olmuştur.²⁰¹

Çelebi Halîfe, Sultan Bâyezid'in kendisi ve Koca Mustafa Paşa'nın dâveti üzerine İstanbul'a gitmiştir. Önce Ayvansaray'da sonra'da Koca Mustafa Paşa'daki dergâha postnişîn olmuştur.²⁰²

¹⁹⁹ Mahmud Cemâleddin el-Hulvî, **Lemezât-ı Hulviyye**, (Yayınlayan Mehmet Serhan Tayşi), Semerkant Yayınları, İst. 2013, s. 408.

²⁰⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar**, İnkılap Yayınevi, İst. 1997, s. 206; Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Meral Yayınevi, İst. 1915, c. I, s. 204.

²⁰¹ Hulvî, **a.g.e.**, s. 414; Menç, **a.g.e.**, s. 139.

²⁰² Mehmet Serhan Tayşi, "Cemâl-i Halvetî" maddesi, **DİA.**, İst. 1993, c. VII. s. 302.

Koca Mustafa Paşa'nın eski bir manastır olan bugünkü Sümbül Efendi Dergâhı'nı muazzam bir külliyeğe çevirmesi ile, şeyh efendi burada irşâd hizmetini sürdürmüştür. Sümbül Efendi gibi pek çok talebe yetiştirmiştir. O zamanlar İstanbul'da büyük depremler olmuş ve vebâ salgını çıkmıştı. Bu felaketlerin bir an önce sona ermesi için Sultan Bâyezid'in duâ etmesini istemiş ve Hacca göndermeyi istediğini öğrenmesi sonucu, Padişahın bu arzusunu yerine getirmek üzere, yerine Sümbül Sinân'ı (ö. 936/1529) bırakarak kırk dervişi ile Hacca gitmek üzere yola çıkmışlar. Ancak daha onlar İstanbul'dan ayrıldıktan sonra hastalık sona ermiş. Fakat onlar geri dönmeyip yollarına devam etmişler. Şam'ı geçtikten sonra Hazret Tebük'teki "Hisâ" denen yerde hastalanarak vefât etmiştir.²⁰³

Cemâl Halvetî'nin tasavvuf tarihi ve düşünce açısından en önemli özelliği, Halvetiyye Tarîkatı'nın İstanbul'daki ilk büyük temsilcisi olmasıdır.²⁰⁴ Ayrıca İstanbul'da ilk Halvetî âyinini bu zatın gerçekleştirdiği zikredilmektedir.²⁰⁵ Arapça olarak yazdığı 20 kadar eseri vardır.²⁰⁶

3.8.5.4. İbrahim Tâceddin Efendi

²⁰³ Menç, **a.g.e.**, s. 139.

²⁰⁴ Tayşi, **a.g.e.**, c. VII, s. 302.

²⁰⁵ Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, S. 2, İstanbul 1956, s. 150.

²⁰⁶ Tayşi, **a.g.e.**, c. VII. s. 302-303..

“Küçük Emîr” lakâbıyla anılan bu âlim, Amasya’nın Yenice Köyü’nde doğdu. İyi bir eğitim aldı. Bir ara Bursa’ya gitti. Daha sonra Amasya Müftüsü olarak Amasya’da hizmet etti. Aynı zamanda iyi hattatlardan olan bu zât hat derslerini Şeyh Hamdullah’tan meşk etmiştir. Sultan II. Bâyezid’in iltifatına mazhar olmuştur. Sultan’ı avcılıktan vaz geçirmiştir. Padişah olunca Sultan kendisini İstanbul’a davet etmiş, Eyüp’ te özel bir ev alıp kendisine tahsis ettirmiştir. Ömrünün büyük bir kısmını **tasavvufa** geçirmiş, 90 yaşlarında gözleri kör olmuş, 935/ (1528/29) ‘de vefat etmiştir. Eyüp Sultan Cami’inin kible tarafında medfûndur. Kitâbesinde: “Bu kabir, âlim, kâmil, fâzıl ve şerefli soya sahip “Küçük Emir’e aittir. Annesi Amasya’lıdır. Büyük evliyâ ve kerâmet sâhibidir” diye yazılıdır.²⁰⁷

3.8.5.5. Hayreddin Hızır Efendi

Bu değerli âlimin künyesi Hayreddin Hızır bin Mahmud bin Ömer Atûfi’dir (ö. 976/1569). “İcâdiyye” namıyla tanınırdı. Önce tüm ilimleri tahsil etmiş, daha sonra da tasavvufa girerek **Halvetiyye** Şeyhleri’nden Cemâleddin Efendi’nin hizmetinde sülûkünü tamamlamıştır. Akbilek Bahşî Halîfe’den (ö. 930 (1523-1524) dersler almıştır. Bahşî Halîfe önemli tefsîcilerdendir. “Hâşiye-i Tefsîr-i Keşşâf” ve “Şerh-i Meşârik” isimli eserleri vardır. Kemalpaşazâde’nin ders arkadaşıdır.²⁰⁸

²⁰⁷ Olcay, **a.g.e.**, s. 54-55.

²⁰⁸ Olcay, **a.g.e.**, s. 76.

3.8.5.6. Abdürrahîm Efendi

“Hacı Halîfe” diye de zikredilen bu âlim, naklî ve aklî ilmleri tahsîl ettikten sonra, Muhyiddîn Çelebi’ye bağlanmış, onun hem mürîdi hem de damadı olmuştur. Üstâdından feyz aldıktan sonra İskilipteki Muslihiddîn Sirozî’nin zâviyesinde şeyh olmuştur. Daha sonra İstanbul’a gitmiş ve 944/(1537) de vefât etmiştir. Kabri Eyüp Sultan Mezarlığı’ndadır.²⁰⁹

3.8.5.7. Küçük Mehmet İlmî Efendi

“Kadızzâde” diye de ma’rûf bu âlim, Amasya’lıdır. Amasya’da Bâyezid Câmii’nde kürsü şeyhi olup, 1045/(1635) de Amasya’da vefât etmiştir. Pîr İlyâs Şucuaddîn (Halvetî)’nin yanına defnedilmiştir. “Kitâbü’l-Makbûl fî Halîli’l-Huyûl” isimli eserini Sultan II. Osman’a takdîm etmiştir. Bundan başka, “Mesmûatü’n-Nekâyık” , “Mecmûatü’n-Nesâyih” , “Nüşhü’l-Hükkâm ve Sebebü’n-Nizâm” , “Nehru’l-Ashâb ve Kahru’ş-Şebâb” isimli eserleri vardır.²¹⁰

3.8.5.8. Yusuf Sinâneddin Efendi

Âlimlerin en değerlilerinden olan bu zât Halvetiyye Şeyhleri’nden Habib Karamâni’nin halîfelerindendir. Amasya’da eğitim almıştır. Fatih Millet Kütüphânesi

²⁰⁹ Olcay, **a.g.e.**, s. 67-68.

²¹⁰ Olcay, **a.g.e.**, s. 88.

7340 numaralı Türkçe Tarih kısmında kayıtlı “Esâmi-i Ulemâ” adlı eserde bu âlimin Taşova’nın Bidevî Köyü’nden olduğu, Amasya’da Küçükkağa Medresesi müderrisleri’nden Emirkulu Şemseddin Efendi’ye **bağlandığı** yazılıdır. Bursa, Gelibolu ve Ayasofya Medreseleri’nde müderrislik yapmıştır. 986/(1578)’da vefat etmiştir. Nûr’u-Osmâniye Kütüphânesi’nde 2287 numarada “Tebyînü’l- Mehârim” isimli esri vardır.²¹¹

3.8.6. Amasya’da Yaşayan Meşhûr Hattatların Tasavvufla Alâkası

3.8.6.1. Şeyh Hattat Hamdullah Efendi

Tam adı Şeyh Hattat Hamdullah Efendi b. Mustafa Buhârî’dir (ö.927/ 1521). “Şeyh”, “İbnü’ş-Şeyh”, “Kıbletü’l-Küttâb”, “Şeyhu’r-Râmiyân” ünvanlarıyla tanınır.²¹²Bu büyük yazı üstâdı 833/(1429/30) da Amasya’nın Kürtler Köyü’nde dünyaya geldi.²¹³Babası Buhârâ’dan gelip Amasya’ya yerleşen muhâcirdir. Amasya’nın medreselerinde tahsil görmüş, dinî ilimleri ve edebî bilgileri devrin meşhur âlimi, Şehzâde II. Bâyezid ve oğlu Şehzâde Ahmed’in de hocaları olan Hatîb

²¹¹ Olcay, **a.g.e.**, s.92.

²¹² Muhittin Serin, “Hamdullah Efendi, Şeyh” maddesi, **DİA.**, İst., 1997, c. XV, s. 449.

²¹³ Olcay, **a.g.e.**, s. 115; (Bu tarih hakkında ihtilaf edilmiştir. Müstakimzâde Şeyh Hamdullah Efendi’nin 840/(1436) da dünyaya geldiğini yazar. **Tuhfe-i Hattâtîn**, İst., 1928, s. 185).

Kâsım Efendi'den ve diğerk büyük âlimlerden okumuştur. İlk hat hocası Amasya'lı sûfi Yahya Çelebizâde Ali Çelebi olmuştur. Daha sonra Hayreddin Halil Çelebi'den meşk etmiştir. Asıl gelişmesi Ya'kut Musta'sımî ve Abdullah Sayrâfi'nin yazılarını inceleme sonucu olmuştur. Bu arada Amasya Vâlisi Şehzâde Bâyezid'in iltifatına mazhar olmuş, aralarında samimiyet gelişmiştir. Şehzâdeye hat hocalığı yapmıştır. Şehzâde onun hokkasını tutarak kendisine hizmette bulunmuştur. Ve davetlerde en yakınına oturtmuştur.²¹⁴

Fâtih Sultan Mehmed Hân'ın 1481 de vefâtı üzerine İstanbul'a giden pâdişah II. Bâyezid, Amasya'dan ayrılırken hocası Şeyh Hamdullâh'ı İstanbul'a dâvet etmişti. Bâyezid Hân'ın tahta çıkmasından bir müddet sonra İstanbul'a gitti. Hocasının İstanbul'a geldiğini işiten Sultan Bâyezid O'nu Sarayına dâvet ederek, Kur'an-ı Kerim yazması için harem dâiresi yakınında özel bir mekân tahsîs ettirdi ve saraya kâtip ve saray erkânına muallim yaptı. Şeyh Hamdullah diye anılmasının asıl sebebi, ok atıcılığındaki mahareti sebebiyledir. Sultan O'nu Ok Meydanı **Atıcılar Tekkesi**'ne ta'yîn etmiştir. Aynı zamanda iyi bir yüzücü ve terzi idi. Diktiği kaftanların dikişi görünmezdi. Sultana da böyle bir kaftan hediye etmiştir. Sultan II. Bâyezid'in vefâtı üzerine Yavuz Sultan Selim döneminde inzivâyâ çekilmiş, sekiz sene sonra hakkın rahmetine kavuşmuştur.²¹⁵

Cenazesi Büyük Ayasofya'da Şeyhu'l-İslâm Zembilli Ali Efendi'nin kıldırıldığı cenaze namazından sonra Karacaahmed Mezarlığı'ndaki hocası Ali bin

²¹⁴Muhittin Serin, "Hattat Şeyh Hamdullah", **Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı**, İstanbul, 1992, s. 32.

²¹⁵**Yedigün Mecmuası**, İstanbul 1933, sayı 276, s. 12.

Yahya'nın yanına defnedilmiştir. Doksanı aşan yaşı içerisinde 30 Mushaf-ı Şerîf, 50 En'âm-ı Şerîf ve cüzler, 121 murakka' ve 6 duâ mecmuâsı bırakmıştır. Celî yazı olarak İstanbul Firuz Ağa, Davut Paşa ve Bâyezid Camileri ile Edirne'deki Bâyezid Camiî kitâbeleri onun eserleridir.²¹⁶

3.8.6.2. Diğer Hattatlar

Amasya'da Celâleddîn Amâsî (ö. 893/1488), Abdullâh Amâsî (ö.1524), Celâlzâde Muhyiddîn Amâsî (ö. ?), Ebu'l-Fâzıl Mehmet Çelebi (ö. ?), Hattat Şeyh Mustafa Dede (ö.1538), Şükrullah Halîfe (ö. ?) ve Hayreddin Halil Çelebi (ö.1536) gibi çok önemli hattatlar yetişmiştir. Ancak bunların tasavvufla alâkasının olup olmadığı tespit edilememiştir.²¹⁷

3.8.7. Zâviyeler

Zâviye, Arapça, aç, köşe, evin küçük bir köşesi veya odası gibi manalara gelir. Tekkenin küçüğüne verilen isimdir. Zâviyeler genellikle şehir ve kazalara giden yollar üzerinde kurulan mekânlardır. Zâviyedâr; zâviye sâhibi, zâviyenişîn de zâviyede oturan şeyh veya derviştir.²¹⁸

²¹⁶Kültür ve Sanat, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, Ocak 1977, c. 5, s. 120.

²¹⁷ Menç, a.g.e., s. 136-137.

²¹⁸E. Cebecioğlu, a.g.e., s. 722-23; M. Baha Tanman, Sevgi Parlak, "Tekke" maddesi, **DİA.**, İst., 2011, c. XL, s. 371.

XIII. ve XV. Yüzyıllar arasında Anadolu'nun iskân ve imarında Orta Asya içlerinden gelen savaşçı Türkmenler, ileride devlete problem olmayacak ve aynı zamanda düşmana karşı tampon görevi yapacak vaziyette yerleştirilmişlerdir. Anadolu'ya öteden beri göz atıldığında ilk yerleşim merkezlerinin tekke ve zaviyelerin civarında oluşturulup geliştiği görölmektedir.²¹⁹ Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesinde mutasavvıflar, tekke ve zâviyelerini, ıssız yerleri şenlendirecek mekânlarla, gelip geçene hizmet edecek şekilde kurmuşlardır.²²⁰ Bu tür yerler, her ne kadar “*ribât*”, “*hankâh*” gibi terimlerle ifade ediliyor olsa da, en yaygın olanı “*zâviye*” dir. Osmanlı tarihinde bu tabirler yerine “*imâret*”, “*tekke*”, “*dergâh*” ve “*âsitane*” kelimeleri daha çok kullanılmıştır.²²¹ XVI. yüzyıldan itibaren zâviye terimi şehir, kasaba ve köydeki küçük tekkeler için kullanılırken, ticaret ve seyahat yolları üzerindeki misafirhanelere de bu isim verilmiştir. Her ne kadar geçitler ve derbentlerde kurulmuş bulunan bu müesseselerin dinî bir hüviyet taşımadıklarını söyleyenler çıksa da, toplumsal bir realite olarak zâviyelerin dinî bir hüviyete sahip oldukları görüşü ağır basmaktadır.²²²

²¹⁹M. Kara, **a.g.e.**, s. 11.

²²⁰ Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, **İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler**, Ankara, 1942, c. I, s. 279.

²²¹ Tanman, Parlak, “Tekke” maddesi, **DİA.**, İst. 2011, c. XL, s. 371.

²²² S. Eyice “Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler”, **İÜİFM** 1962, S. 23, s. 23.

Evliyâ Çelebi, Amasya ile ilgili kırk adet tekkeden bahseder. Mevlevîhâne, Hızır İlyas, Gökmedrese, Pîrlar ve Şamlar bu tekkelerden sadece birkaçıdır.²²³ H. Hüsamettin de Amasya Tarihi'nde 31 adet tekke adından bahsederken; bunlardan 25 tanesi tez tarihimize ait dönemdedir.²²⁴

Bu zâviyelerden tespit edilebilenler zikredilecektir.

3.8.7.1. Elvan Zâviyesi

Baba İlyas-ı Horasanî'nin neslinden Muhlis Paşazâde Âşık Paşa, 727/1237 de Mısır'a gitmek üzere yola çıktığında oğlu Elvan Çelebi, Mecitözü'ne gelmiş ve babasının Kırşehir'de vefatı üzerine buraya yerleşmiştir. Amasya ile Çorum yol güzergâhı üzerindeki mekânda 753/(1332)'de taştan, gayet güzel, ufak bir cami yaptırmış, caminin ön tarafına bir türbe, batı tarafına da bir imârethâne ile bir hamam inşa ettirmiştir. Günümüzde burası "Elvan Çelebi" adı ile anılmaktadır. Halen halk tarafından çeşitli adak ve kurbanların kesilip fakir fukaraya dağıtıldığı bir yerdir.²²⁵

3.8.7.2. Hacı Mahmut Ağa Zâviyesi

²²³ E. Çelebi, **Seyahatnâme**, Cilt II, s. 187.

²²⁴ H. Hüsamettin, **a.g.e.**, c. II, s. 182-200.

²²⁵ H. Hüsamettin, **a.g.e.**, c. II, s. 394-395.

İçeri şehirde Karatay Mahallesi'nde meşhur kadılardan Ammadzâde Bedrettin Mahmut Çelebi tarafından ilk olarak 807/(1404) tarihinde yaptırılarak vakfedilmiştir.²²⁶

3.8.7.3. Şeyh Sâdî Zâviyesi

Ezine Pazarı Nahiyesi'ne bağlı Şeyh Sâdî Köyü'nde, büyük velilerden Şeyh Sâdî bulunmaktaydı. Karakeçi Oğulları'ndan Müslihüddin Musa Bey bu köyde, Şeyh Sâdî için 812/(1409) yılında bir tekke ile türbe yaptırmış, Karakeçili Malikânesi'ni de bu tekkeye vakfetmiştir.²²⁷

3.8.7.4. Şeyh Cûî Zâviyesi

Amasya'nın batısında ve Şeyh Cûî Bağları diye bilinen yerlerin kuzey-batısında köyün alt tarafında bulunan gölün civarına, 817/(1414)'te bir zâviye bina edilmiştir.²²⁸ Zâviyenin vakfiyesi ve evkaf defterine göre, Amasya'ya bağlı Yakup ve Geldiklân Nahiyeleri'ne bağlı Aydoğdu köylerinin malikâne gelirleri bu zâviyeye vakfedilmiştir.²²⁹

²²⁶ H. Hüsametdin, **a.g.e.**, c. II, s. 243-44.

²²⁷ H. Hüsametdin, **a.g.e.**, c. II, s. 342.

²²⁸ H. Hüsametdin, **a.g.e.**, c. I, s. 233.

²²⁹ TKGMA, **Defter-i Evkâf-ı Rûm**, vr. 76b^a, 81^a.

3.8.7.5. Çevikçe Zâviyesi

Bu bina Yakup Paşa Konağı'nın batı tarafında yer alır. Amasya'da değerli kâğıt imâlinde maharetli olan ve "Çevikçe" ismiyle anılan Şeyh Şemsettin Mehmet Kırtasî tarafından 831/(1428)'de yaptırılmıştır.²³⁰

3.8.7.6. Ahî Saâdettin Zâviyesi

Bu zâviye tam olarak İçeri Şehir diye bilinen meydan kapısı civarında, Ahî Saâdettin Mahallesi'nde olup, 871/(1467) tarihinde Sâdî Efendi tarafından bina edilmiştir. Vakfının gelirleri ayrıca, tek tek tanzim edilerek tespiti yapılmıştır.²³¹

3.8.7.7. Mehmet Paşa Zâviyesi

Bu zâviye, 890/(1485) tarihinde Mehmet Paşa tarafından Şeyh Habîp Karamanî adına ²³² Mehmet Paşa Camii'nin güney tarafında bulunan yol üzerine inşa edilmiştir. ²³³

²³⁰ H. Hüsametdin, **a.g.e.**, c. I, s. 228-229.

²³¹ H. Hüsametdin, **a.g.e.**, c. I, s. 231.

²³² **AŞS**, 33/96.

²³³ H. Hüsametdin, **a.g.e.**, c. I, s. 243.

3.9. Evliyâ Çelebi'nin Tespitleri

XVII. Yüzyılda, 1645 yılı Eylül ayı ortalarında Amasya'ya gelen Evliyâ Çelebi (ö. 1095/1684) Amasya'da üç gün kalmış ve çok önemli tespitlerde bulunarak Niksar'a geçmiştir.²³⁴ Evliyâ Çelebi Defterdarzâde Mehmed paşa ile Ankara'dan Erzurum eyaletine giderken Osmancık üzerinden önce Gümüş, Hacıköy ve Merzifon'a sonra da Amasya'ya geldi. Hacıpaşazâde Hüseyin Bey'e misafir oldu. Amasya'da gördüklerini kendine has uslubu ile Amasya Seyahati'ni şöyle anlatmaktadır:

“Kal'ası eski devirlerde Amâlika Kavmi'nin yapısıdır derler. Nice yüz Padişahtan kalma bir Anadolu kal'asıdır. 1074 yılında Dânişmend Oğulları'ndan Melik Gâzi Rumlardan fethetmiştir. Çeşitli kereler İrânlılar kuşatmışlarsa da fethedememişlerdir. Sonra Selçuklulara, sora da Timur çağında Osmanlılar'a geçmiştir. Yıldırım Bâyezid burayı hükümet merkezi eyleyüp, hutbe okutmuş ve sikke akçe bastırmıştır. Çünkü dağlarında ve Gümüş şehrinin üç yerinde gümüş madeni vardır. Bahçe ve saraylar inşâ edilerek, Âl-i Osmân'ın taht şehri oldu. Amasya Sancağı'nda 19 zeamet, 42 timar bulunur. Kal'anın dibinden akan Tozanlı (Yeşilırmak) Tokat'tan gelir, Amasya'da Tersakan'la birleşerek Samsun'da denize akar”²³⁵

²³⁴ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Amasya Belediyesi Kültür Yayını, Amasya, 2013, s. 74.

²³⁵ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi**, İst., 1985, Üçdal Neşriyat, c. I-II, s. 626-628.

Amasya ile ilgili pek çok bilgi veren müşârun ileyh Amasya'nın dînî ve tasavvufî hayatı ile ilgili de çok değerli bilgiler aktarmaktadır. Yine kendi ifadesi ile şöyle anlatmaktadır:

“Amasya **câimleri** hepsi ikiyüz mihrâbdır. Sultan Bâyezid Câmiî çok latîf bir külliye dir. 04 Aralık 1488’ de bitmiştir. Amasya’da şehzâde iken Babası Fatih Sultan Mehmed’in vefatı üzerine Müstakil Padişah olmuş ve “Amasya’da hükûmet ettim” diyerek halkın vergilerini affederek bu muazzam külliye yi inşâ eylemiştir. İki minareli, çok münakkaş şadırvanı, imârethane ve medresesi mevcuttur. Büyük vakfiyeleri vardır. Mehmed Paşa Câmiî, çok muazzam bahçeler içinde Bâyezid Paşa Câmiî, çatısı tahta örtülü Mahkeme Câmiî’nde pek çok mumyalanmış cesetler ve câmi içerisinde medfun mezarlar duruyor. Minaresi tahtadır. Kiliseden bozma Fethiye Câmiî, Çelebi Mehmed Han’ın veziri’nin yaptırdığı Yörgüç Paşa Câmiî, kubbesi kurşunlu ve minaresizdir. Gökmedrese CAmiî de büyük camilerdendir. Bunlardan başka mescidleri de vardır. Saraçlar Mescidi, Büyükağa Mescidi, Temennâ Mescidi, Kılıcı Mescidi, Kadıköprüsü Mescidi, Deyre Mescidi, Yukarı Pazar Mescidi, Sefer Ağa Mescidi, Bedesten Mescidi, Çöplüce Mescidi, Mustafa Bey Mescidi, Kanlı Ali Ağa Mescidi, Aşağı Pazar Mescidi, Garipler Mescidi, Çukurlar Mescidi, Hocasâde Mescidi, At Meydanı Mescidi, Kanlı Pazar Mescidi, Bakacak Mescidi, Yukarı Meydan Mescidi ve Aşağı Meydan Mescidi ki hepsi muazzam eserlerdir”.²³⁶

“Amasya’nın on adet mübarek **medresesi** mevcuttur. Ama en mükemmeli ve ma’mur olanı Sultan Bâyezid Velî Medresesidir. Diğerleri Mehmed Paşa

²³⁶E. Çelebi, **a.g.e.**, c. I-II, s. 629-630.

Medresesi, Kadı Medresesi, Gök Medrese, Büyük Ağa Medresesi'dir ki; bunlar geniş dut ve diğer meyve bahçeleri içinde yer alan kubbeleri kurşunlu yapılardır. Küçük ağa Medresesi, Bâyezid Paşa Medresesi ve diğerleri. Kur'ân-ı Kerîm ve dinî bilgilerin okutulduğu dokuz adet Dâru'l- Kurrâsı vardır. Sadece Bâyezid Hân Dâru'l- Kurrâsı'nda üç yüzden fazla Kur'ân hafızı vardır ki, İbn Kesîr, Seb'a, Aşere ve Takrîb sahibi kimselerdir. İkiyüz kadar ebced okuyan çocuk mektebi, ayrıca şehrin her mahallesinde ve mescidlerin her birinde mutlaka birer sıbyân mektebi mevcuttur".²³⁷

"Şamlı Dervişler **Tekkeleri** olarak kırk kadar tarikat ehli zâviyeleri mevcuttur. En mükemmeli de Mevlevîhâne ve semâ safâhânesidir. Hızır İlyâs Tekkesi, Gök Medrese Tekkesi, Pîrlar Tekkesi, Şamlar Tekkesi, Gülâbîzâde Tekkesi, Müftüzâde Ahmed Efendi Tekkesi, Kanlıpazarı'nda Kâdirî Tekkesi, Miskinler Tekkesi ve diğerleri".²³⁸

"İmâretler fakirlere ve yolculara her gün yemek verilen on adet mekândır. En mükemmeli Sultan Bâyezid Velî'nin imâretidir. Her gün iki defa bütün yolcu ve fukarâya kusursuz nimeti vardır. Bundan başka Mevlevîhâne, Pîr İlyâs Dede, Mehmed Paşa, Yörgüç Paşa, Gökmedrese, Hâtuniye ve Çöplü İmâretleri vardır".²³⁹

"Kevansaraylar olarak Bâyezid Velî Kış Misâfirhânesi, Bâyezid Paşa, Dördüncü Murad Hân'ın vezirlerinden Bayram Paşa kervansarayları kurşunludur.

²³⁷E. Çelebi, **a.g.e.**, c. I-II, s. 630.

²³⁸E. Çelebi, **a.g.e.**, c. I-II, s. 630.

²³⁹E. Çelebi, **a.g.e.**, c. I-II, s. 630.

Çöplüce Misâfirhanesi kiremitlidir. Gökmedrese, Yörgüçpaşa ve Doğruotur Misafirhaneleri'nin nimeti boldur".²⁴⁰

"Hâcegân Hanları on kadardır. Sarı Mehmed Ağa Hanı, Sultan Bâyezid Hanı, Yörgüçpaşa, Bâyezid Paşa, Koca Mehmed Hanları'nın güçlü vakfiyeleri vardır".²⁴¹

"Bekar hanları, bekar veya gurbette yaşayanlar içindir. Kapıcıları, odabaşları vardır. Her gece akşamdan sonra davullar çalarak kapıları kapatılır. Artık sabaha kadar açılmaz. Sabah kapı açılınca herkes işine gider. Mazbut yerlerdir".²⁴²

Evliyâ Çelebi Amasya'nın o zamanki hamamları, çarşısı ve pazarları, mahalleleri, a'yân eşrâf ve büyükleri, şehir halkının çehreleri ve renkleri, iş ve kazançları, yiyecek ve içecekleri, konuşulan diller, giyilen elbiseler, sanatları, geçmişe dâir ibretli hikâyeleri, su ve havası, mesîre yerleri gibi pek çok hususu anlatmaktadır.²⁴³

Amasya'da medfûn hânedân, devlet büyükleri, evliyâ ve âlimlerin türbelerinden de bahsetmiştir. Kendisi şehzâdelerin Amasya'ya gelme işinin sona ermesinden sonra geldiği için, Osmanlı Şehzâdeleri'nin medfûn buldukları mahalli şöyle anlatmaktadır: "Müslümanların namaz kıldığı tarafta, bir servilik içinde gömülüler. Fakat mübârek isimlerini bilmiyorum".²⁴⁴

²⁴⁰ E. Çelebi, **a.g.e.**, c. I-II, s. 630.

²⁴¹ E. Çelebi, **a.g.e.**, c. I-II, s. 631.

²⁴² E. Çelebi, **a.g.e.**, c. I-II, s. 631.

²⁴³ E. Çelebi, **a.g.e.**, c. I-II, s. 631.

²⁴⁴ E. Çelebi, **a.g.e.**, c. I-II, s. 633.

Şeyh Zekeriya Halvetî, Pîr İlyâs Hazretleri, Gümürlüzâde Şeyh Abdurrahmân Hüsameddin, gibi tasavvuf erbâbının kabirlerinden stâyîşle bahsetmektedir. Ayrıca Ya'kub oğlu Kâsım Hatîb, Alaaddin Yegânî, Abdülcebbâr Acemî, Ali Müeyyed oğlu Abdurrahmân, şâirlerin başı Ali Münîrî Efendi, hanım şâir Mirimâh (Mihri) Hâtûn gibi âlim ve bilginlerden bahsettikten sonra, Ferhâd ile Şirin hikâyesinden de bahsetmiştir.²⁴⁵

²⁴⁵E. Çelebi, **a.g.e.**, c. I-II, s. 633.

SONUÇ

Ahmet Hamdi Tanpınar şehirlerin ruhundan bahsediyor. Daha doğrusu rûhu olan şehirlerden. Amasya o şehirlerarasında zikredilmiyor, ancak eğer Amasya'yı görseydi kesinlikle bu şehri de beraber zikrederdi diye düşünülmektedir. Kaynaklarda sekizbin beşyüz yıllık bir geçmişinden bahsedilen bu şehirde Osmanlılar döneminde Pâdişah olacak şehzâdelerin yetiştiği, onların yetişmesinde müessir olan medrese, hoca ve devlet adamlarının yanında hikmet öğreten, tekke, zâviye, şâir, edip, hatip ve sanatkârların da bulunduğu, görev yaptığı tarihî bir şehirdir Amasya.

Bu çalışmada sadece XVI-XVII. yüzyılda Amasya'nın tasavvuf hareketlerini ele alarak tez hazırlanmaya çalışıldı. Malumdur ki; bu yüzyıllar Osmanlı'nın en gelişmiş dönemleridir. Bu gelişme sadece toprak, güç ve bilgi bakımından değil, aynı zamanda irfan, hikmet, güzel ahlak ve fazîlet bakımından toplumun iyi seviyede, ülkenin de yaşanılabilir düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu gelişme dönemi içerisindeki yaşantının en önemli etkenlerinin başında tasavvuf faaliyeti dikkat çekmektedir.

Her meşrebe uygun bir yol olma özelliğini ortaya koyan tasavvufi yollar, yani tarikatlar, o muazzam döneme damgasını vurmuştur. Yaptığımız araştırma ve çalışma esnasında gördük ki; ortasından Yeşilirmak akan, etrafı çok sarp, yüksek dağlar ve kayalıklarla çevrili olan, küçük, korunaklı, saklı şehir hüviyetine sahip Amasya gelecekte koca ülkeyi yönetecek Pâdişah adayına büyük ufuklar açıyor, her bakımdan iyi yetişen şehzâdelere dünya ve ahireti öğreten muazzam bilgi, beceri, kabiliyet, inanç ve mukavemet edebilme melekesi kazandırıyordu. Pâdişah olan yedi

şehzâde ile, pâdişah olamayan beş şehzâde her bakımdan donanımlı yetiştirilmişlerdir. Böyle iyi yetişen şehzâdelerin gerek bu şehirde iken gerekse Sultan olup pâyitahta çıkınca aldığı bilgi ve tecrübeyle ülkeyi iyi yönettiği, babasından aldığı mirası daha ileri götürdüğü görülmektedir. Ayrıca ulemâ, devlet ricâli, sanatkârlar, düşünür ve fikir adamları ile halk, özetle her kesimden insan, tekke ve zâviyelerde yaşanan tasavvufî hayattan ziyâdesiyle istifade etmişlerdir. Bu bahsettiğimiz dönem onaltıncı yüzyıl boyunca devam etmiş, onyedinci yüzyıl ortasında şehzâdeliğin kaldırılması ve artık padişah adaylarının pâyitahta, sarayda tutularak kafes hayatı içinde yetiştirilmeye başlaması, o muazzam ülkenin gerileme ve hatta yıkılma döneminin başlangıcı olmuştur. Bu son dönemde her şeyde bozulma olduğu gibi, maalesef tasavvufî hayatta da bozulma ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın ilk bölümünde Amasya'nın coğrafi, târihî, kültürel yönünü; ikinci kısımda tasavvufun en kısa ifadelerle tarifi, önemi ve gayesi ile XVI. yüzyıla kadarki seyrini; son bölümde de tezin asıl konusu olan XVI ve XVII. yüzyıllarda Amasya'daki tasavvufî hayatın (tespit edilebildiği kadarıyla) durumu ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışma yapılırken en sahih ve muteber kaynaklardan istifade edilmiştir. Gereksiz ve doğruluğundan şüphe duyulan hususları alınmamıştır. Aksi takdirde bu tezin çok daha kabarık olması mümkün olabilirdi. Aslında tezde ismi geçen her bir tekke, zâviye ve şahıslar ayrı ayrı tez konusu da olabilir. Bu çalışmanın ilim erbabı ve araştırmacılara bir nebze de olsa katkı sağlaması ve kaynaklık etmesi en çok arzu edilen husustur. Ayrıca Amasya'nın tanınması ve tanıtılmasına fırsat sağlaması umulur.

KAYNAKÇA

Abdizâde, Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi**, Amasya Belediyesi Yayınları, Ankara 1986.

Açık, Nilgün, **Mevlânâ ve Mevlevî Tarikatının Eğiticiği**, III. Uluslararası Mevlana Kongresi, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2003.

Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, Arslan Nizamettin, **Eskişehir Mevlevîhanesi**, 1. Baskı, Kesik Yayınları, İst., 2009.

Amasya Müze Müdürlüğü Sikke Koleksiyonundaki S.75.10.163 Envanterde kayıtlı Sikkeler,

Amasya Valiliği **Resmi Web Sitesi**. (www.amasya.gov.tr)

Amasya Valiliği, **Amasya İl Yıllığı**, Uyum Ajans, Amasya 2007.

Amasya Valiliği **Amasya Kültür Envanteri**, Uyum Ajans, Amasya, 2007.

Arslan, Melih, “Roma Dönemi Pontus-Paphlagoma Bölgesi Şehir Sikkeleri”, **Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 1990 Yıllığı**, Ankara, 1992.

Aşıkpaşazade, Derviş Ahmet, **Tevârîh-i Âl-i Osmân**, İst., 1332.

Aşkar, Mustafa, **Niyâzî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Aşkar, Mustafa, **Tasavvuf Tarihi Litaratürü**, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 207.

Atâî, **Zeyl-i Şekâik**, (neşre hazırlayan Abdülkadir Özcan) II, İst., 1989.

Aynî, M. Ali, **Hacı Bayram Velî**, İstanbul, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1934.

Bardakçı, Cemal, **Kızılbaşlık Nedir?**, Işık Basımevi, İst., 1945.

Barkan, Ömer Lütfü, **İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler**, Vakıflar Dergisi, İstanbul, 1942.

Baysun, M. Cavit, “Cemâlî” maddesi, **DİA.**, c. III, İst., 1991.

Böcekci, Turan, **Amasya Ünlüleri**, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2002.

Cahen, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**, (çev. Yıldız Moran), E Yayınları İstanbul 1994.

Canatar, Mehmet, “Kethüdâ” **DİA.**, Ankara 2002, c. XXV, s. 332.

Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ağaç Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.

Cevad, Ali, **Memalik-i Osmânî Tarihi ve Coğrafya Lügatı**, Dersâadet Matbaası, Maârif Yayınları, İstanbul, 1313.

Çelebi, Asaf Halet, **Mevlânâ ve Mevlevîlik**, Nurgül Matbaası, İst., 1957.

Çelebi, İlyas, “Kemâlpaşazâde” maddesi, **DİA.**, Ankara 2002, c. XXV, s. 244.

Danışman, Zuhûrî, **Seyâhatnâme**, Zuhûrî Danışman Yay., c. I-XV, İstanbul, 1969-71.

Durma, Abdulhalim, **Evliyalar Şehri Amasya**, Ankara, Yenigün Matbaacılık, 2008.

Eflâkî, Ahmet, **Menâkibu’l-Ârifin**, Terc. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1954.

Eğri, Osman, **Alevî Bektâşî Yolu Hak Muhammed Ali**, Ufuk Yayınları, İst., 2011.

Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, MÜİFY, İst., 1994.

Ergün, Mustafa, **İnsan ve Eğitimi**, Ocak Yayınları, Ankara 1997.

Eröz, Mehmet, **Türkiye’de Alevîlik ve Bektâşîlik**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990.

Eyice, Semavi, “Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler”, **İÜİFM.**, 1962, S. 23, s. 23.

Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966..

Fığlalı, Ethem Ruhi, **Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri**, Ankara, Selçuk yayınları, 1986.

Fürûzanfer, Bedüzzaman, **Mevlâna Celâleddin**, Tahran, 1337.

Gölpınarlı, Abdalbaki, **Ahmed Yesevî’nin Bektâşîlik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1992.

Gölpınarlı, A., **Türkiye’de Mezhepler ve Tarîkatlar**, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1997.

Gölpınarlı, A., **Mevlânâ’dan sonra Mevlevîlik**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2009.

Hacı Bektaş-ı Velî, **Makâlât**, (haz. Ali Yılmaz- Mehmet Akkuş- Ali Öztürk), “Alevî Bektâşî Klasikleri”, TDVY., Ankara 2007.

Halaçoğlu, Yusuf, “Bayrampaşa” maddesi, **DİA.**, İstanbul, 2004, c. V, s. 266.

Harîrîzâde, M. Kemaleddin, **Tibyânu Vesâili’l-Hakâik fî Beyân-i Selâsili’t-Tarâik**, Milli Kütüphane, Mikrofilm Arşivi, no: 441, c. III, vr. 196a.

Hoca, Sâdeddin, **Tâcü’t-Tevârih**, (sadeleştiren İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979.

Hocazâde, Ahmet Hilmi, **Hadîkatü'l-Evliyâ**, Bölüm IV, s. 18-40, İstanbul 1318.

el-Hulvî, Mahmud Cemâleddin, **Lemezât-ı Hulviyye**, (Yayınlayan Mehmet Serhan Tayşi), Semerkant Yayınları, İstanbul 1993.

Işın, Ekrem, “Yavsî Baba Tekkesi” maddesi, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. VII, s. 445, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.

İbn-i Batuta, **Batuta Seyahatnâmesi’nden Seçmeler**, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi Bin Temel Eser, İstanbul 1971.

İbnü’l-Arabî, Muhyiddin, **Mu’cemu İstilâhâtü’s-Sûfiyye**, (Tahk. B. Abdülvehhâb el-Câbî, Beyrut 1411/1990.

İbnü’l-Arabî, M, **Fütühât-ı Mekkiyye**, (Tahk. Osman Yahya), Kahire 1985.

İl Müftülüğü Raporları, Amasya 2014.

Kara, Mustafa, **Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**, **Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih/Medeniyet/Kültür**, c. 1, s. 191, İstanbul, 1996.

Kara, M., **Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler**, Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2012.

Kara, M., **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul 2012.

Karakaya, Ebru, “Mehmed Paşa Külliyesi” maddesi, **DİA.**, Ankara 2008, c. XXVIII, s. 511

Karpuz, Haşim, “Mevlânâ Külliyesi” maddesi, **DİA.**, Ankara 2004, c. XXIX, s. 451.

Kazıcı, Ziya, **İsmail Hakkı Bursevî’ye göre Osmanlı Müesseseleri**, MÜİFD, İst., 1995.

Kınalızâde, Hasan Çelebi, **Tezkiratü’ş-Şuarâ**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Kırkkılıç, Ahmet, **Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf**, Timaş Yayınları, İst., 1996.

Konyalı, İbrahim Hakkı, **Üsküdar Tarihi**, T. Yeşilay Cemiyeti Yayını, İstanbul 1976.

Köprülü, Fuad **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, T. Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1988,

Köprülü, F., **Anadolu'da İslâmiyet**, Dârü'l-fünûn Edebiyat Mecmuası, c. II, s. 281.

Kuşeyrî, Abdulkerim, **Kuşeyrî Risalesi**, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 2012.

Kuzgun, Şaban, **Hazar ve Karay Türkleri**, SE-DA Yayınları, Ankara, 1985.

Küçükdağ, Yusuf, "Zembilli Ali Efendi" maddesi, **DİA.**, c. XLIV, İstanbul, 2013.

Küçük, Sezai, "Yenileşme Dönemi Kültür ve Sanatına Katkıda Bulunan Mevleviler ve Mevlevi Dergâhında Güzel Sanatlar", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınevi, Ankara, 2002.

Lâmiî, **Nefhât Tercümesi**, İst., 1289.

Latîfî, **Tezkire-i Latîfî**, İst., 1314.

Menç, Hüseyin, **Tarih İçinde Amasya**, T. C. Amasya Belediyesi Kültür Yayını, Amasya, 2014.

Molla, Abdurrahman Câmi, **Nefahâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds**, (Terc. Lâmi Çelebi), Marifet Yayınları, İstanbul 1998.

Muhyî, **Menâkıb-ı Gülşenî**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982.

Müstakimzâde, Süleyman Sadettin Efendi, **Tuhfe-i Hattatîn**, (Neşr. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal), İstanbul 1928.

Ocak, Ahmet Yaşar, **Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Asırda Anadolu'da Zâviyeler**, İÜEF Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul 1971.

Ocak, A. Y. "Bektâşîlik" maddesi, **DİA.**, İst., 1992, c. V, s. 373.

Olca, Osman Fevzi, **Amasya Şehri**, (Sadeleştirenler: Harun Küççük, Kurtuluş Altunbaş), Amasya Belediyesi Kültür Yayını, Amasya 2010.

Onat, Hasan, **Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine**, İslâmiyât Dergisi, , c. VI, S. 3, s. 111-126, Ankara 2003.

Öngören, Reşat, **Osmanlılar'da Tasavvuf**, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

Öngören, R., "Mevlânâ Celâleddî-i Rûmî" maddesi, **DİA.**, c. XXIX, Ankara 2004.

Öngören, R., "Tasavvuf" maddesi, **DİA.**, c. XL, İstanbul. 2011.

Özsait, Mehmet, "1986Yılı Amasya- Lâdik Çevresi Tarih Öncesi Araştırmaları" **V. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II**, Ankara,1988.

Öztelli, Cahit, **Pîr Sultan Abdal**, Özgür Yayınları, İstanbul 1996.

Öztuna, Yılmaz, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi**, Hayat Yayıncılık, c. VIII. s. 62.İstanbul, 1978.

Pakalın, Mehmet. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004, c. 3, s. 502.

Rado, Şevket, **Büyük Türk Sözlüğü**, Hayat Yayınları, İstanbul (Yayın tarihi belirtilmemiş).

Sâmi, Şemseddin, **Kâmûsu'l-a'lâm Tarih ve Coğrafya Lügati**, Kaşgar Neşriyat Ankara 1996.

Serin, Muhittin, "**Hattat Şeyh Hamdullâh**" , Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, 1992.

Serin, M., “Hamdullah Efendi, Şeyh” maddesi, **DİA.**, İstanbul, 1997, c. XV, s. 449.

Sezer, Ahmet, **Sürgün Gönüllerde Vuslat**, Arkhe Yayınları, İstanbul, 2008.

Strabon, **Antik Anadolu Coğrafyası**, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İst., 1993.

Şahin, İlhan - Emecan Feridun, “Amasya” maddesi. , **DİA.**, c. III, s. 2. İstanbul, 1991.

Şapolyo, Enver Benhan, **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi**, Türkiye Tarihi Yayınevi, İstanbul, 1964.

Tahir, Bursalı Mehmet, **Osmanlı Müellifleri**, Meral Yayınevi, İstanbul, 1915.

Tahrallı, Mustafa, “**Fransız Müslüman A. Yahya (RenéGuénon)’ nın Eserinde Tasavvuf ve Mistisizm Farkı**”, Kam, X/4, 1981, s. 28-35.

Tahrallı, M., “Rifâiyye” maddesi, **DİA.**, c. XXXV, s. 100. İstanbul, 2008,

Tanman, M. Baha, “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler” maddesi, **DİA.**, c. XLIII, s. 285, İst., 2013

Tanman, M. Baha, Parlak, Sevgi, “Tekke” maddesi, **DİA.**, C. XL, s. 371, İst., 2011.

Tanrıkorur, Barihüda, “Mevleviyye” maddesi, **DİA.**, c. XXIX, s. 474, Ankara, 2004.

Taşköprülüzâde, **Usameddin Ahmed bin Mustafa, Şakâik-i Nu’mâniyye Fî-Ulemâi’d-Devleti’l-Osmaniyye**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Tayşi, Mehmet Serhan, “Cemâl-i Halvetî” maddesi, **DİA.**, c. VII. s.302, İst., 1993,

TKGMA (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-u Kadîme Arşivi),
Defter-i Evkâf-ı Rûm, vr. 76b^a, 81^a.

Tosun, Necdet, **Bahâeddîn Nakşbend, Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı**, İnsan Yayınları, Düşünürler, İstanbul, 2002.

Tulay, Ahmet Semih, **Genel Nümizmatik Sözlüğü**, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

Turan, İlder, **Cumhuriyet Tarihimiz**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1969.

Turan, Seyfettin, “Kemâlpaşazâde” maddesi, **DİA.**, Ankara, 2002, c. XXV, s. 238-240.

Tuzcu, Ali, **Seyahatnâmelerde Amasya**, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2013.

Türer, Osman, **Osmanlılar’da Tasavvufî Hayat**, İnsan Yayınları, (Yayın yeri ve yılı bilinmemektedir).

Türer, O., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Padişah- Tarikat Şeyhi Münasebetine Dair Tarihi Bir Örnek” maddesi, **DİA.**, Ankara, 2008, c. XXVIII, s. 183.

Uludağ, Süleyman, “Halvetiyye” maddesi, **DİA.**, İstanbul, 1997, c. XV, s. 394.

Umar, Bilge, **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993.

Ürün, Ahmet Kazım, Mevlânâ’nın Edebî Kişiliğini Etkileyen Şahsiyetler ve Eserleri, **III. Uluslararası Mevlana Kongresi**, 5-6 Mayıs Konya, 2003.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Kapıkulu Ocakları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Vâzıh Efendi, Mustafa, **Amasya Fetvâları ve İlk Amasya Şehir Tarihi**, (Yay. Haz. Ali Rızâ Ayar- Recep Orhan Özel) , Amasya 2011.

Yazıcı, Tahsin, “Fetihten Sonra İstanbul’da İlk Halvetî Şeyhleri”, **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1956, S. 2, s. 150.

Yedigün Mecmuası, İstanbul 1933, S. 276, s. 12.

Yılmaz, Hasan Kamil, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.

Yılmaz, Necdet, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf**, Osmanlı araştırmaları Vakfı Yayınları, İst., 2007.

Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **el-İber Fî Haber-i Men Gaber**, , et-Türas el-Arabiyye, Beyrut 1960.

TEZ ÖZETİ

XVI- XVII. YÜZYILDA AMASYA'DA TASAVVUF HAREKETLERİ

Tez çalışması ‘‘XVI-XVII. yüzyılda Amasya’da Tasavvuf Hareketleri’’ başlığı altında, Amasya’nın tarihi, sosyal ve kültürel yönlerini inceleyip, söz konusu dönemin tasavvufi anlayışına ışık tutmayı amaçlamıştır.

Tezde Amasya’nın coğrafi ve siyasi tarihi, yönetim şekli, dini ve sosyal yapıları, tasavvufun tarihi, Amasya’da bu iki yüzyıl içerisinde faaliyet gösteren tarikatlar, tarikatların şeyhleri, tasavvufi hayatları ve toplum üzerindeki etkileri, tekkeler, varsa zaviyeler, günümüze ulaşan ve ulaşamayan yapılar araştırılıp; ortaya çıkartılmıştır.

Konular mümkün olduğu kadar usule uygun şekilde işlenmiş olup, yöntem olarak kaynak taraması ve veri toplama teknikleriyle olmuştur. Erişilmesi mümkün olan tüm kaynaklar taranarak, gerekli veriler toplanmış, daha sonra bu verilerden yola çıkarak zamanın tasavvufi hayatının ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır.

ABSTRACT

SÛFÎ MOVEMENTS IN THE 16—17th CENTURY IN AMASYA

This thesis study aims to examine the historical, social and cultural sides of the city of Amasya in XVI-XVII. Centuries under the title of “Sufistic Movements in Amasya”, and cast a light on the sufistic understanding of the era.

The geographical and political history of Amasya, management style, religious and social structures, the history of Sufism, the cults, and the sheikhs of these cults, their sufistic lives, and their influence on the society, small Islamic monasteries -if any-, and the structures that have survived up to present day or are lost have been investigated in this thesis study.

The subjects have been dealt with in accordance with the regular style as much as possible, and the Literature Scan and the Data Collection Methods have been used. All the available sources have been scanned and the necessary data have been collected; and then based on these data, the sufistic lifestyle of those times have been revealed.